

i mellanrummet

- där det nya tar form

En bok om meningsskapande

En bok har tagit form 5

Del 1 – Människor tar form

- 1. Olika former av kontroll** 9
Om att skapa utrymme för lekfullhet & flow
- 2. Olika former av styrning** 23
Om att skapa utrymme för egna val

Del 2 – Idéer tar form

- 3. Olika former av lek** 39
Om att ge utrymme för skapande
- 4. Olika former av kreativitet** 51
Om att skapa utrymme för det otänkbara

Del 3 – Organisationer tar form

- 5. Olika former av organisationer** 69
Om att ge utrymme för samverkan
- 6. Olika former av självorganiserande** 83
Om att ge utrymme för nya konstellationer

Del 4 – Samhällen tar form

- 7. Olika former av begrepp** 99
Om att ge utrymme för olika tolkningar
- 8. Olika former av synsätt** 109
Om att ge utrymme för nya sätt att se

Del 5 – Kunskap tar form

9. Olika former av kunnande	119
Om att ge utrymme för lärande	
10. Olika former av lärande	120
Om att ge utrymme för utveckling	

Del 6 – Det överkliga tar form

11. Olika former av konst	145
Om att ge utrymme att blomma ut	
12. Olika former av uttryck	151
Om att ge utrymme för skapande	
13. Olika former av intryck	157
Om att ge utrymme för intelligens	

Del 7 – Verkligheten tar form

14. Olika former av intelligens	169
Om att ge utrymme för samspel	
15. Olika former av makt	181
Om att ge utrymme att förändra	
16. Olika former av lag	193
Om att ge utrymme för moral	
17. Olika former av samspel	205
Om att ge utrymme för möten	
18. En form av slut	211
Förord	213

Arbetar vi tillsammans eller bara samtidigt?

Ja, hur vet vi det? Samspel är svårt att mäta. Men om du någon gång lyssnat på en musikgrupp vet du att det hörs om samspelet fungerar väl – antingen svänger det eller inte. Och om du sett på fotboll vet du att samspelet syns – antingen skapas det effektiva ytor eller inte. Den som någon gång tittat på knattefotboll vet att det lätt kan bli lite grötigt när alla jagar bollen samtidigt.

Svänget i orkestern och effektiviteten i laget sitter i mellanrummet. För att skapa effektiva mellanrum behövs en tydlig struktur; tydliga gränser skapar tydliga mellanrum. Ju mer förtrogna vi blir med själva formen desto enklare blir det att frigöra sej från den och hitta ut i mellanrummet där vi kan vara nyskapande på riktigt. Eller som Beethoven sa: ”Jag lär mej reglerna för att finna det bästa sättet att bryta mot dem”. Sann kreativitet äger rum i mellanrummet; inuti de befintliga formerna är det för trångt för något genialt att ta form.

Total harmoni är för tråkmånsar. Det behövs lite dissonans för att färga samklangen och driva musiken framåt. Det är i mellanrummet som all rörelse äger rum. Här finns utrymme för spelglädje, kreativitet, lärande, fantasi, ja allt det där som inte fullt ut kan kontrolleras eller mätas. Här äger samspelet rum.

En bok har tagit form

Med denna bok vill jag synliggöra mellanrummet. Men framför allt vill jag ge dej en uppfriskande läsoplevelse. I förlängningen hoppas jag att boken öppnar upp för nya spännande tankar och idéer som i sin tur kan inspirera till nya möten och givande samtal. Ytterligare ett syfte, men mera som en bieffekt, är att förändra världen. De mest givande mötena och samtalen uppstår ju ofta spontant i stunden. Just här är det förvånansvärt enkelt att förändra världen! Det är ju trots allt i stunden som livet äger rum.

Boken hade inte kunnat ta form utan alla de människor jag mött i samband med spelningar i vitt skilda miljöer och sammanhang. Sedan jag startade min firma 1996 har David och jag (Tor & David) skräddarsytt shower för flera hundra organisationer. Ofta kring teman kopplat till värderingar, hälsa/livsstil, kommunikation och förändringsarbeten av olika slag. Genom åren har det blivit över 1200 uppdrag – allt ifrån departement, länsstyrelser och myndigheter till företag, politiska partier, fängelser, kyrkor samt det mesta inom kommun och landsting. Uppdragen har öppnat upp för oräkneligt många spännande möten och samtal vilka ligger till grund för denna bok. Tack till er alla!

Del 1

människor tar form

1. Olika former av kontroll

Om att skapa utrymme för lekfullhet, närvaro och flow

Vem upptäckte flowet?

Det sägs att afrikanerna har rytmen i blodet. Kan det vara så att även européerna har rytmen i blodet, kanske rent av lika mycket? För visst finns det även européer, i synnerhet när de är små, som rör sig spontant när de utsätts för svängig musik. Skillnaden som med tiden kan uppstå mellan människor verkar helt enkelt bero på hur vi förhåller oss till själva rytmen.

Små barn över hela världen har ”rytmen i blodet” – det syns. Den lilla barnkroppen börjar spontant röra sig när den utsätts för svängig musik. Utan att tänka efter börjar kroppen att dansa, gunga med knäna lite upp och ner sådär eller vagga fram och tillbaka. Det finns många dansstilar. Vi är närvarande helt enkelt, vi är i svänget; vi är i ett tillstånd av flow.

Begreppet flow definierades 1975 av psykologiprofessorn med det krångliga efternamnet. Definitionen utgår från vuxna människor; det är en vuxenanpassad form av flow. Professorn själv var såklart vuxen när han formulerade sin definition så det är fullt logiskt. Mihaly Csikszentmihalyi som han heter utgår från sju kriterier som alla kan kopplas till att ”uppslukas av en aktivitet” och att ”förlora tidsuppfattningen”. Små barn har som bekant sällan problem med att uppslukas av en aktivitet. Och gällande deras tidsuppfattning finns det knappast

någon att förlora överhuvudtaget. Det lilla barnet har all tid i världen och dansar glatt vidare lyckligt ovetande om professorns sju flowkriterier.

Det verkar helt enkelt som flow är ett naturligt sinnestillstånd när vi är små, kanske rent av det mest naturliga tillstånd som finns. Men med åren kan flowet bli mer svåråtkomligt. Varför då egentligen? Tränar vi rent av bort denna ”ge sig hän-förmåga”? Hur går i så fall denna träning till? Hur hittar vi tillbaka till flowet? Är det möjligt att släppa kontrollen och ändå behålla kontrollen i någon mening; finns det olika former av kontroll? Om detta handlar kapitel 1.

En okontrollerad fot stampar takten

Har du någonsin sett ett litet barn berätta någonting dramatiskt utan att använda kroppen? Har du någonsin sett en sydafrikansk gospelkör i sina färgglada kåpor riva av en svängig gospelsång och samtidigt stå helt still? Frågan är om människor med ”rytmen i blodet” ens klarar av det rent motoriskt. Säkert börjar någon fot i kören att röra sig efter en stund, eller en höft eller kanske ett axelparti. Utifrån mina iakttagelser behärskar svenska körsångare i allmänhet denna form av kontroll bättre än exempelvis sydafrikanska. Vi har helt enkelt tränat hårdare och mera målmedvetet på att behålla kontrollen; denna form av kontroll är förvånansvärt åtråvärd i vår kultur.

Människor tar form; vi anpassar oss efter rådande normer. Men normerna som är själva förutsättningen för att kunna bli normal är av sin natur svårupptäckta. Det är lätt hänt att haka på av bara farten; vi betar oss som folk helt enkelt utan att riktigt veta varför. Resultatet av denna träning ser vi först efter många år, kanske

först när vi kommer ut från gospelkonserten och någon frågar oss om det var en svängig konsert och vi svarar glatt: ”Ja fruktansvärt svängig. Det var nästan svårt att sitta still!”. ”Men klarade du det?”. ”Javisst, jag höll mig i armstödet och satt helt still, till och med i extra-numret!”.

Vem fattar alla förutfattade meningar?

Vem är din bästis? Jag minns när vår äldsta dotter, Tilda, fick frågan av sin blivande fröken. Tilda var fem år och visste inte vad en bästis var. Hon funderade ganska länge. Till slut svarade hon: ”Får jag bara välja en?”.

Barn över hela världen rör sig obehindrat över alla slags gränser lyckligt ovetande om hur gränsöverskridande de är. Men barn läser av och härmar vuxna människor; även barn vill ju bli normala. Med tiden lär sig barn att se med de vuxnas ögon på saker och ting. Plötsligt blir könsgränsen synlig mellan Natalie och hennes kompis Ludvig. Då kan det hända att de slutar leka med varandra. Och det kan hända att Agnes slutar leka med Klara när de inser att ålderskillnaden är för stor, det skiljer trots allt tre år mellan dem. Och Tobias som alltid älskat att sjunga slutar i kören; han har nu lärt sej att sång och dans är för tjejer. Nu tränar han fotboll istället i laget för pojkar födda samma år. Rätt sak i rätt fack. Ungdomsgården här och pensionärsgården där. Sådär ja, avgränsat och klart!

Det är mycket som ska kodalas, kategoriseras och sorteras för att världen ska bli begriplig och tydlig i konturerna. Det är såklart bra med all denna kunskap, men barn är i vissa avseenden farligt läroaktiga; med åren kan världen bli lite väl begriplig; vi får oroväckande bra kontroll.

Plötsligt har vi inte bara en bästis utan även en favoritreligion och ett favoritparti i det politiska favoritblocket: ”Klart att jag är sosse. Vi har varit socialdemokrater i generationer förstår du. En gång sosse, alltid sosse!”. ”Jaha du, själv är jag moderat precis som pappa.”.

Vi riskerar att fastna i våra egna åsikter, åsikter som från början inte var våra egna utan någon annans. Utan att ens veta om det har vi fått förutfattade meningar, meningar som var fattade före vi fattade meningen. Plötsligt har vi lärt oss att bästisar har samma kön, samma ålder och samma åsikter; plötsligt är det svårare att bli vän med folk som har andra förutfattade meningar än vi: ”Vi har varit sunniter i generationer förstår du. En gång sunni alltid sunni!”. ”Jaha du, själv är jag formad mera åt det shiitiska hållet. En gång shia alltid shia, som farfar sa!”.

De trevliga kulturmötena kan med åren bli till otrevliga kulturkrockar. Vi börjar uppfatta vissa människor som avvikande, samma människor som vi tidigare, innan vi hade svaren, uppfattat som fullt normala. Eller rättare sagt, vi uppfattade dem helt enkelt som människor – vi ägde ju inte ens begreppet ”normal” och då är det ju svårt att se vem som avviker överhuvudtaget.

Hur ändamålsenligt är vårt rörelsemönster?

Aldrig har jag sett dem i verkligheten, men på TV har jag sett dem, afrikanska kvinnor som barfota vandrar fram över savannen och balanserar fruktkorgar eller stora vattenkärl på sina huvuden. En balansakt som ser så enkel ut. Själv har jag bara provat att ställa en liten vattenmugg på hjässan – det gick sådär. Däremot fick jag i min ungdom lära mig att marschera fram och tillbaka över en kaserngård, P10 i Strängnäs. Det var

bara att göra som löjtnant Hurtig sa och försöka se allvarlig ut. Att försöka se glad ut var svårare; man känner sig inte så fnissig när man marscherar omkring på en asfalterad innergård. Som soldat är man i hög grad formaliserad. Denna gångstil är ändamålsenlig; uniformerade män som formeras i formationer kan enkelt styras i önskvärd riktning. Det är praktiskt, i synnerhet i krigstider. Marschen är statisk, smattrar på i samma tempo, vad som än händer runt omkring. Den strikt kodade formen ger inte mycket utrymme för lekfullhet och spontana infall. Såklart är det just detta som är meningen, det är nog uttänkt. Om soldater skulle ackompanjeras av lite svängigare musik, soft reggae till exempel, skulle de få en annan känsla i kroppen. Säkert skulle soldaterna då röra sig mera löst och ledigt. Och säkert skulle de komma på andra tankar. Det vore inte alls bra utifrån ändamålet.

När vi ändrar vårt rörelsemönster ändras också våra tankar och känslor. Alla organ hänger samman – vår kropp är en ”organ-isation”. Det är ingen tillfällighet att soldater står i giv akt när de ska lyda order. När vi står helt stilla på en minimalt liten yta och kniper ihop våra skinkor är det svårt att slappna av. Ett perfekt utgångsläge att låta sig kommenderas! Vi har då rätt attityd till att lyda order. Det är passande att begreppet ”attityd” betyder just kroppshållning – vad har vi för kroppshållning till saker och ting?

Det handlar om olika former av kontroll. Om de fruktkorgsbärande kvinnorna skulle gå som oss normala västerlänningar skulle korgen trilla ner. Det anmärkningsvärda är att även när dessa kvinnor inte bär någonting på huvudet går de på ungefär samma sätt; de går med en hållning – en attityd – som om de bar en kruka på huvudet, långsamt, ledigt och avspänt. Varför går de så avslappnat fast de egentligen inte behöver? Varför går

de inte med snabba effektiva steg som de flesta västerlänningar gör? Säkert beror det på att människors rörelsemönster alltid är ändamålsenligt. Men frågan är om vi alltid är så medvetna om vad själva ändamålet är. Om vi inte ser upp kan flow till slut bli ett exklusivt och svåråtkomligt tillstånd.

Blues är ett hot mot kontrollen

Känslor och tankar står inte oberörda och tittar på när kroppen rör sig. Känslor och tankar är såklart med i dansen. Oavsett om vi dansar tango eller jitterbugg. Eller om vi skottar snö, krattar löv, bakar pepparkakor eller deltar i ett friskis & svettis pass. Vårt rörelsemönster kan göra oss lugna och avslappnade. Det är tillexempel svårt att känna sig stressad när man fridfullt glider fram över en spegelblank is på sina långfärds-skridskor. Om vi däremot biter ihop tänderna, drar upp axlarna en aning och marscherar omkring så en stund kommer vi strax känna oss rätt sammanbitna. Allt beror såklart på hur vi rör oss. Det är inget anmärkningsvärt med det. Vi har helt enkelt olika attityd till saker och ting. Rytmer, sväng och puls påverkar oss; motions creates emotions. Musik är i detta sammanhang ett kraftfullt verktyg. Olika slags musik inspirerar till olika slags rörelser. Sällan ser man någon headbanga i en wienervals.

Musik är en stor resurs. Eller ett stort hot – beroende på hur vi ser på saken. Redan under antiken varnade "lärde män" för musikens kraft. Platon höjde ett varningens finger för den pentatoniska skalan som han upplevde vara lite väl "bluesig" i sin karaktär. Okej, själva begreppet "blues" var ännu inte formulerat och kodat men "blueskänslan" i dessa tonintervall fanns

naturligtvis redan då. Redan då kunde lärde män uppleva känslan av blues, själva attityden. Och den upplevdes helt enkelt lite väl kaxig och frigörande.

När rockmusiken fick sitt genombrott på 50-talet kände sig många människor hotade. Musiken var ett hot mot kontrollen. Många blev rädda på riktigt, i synnerhet de som trodde sig behärska konsten att behärska sig. Det är ju inte så lätt att sitta still till rock 'n' roll – hur hårt man än håller i sig i armstödet.

Eller när jazzen gjorde sitt intåg i början av 1900-talet. Då fanns det ”lärde män” som ville förbjuda denna vilda musikstil. Säkert visste de, kanske av egen erfarenhet, att musik kan få oanade konsekvenser.

Mycket tyder på att vi människor haft tillgång till denna ”musiska förmåga” i årtusenden. Arkeologer har hittat flöjter i nuvarande Tyskland som är 35 000 år gamla! Fynden visar hur dessa européer har borrar hål i vingbenet från en gåsgam – ett bevis på att det redan då fanns utrymme för lekfullhet och kreativitet; ett bevis på att även européer har rytmen i blodet!

Utrymme för rörelse

Med risk för att bli övertydlig, att ha ”rytmen i blodet” betyder inte att man är den förste som sparkar av sig skorna och kastar sig ut på dansgolvet när dansen drar igång efter desserten. Kan det vara så att ”rytmen i blodet” helt enkelt handlar om närvaro. Samma sak med flow, att det i grunden handlar om att helhjärtat hänge sig åt något – simma, bygga lego, spela pingis, steka pannkakor, umgås med vänner, ja vad som helst. Att ge sej hän är att släppa taget om prestige, jämförelser och förväntningar. När vi släpper taget om denna form av

kontroll står ingenting i vägen; det finns inget att bevisa, inget att leva upp till. Vi slappnar av och öppnar upp för spontanitet och nyfikenhet, uppslukade av självaste stunden – vi har flow helt enkelt.

Hur står det till med den spontana lekfullheten hos dagens barn; hittar de flowet? Det finns studier som visar att fysisk rörelse drastiskt har minskat hos barn och ungdomar de senaste åren, i synnerhet den spontana rörelsen. Flera studier visar att den fysiska inaktiviteten kryper allt lägre ned i åldrarna. Paradoxalt kan tyckas eftersom det idag finns fler aktiviteter än någonsin att välja bland, inte minst för de allra yngsta.

Jag har vid flera tillfällen medverkat i konferenser där begreppet ”organiserad spontanidrott” ploppat upp. Den centrala frågan har då varit hur vi ska få barn och unga att börja röra sig mer. Kanske borde vi istället fråga oss varför barn slutar att röra sig, och framför allt varför de slutar röra sig spontant.

Fantasi, lekfullhet, initiativförmåga och kreativitet är förmågor som behöver användas för att utvecklas. Ju mer utrymme dessa förmågor får att komma till uttryck desto mer utvecklas de. Kan det vara så att vi vuxna är onödigt bra på att täppa till detta utrymme?

Är det verkligen bra att ha tråkigt?

Flera gånger har jag hört vuxna säga att det är bra för barn att ha tråkigt ibland. Varför då? För att ens kunna ha tråkigt måste man först lära sig hur man gör. En del barn lär sig tidigt att ha tråkigt, andra barn lär sig aldrig. Det finns både vuxna och barn med stor okunskap kring hur man har tråkigt. Mest utbredd verkar okunskapen vara bland de allra minsta. Men jag tycker mig se en

trend att förmågan att ha tråkigt kryper ned i åldrarna; allt fler små barn går till sina föräldrar och säger: ”jag har ingenting att göra”. Är det verkligen föräldrarnas ansvar? Inte nog med att de färdigorganiserade aktivitetsformerna är fler än någonsin, det har aldrig tidigare funnits så många driftiga föräldrar som ansträngt sig så hårt för att fylla tomrummet åt sina barn. Och kanske är det just här som förklaringen finns, den fria leken äger ju rum i mellanrummet. När detta utrymme täpps igen med regelstyrda lekar, där vuxna är med och övervakar och styr upp, krymper utrymmet där barnen själva får vara meningsskapande. Hur ska barnen då kunna träna upp sin förmåga att skapa mening?

Undrar om den lille Leonardo da Vinci hittade på något att göra som barn. Sällan hör man talas om den glada medeltiden. Inga fritidsgårdar eller skateboardhallar, inga lekplatser med rutschkanor eller klätterväggar där inte! Fanns det ens något att hitta på för medeltidens barn? Kanske var den lille Leonardo uttråkad för jämnan. Kanske gick han till sina föräldrar och sa: ”jag har ingenting att göra”. Om frågan någonsin varit berättigad så var det väl då.

Hur tråkigt ska man behöva ha det egentligen innan man blir kreativ nog att hitta på något att göra? Eller måste man ens ha något att göra? Inte alla blir ju rastlösa av att göra ingenting. Den som finner sig i själva rasten är ju inte längre rastlös. Det går att finna sig i det mesta. Att finna sig i saker kan vara tillfredsställande. Det listade Buddha ut för länge sen. Buddha fann sig själv – bortom begär. Bortom begär är det svårt att ha tråkigt. Man finner sig helt enkelt.

Kanske rör vi ihop begreppen; att göra ingenting och att ha tråkigt är ju inte samma sak. Buddha kunde sitta

sysslös i timmar. Helt frivilligt. Inte klagade väl han på att det var tråkigt. Buddha var tillfreds med ingenting, tillfreds med allt. Själva bieffekten av denna inre frid – att dra igång en religion – var nog inte vad han hade tänkt sig. Och även den lille Leonardo verkar ha funnit sig i rastlösheten. Kanske var han helt enkelt så extremt rastlös att han alltid hittade på något att göra. När man hittar på saker är det lätt hänt att glömma bort hur rastlös man är. Leonardo ville väl ha kul helt enkelt. Att dra igång en renässans var nog inte vad han hade tänkt sej, även det kom nog mera som en bieffekt.

Hur som helst trivdes Leonardo i mellanrummet, precis som Buddha. De lekte, var och en på sitt sätt. De hittade flowet; de utforskade utrymmet mellan verklighetens befintliga former och plötsligt hade något nytt tagit form.

Att forma en gemensam verklighetsbild

Ibland krävs en ”avvikare” för att något nytt ska ta form. Och för att ens kunna avvika behövs en gemensam verklighetsbild – någon slags referensram. Det är ingen enkel sak att skapa en gemensam bild av verkligheten, det kan ta många generationer. Därför är det fullt förståeligt att människor, i synnerhet makthavarna i strukturen, blir upprörda när det dyker upp någon som ser på världen med nya ögon; plötsligt är den gemensamma verkligheten inte längre gemensam.

Avvikare och oliktankande av olika slag har genom historien varit ett hot mot den rådande maktstrukturen. Därför brukar de röjas ur vägen – Sokrates dömdes att dricka gift, Galilei tvingades ta tillbaka sina lögner, Martin Luther King sköts, Rosa Parks spärrades in, Jesus korsfästes osv.

Många avvikare, kanske rent av de flesta, har varit kvinnor. Men sällan går kvinnor till historien; ofta krossas de av den hårda maktstrukturen innan de ens fått chansen att gå till historien. De få kvinnor som gått till historien är påfallande ofta häxor eller skökor. Det är fullt logiskt eftersom historien av tradition skrivs av män (åtminstone fram till 2000-talet).

Budskapet är tydligt – rör inte den kodade verklighetsbilden! Det är alltså inte så konstigt att jazzen blev ett hot när den kom. Den var inte bara ett hot mot ”civiliserad musik” utan mot hela kulturen: ”Jazzen är en farlig infektionssjukdom som med stora steg närmar sig våra friska kuster” som kapellmästare Hjalmar Meissner skrev 1921.

Mjuk och formbar – om resiliens

Kulturer formar människor på olika sätt. Och kulturer formar människor i olika grad. *Hur* vi formas är ganska oväsentligt – om vi tar form som buddhister eller hinduister, protestanter eller shiamuslimer, violinister eller jazzsaxofonister har föga betydelse. Det är graden av formalisering som är det väsentliga. När vi stelnar i våra identitetsformer blir det ofta problem, oavsett om vi formats till fotbollssupportrar, nationalisterna, feminister kapellmästare eller nåt annat.

Formaliseringsgraden kan liknas vid knådbarheten hos en lerklump. Om en lerklump stelnar till och blir rejält hård blir den svår att forma om, vi liksom fastnar i formen – ”en gång sunni alltid sunni”. Men å andra sidan, om lerklumpen blir alltför mjuk flyter den ut likt en mjuk, nyjäst vetedeg. Vi vet då inte vilka vi är överhuvudtaget. Tricket för att få lerklumpen lagom mjuk och formbar är att hela tiden knåda den. Vi kan

kalla det bildning. Att vara bildad kan liknas vid att vara (lagom) formbar. Den bildade räds inte nya intryck; avvikare och oliktankande är för den bildade snarare en resurs än ett hot. Det är ju själva olikheterna som gör det möjligt att knåda degen; en deg knådas ju med hjälp av nya intryck!

Mellanrummet ger distans

Bilden nedan visar två ytterligheter av kulturer – den strikt odlade och den fritt växande. Den strikt odlade sidan är i hög grad formaliserad. Här är saker och ting format och kodat utifrån en given norm. Det krävs en strikt och målmedveten styrning för att hålla ordning i denna trädgård; den strikt odlade sidan är i hög grad utifrånstyrd. Här råder en form av kontroll som vi kan kalla för enhetskontroll.

Strikt odlad

Fritt växande

Den andra, fritt växande sidan, är i högre grad inifrånstyrd. Här ges större utrymme för växtligheten att ta form och blomma som den vill. Här råder en annan form av kontroll, vi kan kalla den helhetskontroll.

I verkligheten är såklart ingen kultur antingen eller; alla kulturer är naturligtvis både och. Men bilden hjälper oss att se i vilken grad vi formaliserar saker och ting. Det mesta här i världen kan formaliseras i olika grad – lekar, religioner, danser, möten, fysisk träning eller hela kulturer och inte minst människor. Om vi exempelvis skulle placera in gångstilarna hos de marscherande soldaterna och de fruktkorgsbärande afrikanska kvinnorna så skulle soldaterna hämna till vänster i bilden och de afrikanska kvinnorna till höger. Och när det handlar om lek skulle den vuxenstyrda, färdigorganiserade leken hamna till vänster och den fria, inifrånstyrda leken skulle hamna till höger. Bilden belyser i grunden två olika sätt att se. Vi skulle kunna kalla synsätten för formperspektivet och mellanrumsperspektivet. Exempelvis hade den skolade kapellmästaren Hjalmar Meissner ett utpräglat formperspektiv i sitt sätt att se på jazzmusiken. De lekfulla jazzmusikerna däremot utgick från ett mellanrumsperspektiv i sitt sätt att se på musiken.

Denna bok handlar om samspelet mellan dessa bägge sidor – mellan det statiska och dynamiska, mellan kontroll och tillit, mellan det mätbara och det omätbara etc. Hur fungerar samspelet mellan det strikt kodade (strukturen) och det fria rörelseutrymmet (mellanrummet)? Ofta är det just samspelet mellan ”det hårda” och ”det mjuka” som leder till fruktbara resultat. Knappast skulle en jazzmusiker kunna ta ut svängarna i sitt solo utan en fast och tydlig musikalisk form (struktur) att förhålla sej till, åtminstone inte på ett konstruktivt sätt som fungerar tillsammans med helheten.

Bägge sidor behövs; utan en fast och stadig form att förhålla sej till riskerar vi att tappa fotfästet och sväva iväg i det blå. Och utan utrymme för exempelvis kreativitet, fantasi, frihet, spontanitet och humor riskerar vi

att stelna till och kvävas mentalt. För att kunna ta ut svängarna behöver vi helt enkelt något kontrollerbart och stabilt som gör att vi kan ”hitta hem” igen. Först då kan vi nå konstruktiva resultat. Detta gäller inom alla områden – vetenskap, religion, politik, idrott, innovation osv. Och vad som anses vara ”konstruktiva resultat” beror såklart på kulturen; skäggtvång och slöjtvång är i vissa kulturer hur konstruktivt som helst.

Varför skapade människan en gåsgamsflöjt?

Ingen annan varelse i hela världen skulle komma på tanken att tillverka en gåsgamsflöjt. Finns det ens någon nytta med att kunna blåsa några toner i ett rör? Och varför skapa en boomerang, en frisbee eller moon-walk? Varför skapa en windsurfingbräda eller ett flygplan? Okej, ett flygplan kan vara praktiskt att ha om man exempelvis vill transportera svenskar till Thailand, vattenbomba brinnande skogar eller skjuta ner andra flygplan när det blir krig. Men knappast var det detta som drev bröderna Wright att bygga världens första flygplan. Vad var det som drev dessa två cykeltillverkare egentligen? Och vad drev samlarna för 35 000 år sedan att borra några hål i vingbenet från en gåsgam; varför lade de tid och kraft på att tillverka en flöjt? Hade de inget vettigare att göra?

Att människan valde att skapa en gåsgamsflöjt speglar vackra värderingar tycker jag. En flöjt är ju fullkomligt onödig för överlevnaden. Flöjten måste alltså ha skapats utifrån en annan drivkraft än själva nyttoeffekten. Kanske var det skapandet i sej som skapade mening. Meningsskapande verkar vara en stark drivkraft hos människan. Kan det rent av vara så att det är denna drivkraft som gör oss till människor?

2. Olika former av styrning

att skapa utrymme att leda sej själv

I vems ögon vill vi vara duktiga?

När vi är riktigt små har vi ingenting att dölja, inget vi vet om i alla fall sådär på rak arm. Tvärtom har vi mycket att visa för världen och kroppen hjälper oss att uttrycka våra känslor. Rörelsefriheten är stor; sinnes-tillståndet kan växla på någon sekund. Skrattet kan vara där innan tårarna har torkat. Allting som rör sig i den lilla kroppen hittar enkelt en väg ut i friska luften.

Små barn som rör sej till musik tänker inte ens på att de dansar. Kroppen rör sig precis som den vill bortom färdigformade danssteg och kodade rörelsemönster. ”Dansstegen” kommer naturligt. Små barn är naturbegåvningar.

Men en dag kommer någon vuxen i all välmening säga något i stil med: ”Vad bra du dansar!”, eller: ”Vad duktig du är!” (gäller såklart inte bara dans, det kan lika gärna handla om teckning, klättring, berättande eller något annat). Kanske stannar vi då till för en sekund och rycks ut ur flowet. Plötsligt står vi där, i någon annans ögon – ögon som verkar ha koll på läget. Läraktiga som vi är räknar vi ut att om det går att dansa bra så måste det naturligtvis också gå att dansa mindre bra, kanske rent av dåligt.

Förmågan att jämföra sig med andra är förstas en tillgång i många lägen, exempelvis om vi vill bli hockeyproffs eller nå en topplacering i jitterbugg-SM. Men om

vi bara vill spela hockey med kompisarna eller spontandansa till någon svängig låt på radion så kan tankarna på att prestera ett bra resultat ställa sig i vägen för själva flowet. Och i förlängningen finns en risk att vi slutar helt och hållet med både hockey och dans. Vi har gått ifrån att vara naturbegåvningar till att bli kulturbegåvningar. Det finns helt enkelt olika former av styrning; vi kan i olika grad vara utifrånstyrda respektive inifrånstyrda.

Ingen musik på schemat

Under min tid som lärarstudent fick min vän David chansen att resa till Sydafrika för att se hur de undervisade i matematik för de yngre åldersgrupperna. Han besökte flera skolor runt de fattiga kåkstäderna. En sak som förvånade honom var att ämnet musik inte fanns på schemat! Men trots detta sjöngs det och dansades glatt ändå, ofta flera gånger varje dag! Istället för ett 40-minuterspass i veckan genomsyrade musiken och rörelsen hela skoldagen. Än idag råder här ett annat synsätt; sång och dans äger rum i mellanrummet snarare än i en avgränsad form.

I en muntlig kultur är det i någon mening svårt att sjunga fel. Det finns ju inga noter, inget ”facit”. Men det betyder knappast att alla sjunger rätt, snarare handlar det om ett annat förhållningssätt till rätt och fel. Det blir liksom mindre fokus på att jämföra sej med varandra, mindre fokus på det mätbara. Det är snarare glädjen, spontaniteten och själva närvaron som är i fokus!

Hur många gånger i veckan musicerar en treåring? Hur ofta motionerar treåringar? Svårt att veta; små barn rör sig fritt bortom kodade kultur- och motionsformer. Små barn rör sig i mellanrummet.

Såklart går det inte att dra en skarp gräns mellan skriftliga och muntliga kulturer; kulturer är naturligtvis både och. Exempelvis ser vi att de flesta människor (även i en skriftkultur) är övervägande muntliga i sitt sätt att lära när de är små. Det faller sig naturligt att börja i den änden när vi möter världen. Vi ser till exempel att det är förvånansvärt enkelt för små barn att lära sig två-tre språk. Men "enkelt" är kanske fel ord; att lära sig prata både spanska och finska är såklart inte enkelt. Snarare handlar det om att "muntligt lärande" är mindre formellt, eller mer informellt, i sin karaktär. Informellt lärande ger större utrymme för lekfullhet, spontanitet och improvisation oavsett om det handlar om skridskoåkning, språkinläring, akvarellmålning eller något annat.

Hur ser vi på barns lärande kopplat till inre och yttre styrning? Prioriterar vi barnets vilja och lust att helhjärtat prova på nya saker eller har vi större fokus på själva resultatet? I förlängningen påverkar dessa olika synsätt barnets attityd till lärande.

Fixed or growth mindset?

Psykologiprofessor Carol Dweck har forskat på vår inställning till lärande. Hon utgår från begreppen "fixed mindset" kontra "growth mindset". Hennes forskning visar att barns tilltro till sin egen förmåga att lära sig nya saker i hög grad påverkas av hur vi vuxna uppmuntrar och bekräftar dem.

Genom att uppmuntra ansträngningen snarare än resultatet hjälper vi barnen att behålla förmågan att helhjärtat prova nya saker, totalt trygga med att de duger, oavsett resultat. Barnet blir i högre grad inifrånstyrt (inner directed) och i lägre grad beroende av bekräftelse

utifrån, kopplat till resultatet. Själva prestationen ligger i ansträngningen att helhjärtat försöka snarare än i resultatet. I förlängningen utvecklas olika former av trygghet. Det är skillnad mellan att vara trygg med att kunna saker och vara trygg med att lära sig saker. Att kunna saker är nära kopplat till självförtroende. Att vilja och våga lära sej nya saker är nära kopplat till självkänsla. Och såklart hänger båda förmågorna ihop och samspelar med varandra.

*Fixed mindset
(i hög grad utifrånstyrd)*

*growth mindset
(i hög grad unifrånstyrd)*

Om enhetsansvar och helhetsansvar

Tillbaka till David och hans möte med den Sydafrika kulturen. David fascinerades av hur sången och dansen var närvarande överallt, i alla möjliga sammanhang! Musiken var en del av vardagen! Och trots att ingen hade noter så uppstod det spontant olika stämmor! Hur gick denna stämsång till?

David gick runt och intervjuade ”sångarna”; hur bar de sig åt egentligen? En kvinna svarade: “You know, if there is soprano then I don´t sing soprano, then I sing alto. And if there is alto, then I sing tenor. And if there is

tenor I go for the base!” En äldre man svarade på samma fråga: ”well, if the melody goes up, then I go down...”.

Själva ingången var alltså att lyssna in helheten för att sedan kunna tillföra det som saknades. Denna form av lyssnande är en metafor för samarbete! Hur samspelar vi i våra organisationer; lyssnar vi i första hand på vår egen stämma eller lyssnar vi in helhetsklngen?

Basarna i en traditionell manskör sjunger korrekt när de sjunger forte fortissimo (alltså mycket starkt) när denna nyans står angivet i noterna. De sjunger rätt även om denna stämma för tillfället består av tolv sångare medan tenorstämman endast består av två sångare. Det blir förvisso obalans i helhetsklngen men det blir rätt. Regler är till för att följas. Rätt ska vara rätt. I en skriftkultur har man ryggen fri när man följer de skrivna reglerna. Basarna tar enhetsansvar. Men de tar inte helhetsansvar.

Enhetsansvar

Helhetsansvar

Missförstå mej inte; naturligtvis är det inte så att helhetsansvar är alltid bra och enhetsansvar är dåligt. Det beror såklart på situation och sammanhang. När saker och ting går snett beror det nog lika ofta på att

enhetsansvaret brister – att det är otydliga gränser kring olika ansvarsområden. Jag försöker bara synliggöra skillnaden mellan de bägge begreppen för att lättare kunna skapa en god balans mellan dessa olika former av ansvar.

Shared space

Trafikanter samspekar. I trafiken är alla medtrafikanter, vare sej vi vill eller inte. En viss lyhördhet, en viss känsla för helhetsflytet krävs för att kunna skapa bra trafikrytm. Tar trafikanterna enhetsansvar eller helhetsansvar? Som trafikant kan vi tolka våra rättigheter mycket bokstavligt; vi kan följa trafikreglerna till punkt och pricka oavsett omständligheter. Som när den långa bilkön stadigt rullar fram i 70 på den enfiliga vägen och aggressiva bilister börjar sina livsfarliga omkörningar, en bil i taget. Det står ju 90 på skylten! Eller gångare som går rakt ut på övergångstället så att bilar och bussar tvingas till tvära inbromsningar; man värnar om sina rättigheter totalt okänslig för helheten.

Ett begrepp som ofta ploppar upp i samband med trafikplanering i stadskärnor, är "shared space". Shared space är en öppen yta där gränserna i hög grad är flytande mellan gångare, cyklister och bilister. Det är helt enkelt en gemensam yta, ofta lagd med gatsten, som ger lite av en "torgkänsla". Denna yta ställer extra krav på lyhördhet, respekt och samspel. Tanken är att uppmuntra helhetsansvar. Resultatet blir ofta lugnare trafik och en allmänt vänligare atmosfär. Utrymmet där trafikanterna får samspeka blir större.

Begreppet shared space är en metafor för utrymmet för samspel – en metafor för mellanrummet. Hur

mycket shared space finns i våra organisationer? Eller i samhället i stort? När detta fria utrymme täpps igen tenderar vi att bli mer bokstavstroende och mer utifrånstyrda. Det är ju svårt att ta något eget ansvar när det inte finns utrymme för egna beslut, egna initiativ, improvisation eller egna idéer.

Om ledare och följare

Beroende på vem vi lyssnar på och hur bokstavligt vi lyssnar tar vi form på olika sätt och i olika grad. Detta formande ser vi inte minst inom religion; folk som lyssnar bokstavligt på Joseph Smith tenderar att formas till mormoner medan Påvens lyssnarskara tenderar att ta form som katoliker. Men om katolikerna i stället börjar lyssna på Martin Luthers läror kan de reformeras till protestanter.

Vi ser hur människor med tiden fastnar i olika slags identiteter. Hur hårt vi fastnar beror såklart på formaliseringsgraden. Exempelvis fastnade medlemmarna i Filadelfiaförsamlingen i Knutby rejält hårt i formen. Folk lyssnade lite väl bokstavligt på auktoritära pastorer såsom Helge Fossmo och Åsa Waldau. Auktoritära pastorer är annars ett ovanligt inslag i den svenska samhällsbilden. Men i många länder är religiösa auktoriteter ett stående inslag; det finns gott om äldre farbröder runtom i världen som hjälper nya generationer att växa upp och bli som folk. Detta formande sker såklart i all välmening. Men personligen tror jag mer på att ge utrymme för oss människor att lyssna på vem vi vill – ett mellanrum där vi tillåts yttra oss kritiskt, inte minst om auktoriteter och andra makthavare. Detta frihetsutrymme är, som historien lärt oss, inte gratis; yttrandefrihet kräver att vi tar vårt yttrandeansvar. Om vi inte vågar kritisera våra

makthavare kommer detta mellanrum att täppas igen; maktstrukturerna blir då osunt kompakta. Det blir då svårt för apan Oswald att göra sin röst hörd.

Vem lyssnar på lilla Apan Oswald?

Många gånger har jag läst sagan om den lilla apan Oswald för våra barn. Boken är skriven strax efter andra världskrigets slut av den danska bilderboksskaparen Egon Mathisen. Oswald och de andra små aporna tvingas passa upp Jätteapan. Jätteapan får alla de små aporna att klia honom, mata honom med röda äpplen och till och med vara huvudkudde åt honom när han ska sova. Men en dag säger apan Oswald "NEJ". Och då säger plötsligt en till apa "NEJ". Och en till. Och en till. Till slut säger alla "NEJ". Maktstrukturen blir plötsligt synlig. Sedan går det fort att avsätta Jätteapan och ändra maktstrukturen.

Likheter finns med metoo-uppropet som startades i Hollywood av Alyssa Milan hösten 2017. Hon fick till slut nog och sa "NEJ". Att säga nej är naturligtvis inget nytt fenomen. Men för att folk verkligen ska lyssna kan det ha betydelse vem som säger ifrån. Och när. "Den breda massan" lyssnar inte på vem som helst. I synnerhet inte på den som är före sin tid. Redan 2006 försökte Tarana Burke starta ett metooupprop. Men hon fick föga gehör; ingen kedjereaktion av nej-sägare den gången. Och långt före Tarana Burke har tusentals samhällskritiska pionjärer på olika sätt försökt göra sin röst hörd för en mera rättvis, demokratisk och jämställd värld. Många har ropat "NEJ" men utrymmet för att starta en kedjereaktion har varit för litet. Eller, är det kanske så att själva utrymmet skapas i samma stund som tillräckligt många säger "NEJ". En kedjereaktion är ju per

definition ett stort antal reaktioner. I så fall ligger makten hos folket. Det krävs bara att den breda massan blir tillräckligt kritisk; en kedjereaktion startar ju först när den kritiska massan överskrids. Tillsammans skapar vi utrymmet där kedjereaktionen äger rum. Tillsammans skapar vi mellanrummet som förhindrar makten att hamna i Jätteapans händer.

Att höra sin egen röst – och lyssna på den

Ja, vem lyssnar vi på? Och hur lyssnar vi? Hur lyssnar vi exempelvis på vår egen inre röst? Kan vi ens höra kroppens egna signaler? Hur dåligt ska vi behöva må innan signalerna blir en väckarklocka? ”Oj vad försoffad jag blivit, dags att ta sitt förnuft tillfånga och börja motionera!”. Eller är det snarare själva välmåendet som är den verkliga väckarklockan: ”Synd att jag skulle behöva må så himla bra för att förstå hur hälsosamt det är att motionera”.

Då och då kommer det forskningsstudier som tar folks förnuft tillfånga. Med jämna mellanrum ploppar det exempelvis upp ”superdieter” som bevisats ge goda resultat. Dilemmat är att forskningsstudier inte kan mäta helheten. Det ligger i mätandets natur att avgränsa det som för tillfället ska mätas; forskarna behöver liksom lyfta ut det där specifika som de vill titta närmare på ut ur sitt sammanhang. Först då blir det möjligt att se att ett par glas vin om dagen är bra för blodtrycket. Men med tiden kan det förstås bli problem på andra håll i vår komplexa organ-isation. Effekter ger ofta bieffekter; vinet som gör så gott för hjärtat kan göra ont för levern. Men att levern tar stryk av allt vindrickande är ju inte hjärtats problem. Det är ju leverns problem.

Mätbara enheter

Omätbar helhet

Experter har alltså vaskat fram en lagom vinranson, men vad är egentligen en lagom vattenranson? Hur mycket vatten ska vi dricka? För en tid sedan tog jag del av resultatet från en stor forskningsstudie publicerad i *Journal of Sports Medicine*. Studien var en sammanställning av tidigare forskningsresultat. Den var gjord med anledning av att många idrottsutövare visat sig dricka alldeles för mycket vatten i samband med träning. I vissa fall så mycket att det lett till dödsfall. Kevin Miller, en av författarna till den slutgiltiga rapporten, sammanfattade resultatet i Sveriges radio P1: Om du är törstig ska du dricka. Om du inte är törstig ska du inte dricka. Nu är det alltså bevisat – det är livsfarligt att inte lyssna på sig själv!

Efterbyggande verksamhet

Den som agerar förebyggande slipper agera efterbyggande. Men det är lite lurigt; själva vinsten av det förebyggda är ofta omätbar – resultatet av det förebyggda syns ju inte. Om det negativa resultatet aldrig får

chansen att ta form kan vi ju inte veta om det förebyggande arbetet gett något resultat alls. Den risken vill man ju inte ta. Hellre ta det säkra före det osäkra och vänta tills skadan är skedd.

Först när vi zoomar ut – tar oss ut i mellanrummet – kan vi se helheten. Härifrån ser vi de bägge vägarna träda fram, den genom den strikt kodade kulturen och den genom den fritt växande naturen. Härifrån ser vi balansen mellan:

Enhetsansvar	och	Helhetsansvar
Kontroll	och	Tillit
Mätbart	och	Omätbart
Talutrymme	och	Lyssningsutrymme
Auktoritetsstyrt	och	Inner directed
Fixed mindset	och	Growth mindset
Yttre motivation	och	Inre motivation
Statiskt	och	Dynamiskt
etc.		

Från detta mellanrumsperspektiv blir det en väckarklocka i sig när experter talar om för oss hur många glas vin som är en lagom dagsranson, hur mycket vatten vi ska dricka eller hur ofta bäbisar ska amma.

Redan 1907, på den internationella Mjölkdroppekonferensen i Bryssel, kom experter fram till att alla spädbarn bör ammas var fjärde timma med ett längre uppehåll under natten. Tanken var att barnen skulle lära sig att undertrycka behov och lära sej lyda. Tanken var god, som den så ofta är utifrån den rådande synen på saker och ting – synen på behov, lydnad och hälsa till exempel.

Själva synsättet beror i hög grad på vilket perspektiv vi väljer att utgå ifrån när vi tolkar verkligheten – utgår vi från den kodade, mätbara, strikt odlade vägen eller utgår vi från den okodade, omätbara, fritt växande

vägen? Om vi utgår från formperspektivet blir en strikt styrning av amningen effektiv och ändamålsenlig. Men om vi utgår från mellanrumsperspektivet blir den strikta styrningen rent av skadlig – för barnet, för mamman, för familjen och i förlängningen för hela samhällsutvecklingen. Men de resultat som är kopplade till helheten är naturligtvis svårare att mäta. Därför är det fullt logiskt att miljontals mammor följt experternas uppmaning i generationer, trots att de stackars spädbarnen gjort allt som står i deras makt för att få amma när de varit hungriga; barnen har uttryckt sitt ”NEJ” men alltför få vuxna har lyssnat.

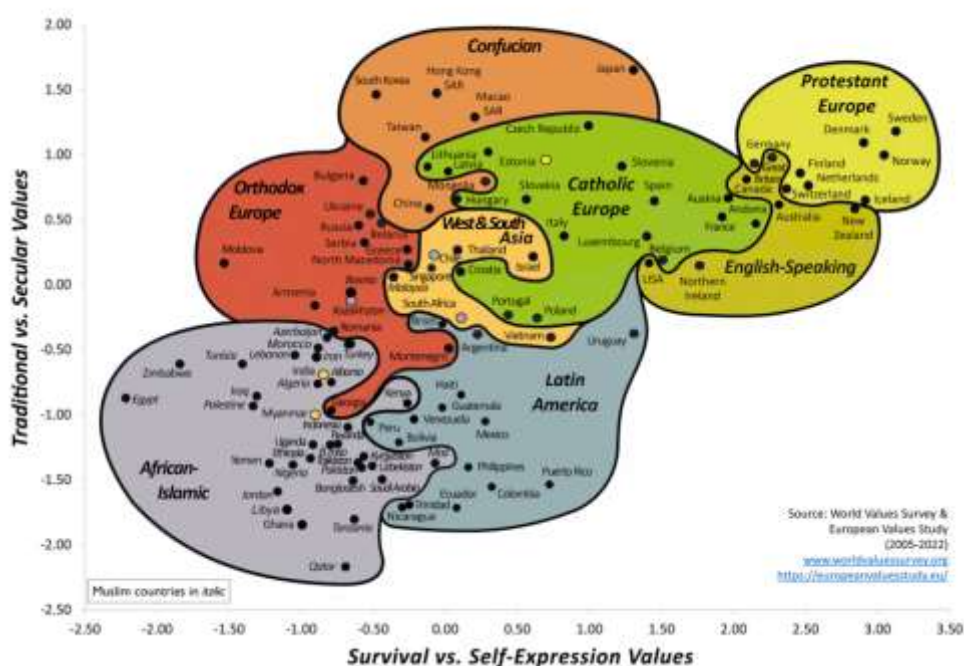
Formperspektivet vs Mellanrumsperspektivet

I bokens första del har jag försökt synliggöra hur vi människor tar form; hur vi odlar olika synsätt. Vi har sett hur vår syn på kontroll och styrning färgar av sej på andra begrepp såsom jazz, religion och lekfullhet. Vi har sett hur vårt synsätt speglar våra värderingar.

Hur värderar vi kvinnor, män och barn i förhållande till kontroll, frihet och makt? Hur värderas auktoriteter och heliga skrifter i förhållande till tillit och yttrandefrihet? Beroende på svaren ser vi olika slags kulturer och samhällen ta form. Låt oss därför ta en titt på kulturkartan, här blir våra värderingar synliggjorda!

Utifrån denna karta kan vi se hur länderna i kartans nedre vänstra hörn i många avseenden är mer formbundna, mer formalistiska i sin syn på tro och på individens frihet. Detta synsätt färgar av sej på sättet att se på verkligheten; vi begriper ju verkligheten via våra begrepp.

The Inglehart-Welzel World Cultural Map 2023

Jämfört med länderna i kartans övre högra hörn har man här ett större fokus på själva formen och mindre fokus på mellanrummet – utrymmet där tron och friheten äger rum. Här råder en annan form av tro och en annan form av frihet.

Om vi utgår ifrån formperspektivet och frågar oss hur troende folk är blir svaret att folk är mer troende i kartans nedre vänstra hörn. Men om vi istället utgår ifrån ett mellanrumsperspektiv och frågar oss *hur* folk är troende är svaret inte lika givet. Det finns som sagt olika former av tro. Och det finns olika former av makt, kärlek, respekt, framgång, heder osv.

Vi får anledning att återkomma till hur själva formen, när den blir alltför rigid, riskerar att täppa till utrymmet för frihet, tillit, lekfullhet, kreativitet osv. Samtidigt behövs såklart en tydlig form, den är en förutsättning för att vi ska kunna skapa ett öppet, tolerant och tillitsfullt samhälle. Stadiga, tydliga former behövs för att skapa en ”motvikt”, ett ”ankare”, till den stora

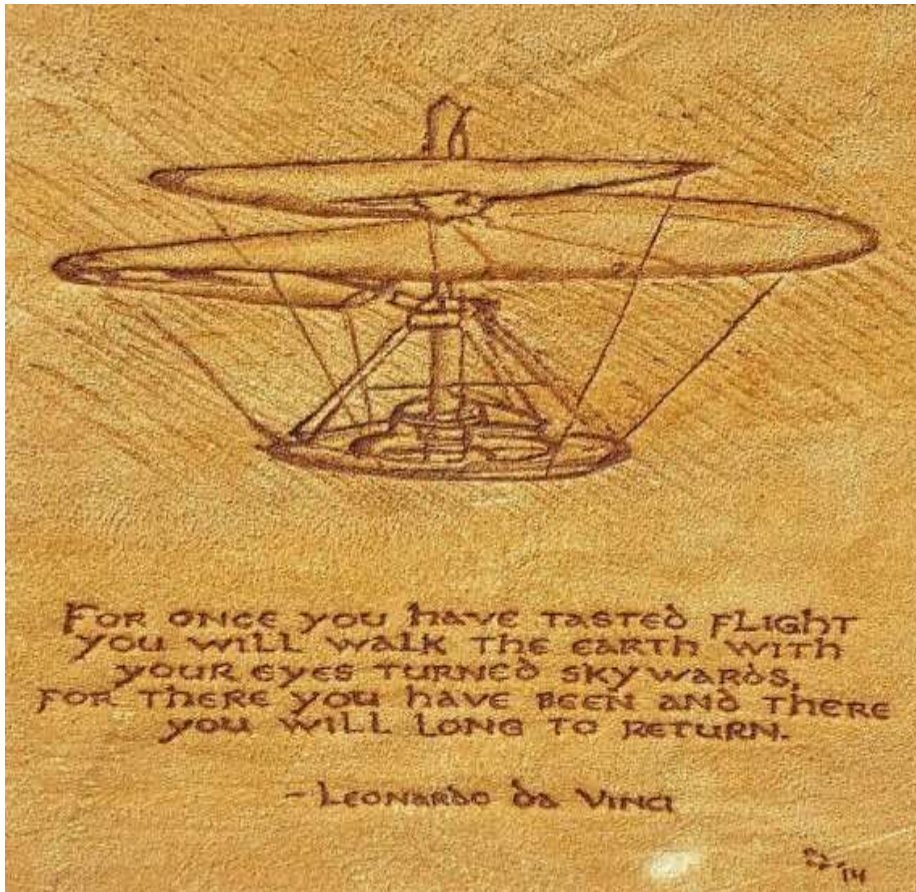
rörelsefriheten. Annars kan ju själva rörelsen kunna dra iväg åt vilket håll som helst – och hur långt som helst – och leda till att saker tar form som inte alls är bra för helheten.

Med risk för att vara övertydlig, för mej är varken slöjor eller skägg något problem överhuvudtaget. Men tvånget är ett problem, åtminstone i en demokrati. Inte heller heder är ett problem. Jag skulle till och med kunna hävda att jag själv är uppvuxen och fostrad i en form av hederskultur; jag tror på ett samhälle där individens moraliska kompass får stort utrymme, ett samhälle där utrymmet för tillit är stort. För att lyckas med detta är heder ett centralt begrepp; jag tror på en inifrånstyrd form av heder. Men jag tror inte på en utifrånstyrd form av heder där auktoritära män har makt att styra och forma andra individer (om de ens kan kallas individer när utrymmet att uttrycka sej och att göra individuella val blir alltför begränsat).

Vad som är innebörden av frihet, heder, respekt eller tro vet bara du. Men om vi ska lyckas hålla ihop vårt gemensamma samhälle behöver vi någon grad av samsyn kring begreppens innebörd, annars har vi inget gemensamt samhälle. Mellanrummet är utrymmet där vi får yttra oss fritt. Här kan vi möta varandra, hur olika vi än tänker och tycker om saker och ting. Detta utrymme kan inte tas för givet i något samhälle, det behöver värnas. Här kan lerklumpen knådas; här formar vi varandra och självaste framtiden.

Del 2

idéer tar form

3. Olika former av lek

Om att ge utrymme för skapande

Utrymme för meningsskapande

Det talas ofta om ”fri lek” men frågan är om det ens kan kallas lek om det inte finns utrymme för frihet exempelvis i form av eget skapande. Alla lekar är fria, åtminstone i någon grad. En lek behöver helt enkelt ett visst utrymme – ett mellanrum – där fantasi och kreativitet får spelrum.

Alla barn i världen – ja alla däggdjur i världen – lär sig livsnödvändiga saker via leken. På många vis är det just friheten i leken som är utrymmet för lärande; just här lär vi oss hantera en komplex verklighet. I leken utvecklar vi våra högre tankeförmågor; vi lär oss samspel i alla dess former, vi utvecklar språk, empati, respekt, omdöme, lyhördhet, riskbedömning, impuls kontroll, ja alla de komplexa förmågor som behövs för att kunna fungera tillsammans med andra människor. Lek är i grunden självorganiserat lärande; så länge vi är lekande är vi också lärande.

Utöver ett visst utrymme där kreativiteten får komma till uttryck behöver alla lekar även någon slags form, någon slags struktur som hindrar oss från att fullkomligt tappa fotfästet och sväva iväg i det blå. Det är själva formen som, nästan lite paradoxalt, öppnar upp för kreativitet. Men formen kan också täppa till detta kreativa utrymme om den blir alltför strikt kodad och formaliserad. En spännande balans som vi i detta kapitel ska belysa från olika håll, från olika avstånd och i olika ljus.

Varför blåsa i ett sugrör?

Vi kan leka inom alla möjliga områden – musik, teknik, idrott, pedagogik, arkitektur etc. Och vi kan leka i gränslandet mellan olika områden. Just i detta mellanrum tar nya lekar form. Mellan drakflygning och vågsurfing ser vi kitesurfing ta form, mellan golf och bangolf uppstår äventyrsgolf, mellan cirkus och teater växer nycirkus fram osv.

Lekar befruktar varandra och själva parningen sker i mellanrummet. Vips har nya former uppstått – nya tävlingsformer, nya konstformer, nya musikstilar – som i sin tur kan kombineras med andra former. Lekfullheten leder utvecklingen framåt. I fantasin formar vi om verkligheten; här är vi skapande.

Någon skapade till exempel världens första sugrör. Och när vi lärt oss hur man använder det lilla plaströret på rätt sätt kan det vara festligt att använda det på något nytt sätt. Det går till exempel att blåsa i ett sugrör så att mjölkglaset svämmar över av vita bubblor. De flesta barn har någon gång provat detta. Stora vita klasar väller då över glaskanten, ned på vaxduken, där bubblorna spricker och transformeras till små mjölkpölar. Helt onödigt kan tyckas. Men det helt onödiga är helt nödvändigt för att föra utvecklingen framåt.

Gränser gör det möjligt att vara gränsöverskridande

För att en lek ska ta form behövs någon slags begränsning. Vad vore fotboll utan planens sidlinjer och sin frihetsberövande offsideregler? Vad vore en limerick utan sin strikta form av rimflätning? Själva ”rimflätningens formen” ger vår fantasi ett begränsat spelrum, vilket kan hjälpa oss att vara kreativa.

Och vad vore schack utan pjäsernas begränsade rörelsefrihet? Det vore i och för sig nyskapande att tillverka en helt ny pjäs som fick röra sig hur den ville, men då skulle det bli svårt att utvecklas som schackspelare. Det är den begränsade rörelsefriheten hos pjäserna som gör schack till schack. Men å andra sidan, om vi aldrig utmanade begränsningarna skulle lekformer inte utvecklas, och inte heller vi. Ibland behöver vi helt enkelt blåsa i sugröret – bryta mot det traditionellt kodade – för att inte fastna i gamla former och tankemönster. Först när vi trotsar de kodade reglerna kan något nytt ta form.

Guldmedaljer, pokaler och högmössor

Förr i tiden boxades man utan boxningshandskar. Då boxades man på blodigt allvar. Och innan det fanns fäktningsdräkter och tävlingsvärjor med trubbig spets var det livsfarligt att fäktas. Var boxning och fäktning då ens lekar? Frågan är om ens skidskytte var en lek när det första världsmästerskapet anordnades 1958. Grenen gick från början under namnet militärpatrull och endast män fick vara med. Då sköt man med grovkalibriga vapen från 150 meters håll och måltavlan var en tänkt fiende. Först 1984 fick damer vara med. Historiskt sett har många lekar varit förbehållna mannen – allt ifrån tungviktsboxning till val av en ny påve. Varför bara män? Kanske för att män varit rädda för att kvinnor och barn skulle kunna ta udden av det tunga allvaret.

Ett effektivt sätt att höja allvaret i lekarna är att dela ut status- och prestigehöjande symboler till dem som gjort sig förtjänta av det. Under pompa och ståt kan man få ta emot tapperhetsmedaljer, gradbeteckningar, pokaler eller läckra huvudbonader. Dessa prylar gör susen för det allvarsamma.

Men vänta nu, att få klättra i grader och bli något stort, en Påve eller tungviktsmästare till exempel, är väl ingen lek! Eller är det? Vad är en lek egentligen? Är religion en form av lek? Jesus själv hade ju barnen som förebild. Han predikade att dessa småtingar var störst i himmelriket. På alla tänkbara sätt försökte han inspirera de skriftlärde att bli lite mer som barn, men det gick väl sådär. Är idrott en form av lek? Från början var hela idén med OS att människor genom att leka och tävla tillsammans skulle få lättare att hålla sams. Även detta har väl gått sådär; det har dopats friskt genom åren. Medaljer, gradbeteckningar, höga mössor, priser och diplom kan bli förvånansvärt åtråvärda. Dessa prestigehöjande statussymboler är inget att leka med. Eller..?

Att kliva i. Och att kliva ur

En människa kan ta på sig sina golfskor och sin vita golfhandske, kliva ut på golfbanan och bli en golfare. Och sedan, när leken är slut, kan golfaren ”klä av sig” rollen och bli sig själv igen – mer eller mindre. Genom att leka utvecklar vi vår förmåga att kliva in i nya världar, in i nya roller. Vi utvecklar även förmågan att kunna kliva ur våra roller. Utan förmågan att kliva ur riskerar vi att fastna i ”leken”; vi blir kvar i rollen som golfare, AIK-are, pastor, humorist eller vad det nu kan vara. Vi förlorar distansen; vi fastnar i den kodade formen.

Att kliva in i rollen som vinnarskalle är inte dumt när vi vill vinna tävlingar av olika slag. Men dumt kan det bli om vi inte kan kliva ur vinnarskallen när tävlingen är slut. För en radikaliserad vinnarskalle kan det räcka med en förlust i en krocketmatch för att sabba stäm-

ningen på ett gardenparty. Sommarkvällen må vara ljum och laxfilén perfekt grillad. Vinnarskallen må vara lyckligt gift, kärnfrisk och villaägare. Men när krocketkonkurrenten får in sin fullträff och krockar iväg vinnarskallens röda klot in bland nässlorna under friggeboden, kan proportionerna gå förlorade. Inte ens en perfekt grillad laxhalva är då njutbar.

Många är de som investerat en stor del av sig själva i en specifik lek som gett dem en specifik identitet, till exempel som elitidrottare eller artist. När leken tagit slut, när spikskorna eller showstassen ligger på hyllan, kan det vara svårt att veta vem man är. Man känner inte längre igen sig. Något fattas. Tomt på något vis. Kvar är bara en människa, inget mer. Att bara vara människa kan vara en tuff insikt för den som en gång varit något stort.

*Hårt formaliserad lek
(Svår att kliva ur)*

*Löst formaliserad lek
(Lätt att kliva ur)*

Här går gränsen för vad som är en lek

Många roller finns att spela; mycket finns att identifiera sig med – kunskap, yrken, religioner, nationer, politiska partier etc. Vissa roller tilldelas vi i samma stund som vi kommer till världen, exempelvis könsrollen. Den är i många kulturer strikt kodad. Även religiösa roller kan vara hårt kodade och svåra att tacka nej till; lekledarna kan bli rejält besvikna om någon försöker smita. Jag menar hur kul är det för en religiös lekledare att stå där inne i moskén eller kyrkan när hela församlingen sitter i en stor ring på gräsmattan strax utanför och spelar på sina djembetrummor?

När friheten försvinner att själv välja om man vill vara med eller inte har leken övergått i något annat; en ”lek” som inte går att kliva ur, eller tacka nej till, är ingen lek. Vi har då fastnat i formen, fastnat i våra roller. Plötsligt har AIK:aren blivit huligan, predikanten har blivit Kristi Brud och cyklisten har blivit dopad. Plötsligt vågar humoristen inte längre skämta om Mohammed. Plötsligt känns skäggtvång och slöjtvång hur normalt som helst! Skillnaden är stor mellan den som leker seriöst och den som bara leker seriös.

Vem tror du att du är?

Säkert har vi alla någon gång upplevt att vi haft riktigt flyt. Kanske när vi berättat en rolig historia, bowlat, spelat piano eller åkt skateboard nerför en lagom brant backe. Men plötsligt ploppar den där kritiska ”utifrånblicken” upp. Vi tappar närvaron och hamnar i tanken: ”Oj, vilket flow jag har! Jag känner knappt igen mig...”. Vi kommer liksom på oss själva. Tagga på bar gärning! Och i samma stund är vi inte längre ”ett med” det vi gör: ”Vem är jag att åka skateboard? Jag är ju Britt-Marie

Sundin, en 47-årig taxichaufför från Hjo”. Flowet försvinner liksom Pippi Långstrump när hon blir påmind om att det inte går att cykla på en cykel utan hjul. Krasch!

Med åren lär vi oss var vi hör hemma. Vi lär oss vem vi är och vem vi inte är: ”Sjunga!?! Jag!!?! Nej, så roligt ska vi inte ha det! Jag är fullkomligt omusikalisk förstår du”.

Såklart är det inte dumt att ha en stadig identitet att falla tillbaka på. Men om vår identitet hela tiden får oss att ”falla tillbaka” blir den snarare en begränsning för vår utveckling än en tillgång. Vi börjar leka seriösa och slutar att leka seriöst.

Vem tror du att du inte är?

I leken kan vi överträffa oss själva. Här kan vi bli något utöver det vanliga. Att vara närvarande – vara i flowet – är nästintill ett heligt tillstånd. I den sanna leken är vi befriade från prestige, kritiska röster och dömande blickar. Här är vi fria, uppslukade av självaste stunden. Lek är på riktigt; här är vi helhjärtade i det vi gör. Att vara lekande är att vara lärande.

När vår yngsta dotter Stina var 5 år åkte hon ofta skateboard. En gång när vi var i skatehallen lyckades hon med ett trick som hon aldrig klarat tidigare. Efteråt, under bilresan hem, berättade hon hur enkelt det var: ”Jag låtsades bara att jag var den där långa tjejen med bruna byxor”. Att låtsas vara någon annan är ett kraftfullt redskap för att hitta nya sidor hos sig själv. Våra (före)bilder hjälper oss att framkalla nya fräscha bilder av oss själva – självbilder som gör oss självkonstruktiva. Vi känner oss bättre än vanligt, bättre än i vår ”vardagsidentitet”. Vi bowlar, dansar och åker skateboard som

om vi kunde; vi kliver in i leken med hull och hår. Plötsligt har vi blivit bättre än vi egentligen är! Om detta ens är möjligt. Kanske är det snarare så att vi, när vi inte är lekande, är sämre än vi egentligen är.

Hur krökt är universum?

Genom leken tränar vi vår föreställningsförmåga. En vältränad människa kan synliggöra vad som helst! Med hjälp av fantasi kan vi se resultatet innan det ens finns något resultat. Och vi kan föreställa oss hur något känns innan det har hänt. Albert Einstein var en vuxen man när han föreställde sig hur det skulle kännas att sitta på en ljusstråle och susa fram i 300 000 km per sekund. Hur moget är det? Och Pablo Picasso var 46 år när han målade ”badare med badboll”, ärligt talat, det ser ut som tavlan är målad av en femåring! Eller Tove Jansson, varför skapade hon egentligen Muminroll och det osynliga barnet? Allt är ju rena fantasier!

Nyfikenhet verkar må bäst när frågorna kommer först, inte svaren. Rejält nyfikna människor, de som hela tiden hittar på nya frågor att ställa, kan ibland upplevas lite besvärliga. Kanske är det därför det heter ”vetgirig”. Begreppet har en smått negativ klang; vem vill vara girig? Isaac Newton var nog vetgirig. Varför faller ett äpple ned till marken? Varför faller det inte åt sidan eller uppåt? Varför hänger det inte kvar i luften när det lossnat från sin gren? Man kan fråga sig varför Isaac frågade sig detta överhuvudtaget. Och varför frågade sig Albert hur krökt universum var? Som om det skulle ha någon som helst betydelse. Säkert gjorde de detta av samma anledning som små barn blåser i ett sugrör rakt ned i mjölkglaset så att mjölkbubblorna väller över

kanten i stora klasar. Vi kan kalla det för nyfikenhet, upptäckarglädje eller rent av trots. Vissa människor kommer liksom aldrig ur trotsåldern.

Att våga vara svarslös

Det finns studier där man i klassrum har uppmätt tidsrymden som eleverna får från det en fråga är ställd tills svaret kommer. Genomsnittstiden i många klassrum var kortare än tre sekunder! Genom att förlänga tidsrymden till sex sekunder såg man i studierna dramatiska effekter på elevernas delaktighet och intresse.

Ja, visst är det väl just där, i tidsutrymmet mellan frågan och svaret, som vi verkligen är skapande. Det är just i detta mellanrum som det nya tar form. Färdiga svar går ju alltid att söka upp i de befintliga formerna. Eller som Einstein uttryckte det: kunskap tillägnar vi oss genom våra erfarenheter, allt annat är information. Einstein hävdade bestämt att hans banbrytande upptäckter inte i första hand var kopplade till intelligens utan till nyfikenhet och fantasi.

Hur länge kan vi vara i frågan utan att veta svaret? Hur länge kan vi sväva i ovisshet? Tre sekunder? Eller kanske tre dygn? Rejält nyfikna människor kan umgås med en och samma fråga i större delen av sitt liv. Ofta får en fråga kraft först när den hunnit verka en stund. När vi bär på en ny fråga och är öppna för nya svar kan svaret, när det mognat, plötsligt komma som en skänk från ovan. Likt äpplet som lossnar från sin gren och dimper ner i skallen på den unge Newton – frågan har burit frukt.

Konsten att upptäcka det vi ser

Nya upptäckter är en vanlig bieffekt av lek. Leken ger ofta utrymme för något oantat att ta form – utrymme för misstag. Tusentals uppfinningar och nya upptäckter har kommit till av misstag. Men misstagen i sig leder sällan till några konkreta resultat. Ofta krävs även kunskap. Och framför allt ett stort mått fantasi. Fantasi är redskapet som gör det möjligt att skifta perspektiv – att kunna se från en annan synvinkel. Och härifrån, sett från ”fel håll”, kan resultatet som blev fullkomligt fel plötsligt bli fullkomligt rätt!

Det är en sak att upptäcka nya saker. Det är en annan sak att förstå vad man har upptäckt. Med hjälp av vår fantasi kan vi skapa distans. Vår fantasi befriar oss från traditionella tankemönster och tar oss ut i mellanrummet. Här kan misslyckanden koda om till lyckade missar!

Det handlar om att ta sej ur den traditionella formen, ut i mellanrummet. Och för att kunna befria oss från traditionella tankeformer behövs fantasi. Utan fantasi blir vi ofta bara besvikna eller rent av förbannade när misstagen sker: ”Skit också, nu har osten som jag förvarade i grottan blivit förstörd! Blåmögel överallt! Vem vill köpa möjlig ost!? Tänk att jag misslyckas med allt jag gör! Vitvinet började efterjäsa i flaskorna, skinkan torkade när jag glömde den i solen och som om detta inte vore nog stod den senaste druvskörden i solen alldeles för länge, druvorna blev torra som russin. Rödvinet blev alldeles för sött och mycket starkare än jag tänkt mig. Inget blir som jag tänkt! Jag får nog slänga hela skiten och byta bransch!”. Gränsen kan vara hårfin mellan ett dunderfiasko och en dundersuccé! Och var själva gränsen går kan bara fantasin avgöra.

Om geni- och tjälknölar

Även om vi tänker så mycket vi orkar är det svårt att vara nyskapande. Det geniala finns ofta bortom det tänkta. För att vara nyskapande kan det ibland vara nödvändigt att klanta sig, göra grova missberäkningar – misstag helt enkelt. Först då kan vi upptäcka radiumstrålning och penicillin. Eller V-stilen i backhoppning som Janne Boklöv upptäckte när hans skidor av misstag åkte isär och han flög iväg mycket längre än han hade tänkt sig. Han började vinna tävlingar och ett par år senare vann han hela världscupen! Eller Ragnhild Nilsson som så kapitalt misslyckades i sin matlagning att hon därmed upptäckte tjälknölen! Hon skulle tina en älgstek och satte in den på svag värme i ugnen och glömde helt enkelt bort den. Där låg köttklumpen över natten. Morgonen därpå, när hon upptäckte sitt misstag la hon köttet i saltlake och tjälknölen var uppfunnen! Och inte nog med att hon skapade en ny maträtt, den utsågs dessutom till Medelpads landskapsrätt! En lycka kommer sällan ensam!

Men det är som sagt svårt att misslyckas på beställning; det är svårt att klanta sig med flit. Så hur får vi tag i de geniala idéerna? Hur blir man ett geni? Är Janne Boklöv och Ragnhild Nilsson genier? Vem är ett geni?

Det verkar som genialitet är kopplat till förmågan att kunna ana det oanade – att det handlar om en slags öppenhet för det fullkomligt oväntade. När utrymmet inte finns att byta perspektiv ser vi inte succén, bara fiaskot: ”10 timmar för länge i ugnen! Det var ju synd på det fina älgköttet, bara att slänga i papperskorgen!”.

Begreppet geni kommer från latinets *genius*, som betyder ande, skyddsande. Enligt den ursprungliga betydelsen tänkte man sig att en människa kunde stå i förbindelse med, eller ha kontakt med sin skyddsande. En människa *var* alltså inget geni; ett geni var snarare

något som man hade tillgång till – en slags öppen kanal där inspiration och kreativitet kunde flöda. Utifrån denna innebörd handlar genialitet mer om ett sinnestillstånd än om en individuell statisk talang. Säkert har vi alla, i våra bästa stunder, tillgång till vårt geni. Det gäller bara att vara där – i sin bästa stund.

I den fria leken är det lätt som en plätt att vara i sin bästa stund. Här kan vi nå kunskap och upptäckter bortom traditionella tankar; här är chansen stor att det går så pass snett att saker och ting blir bättre än vi tänkt oss. När vi släpper kontrollen ger vi större utrymme åt slumpen. Chansen för oanade konsekvenser ökar. Säkert har många människor fått ett äpple i skallen. Men få har jublat som Newton. Och säkert hade många backhoppare före Janne Boklöv upplevt att skidorna gled isär under ett träningshopp. Men få hade tillräckligt med öppenhet för att se något annat än det redan tänkta resultatet. Vi behöver helt enkelt mellanrummet; här får vi den nödvändiga distansen för att kunna se något nytt ta form.

4. Olika former av kreativitet

Om att ge utrymme för det otänkbara att ta form

Spontanitet kommer spontant

Under min studietid på högskolan i Karlstad blev jag vän med Klas Hallberg. Precis som jag uppskattade Klas det där spontana och oförutsägbara som sätter färg på vardagen. Exempelvis under en middag när någon gör något oväntat, bjuder på ett partytrick, sjunger en sång, berättar en rolig historia, ja vad som helst. Klas fick en idé! Han introducerade "Busmiddagen". Nu skulle det sannerligen ges utrymme för lite mera bus! Idén gick helt enkelt ut på att bjuda in till en middag där det var extra välkommet med bus i alla dess former. Inte bara välkommet, det förväntades helt enkelt. Det hördes ju på namnet, "Busmiddag". Jag tyckte själv det lät som en toppenidé! Ända tills jag satt där kvällen innan den första busmiddagen och ansträngde mig hårt för att försöka komma på något spontant...

I samma stund som vi ringar in mellanrummet försvinner det. Plötsligt har mellanrummet blivit en kodad form. Det finns många exempel på hur det mest okodade plötsligt kan bli hur kodat som helst. Punkten, som växte fram i Sverige runt 1977, är ett exempel. I takt med att punkten tog form formades också punkare. Men vem var egentligen punkare; var gick gränsen? Det som hände var att "äkta punkarna" började döma ut punkgrupper som sjöng på engelska och grupper som använde synthar och de som inte var tillräckligt aggressiva i sitt

uttryck. Det finns flera vittnesmål kring detta. Märkligt egentligen, då själva idén med punken var att den skulle vara just fri och gränslös i sitt uttryck.

Ja, det är frestande att försöka koda och formalisera det fria och spontana. Man får då ett stadigare grepp om företeelsen, mer kontroll på något vis. Men när saker och ting kodas hårt försvinner snart utrymmet för själva kreativiteten. Prestationskraven smyger sig in och hela formen faller till slut av sin egen tyngd. Punken kanske inte precis har fallit men den började dala rejält redan efter några år. "Busmiddagen" däremot föll som en sten. Och jag får nog erkänna att jag var en bidragande orsak till detta platta fall.

Lyckan är svårfångad

Lycka är ett annat klassiskt exempel; lyckan tenderar att försvinna när vi försöker fånga den exempelvis genom att formulera vad lycka är för något. Om exempelvis Novalie i 4B tänker sej att "lycka är att äta mjukglass i sommarsolen tillsammans med bästisen Klara" så finns risken att lyckan känns extra avlägsen när hon promenerar i novemberregnet tillsammans med sin mormor som bara har en Plopp att bjuda på.

Eller humor, den kan också falla platt när den formaliseras alltför hårt. Minns ni det klassiska TV-programmet "Har ni hört den förut?". Man hade riggat upp en typisk krogmiljö där vanligt folk lite avspänt skulle stå och hänga i baren och spontant berätta roliga historier för varandra. Tanken var god. Men det kändes knappast avspänt och spontant. Det var svårt att komma undan den där tillrättalagda känslan, ramen blev lite väl synlig. Riktigt roligt hade det blivit först om någon trillat ur ramen och gjort något helt oväntat, glömt bort slut-

poängen till exempel. Verklig komik uppstår ju ofta utanför ramen, inte innanför. Men det är klart, om någon verkligen hade kommit av sig, spillt ner sig eller rapat för högt så hade folk skrattat åt fel sak utifrån hur det var tänkt.

Konsten att tänka "outside the box"

Det talas ibland om att tänka outside the box. Frågan är om vi ens kan tänka utanför boxen. Är det inte just det som är grejen – att när vi är tänkande är vi i boxen. Först när vi släpper taget om våra tankar kan vi nå utanför boxen och greppa något verkligt nytt. Paul McCartney till exempel, när han vaknade en morgon i mitten av 60-talet med en melodi i skallen, eller var den nu satt. Melodin var Yesterday. Hela sången var i stort sett färdig när han slog upp ögonen. Men texten som följde med melodin, "Scrambled eggs", kändes inte så gångbar. Varför "Scrambled eggs"? Det är ju en absurd text till denna vackra melodi! En trolig förklaring är att folk sällan är vid sina sinnens fulla bruk när de sover. Ofta är folk då helt från vettet. Att vara från vettet är inte så dumt alla gånger! Då kan sinnena fyllas av något annat än det traditionellt vettiga. Hur som helst kunde Paul ta "råmaterialet" från sin dröm och lyfta in detta i boxen. Där kunde han bearbeta materialet – knåda och forma det till en färdig låt. Slutresultatet blev alltså Yesterday. Så kan det gå när inte haspen är på, och det är den ju sällan när vi sover.

Det verkar handla om olika former av tänkande, beroende på om vi befinner oss outside- eller inside the box. När vi släpper taget om traditionella tankemönster får vi tillgång till ett annat, mera otraditionellt, "formlöst" sätt

att tänka. Utrymmet att föreställa sig saker blir större. Här, i detta mellanrum, öppnas ytan upp för ett bredare samspel mellan vår intellektuella kanal och andra kanaler såsom fantasi, känslor och kroppsrörelser. Detta lekfulla samspel hjälper oss att se saker från ett nytt håll, och i ett nytt ljus. Vi ser med nya ögon. Utan denna distans ser vi bara det som andra redan har sett. Med fantasins hjälp kan vi avkoda och omkoda allt som redan är kodat. Vi är lekande.

Konsten att tänka "inside the box"

Idéer kan alla få, men inte alla kan forma idéerna till något vettigt. För att kunna förverkliga idéer behöver de liksom formateras; det är en sak att hålla en idé i huvudet, och en annan sak att hålla den i handen. Själva format-erandet av idéer äger rum "i boxen". I boxen kan det otänkbara bli tänkbart; här kan det ogripbara bli gripbart.

Att forma idéer till något verkligt kräver helt enkelt ett visst kunnande, både teoretiskt och hantverksmässigt. Utan sitt musikaliska kunnande hade Paul inte lyckats forma sin dröm till bokstäver och noter. Sången hade aldrig blivit något mer än just en dröm. Och Paul hade förmodligen känt sig kreativt förstoppad. Tänk att vakna upp med en världshit i skallen utan att kunna få ner den på pränt. Vilken mardröm!

När vi tittar närmare på hur nya saker tar form är det mycket ovanligt att någon upptäcker/uppfinner saker helt själv; kraften finns i teamet, i själva konstellationen. För att nya idéer ska ta form krävs ofta två former av kreativitet som samspelar – en "formlös" variant som fritt kan sväva i väg utanför boxen (okodade vägen) och

en annan mer ”formaliserad” variant som i högre grad utgår ifrån befintliga regelsystem och strukturer (kodade vägen). Det har delats ut nobelpris, grammisar och guldbaggar till båda sorter – till traditionella, tålmodiga regelföljare och till otåliga, otraditionella regelbrytare. Men framför allt har det delats ut priser till kombinationen av dessa olika former av kreativitet.

*Den kodade vägen
(Inside the box)*

*Den okodade vägen
(Outside the box)*

Att ta en fika i mellanrummet

Inom alla möjliga kunskapsfält ser vi hur fruktbart samspelet är mellan dessa båda varianter av kreativitet, alltså den ”formaliserade kreativiteten” som trivs bäst i boxen och den ”formlösa kreativiteten” som har förmågan att sväva iväg bortom traditionella tankebanor.

När vi öppnar upp för samspel mellan vitt skilda kunskapsfält blir effekten ofta ännu större! En så enkel sak som att låta personer med kunnande inom vitt skilda ämnen dela fikarum kan bidra till fruktbara möten. Ett samtal över en kopp kaffe kan befria den mest in-

skränkta forskare från sitt avgränsade kunskapsområde. Experterna kommer ut ur sina kunskapszoner, ut i lärozonerna. Nya möten uppstår, nya konstellationer som öppnar upp för gränsöverskridande samarbeten.

Ett par reportrar från BBC reste för ett antal år sedan till det relativt lilla Cavendish Laboratory för att ta reda på hur det kunde komma sig att de hade så många nobelpristagare (över 30!). De intervjuade folk på alla nivåer och fick lite olika svar, men ett svar återkom hela tiden: "We have a very nice canteen, you know!". Ett mellanrum, bokstavigt talat, som öppnar upp för ett gränsöverskridande samspel!

Oupptäckta upptäckter

Inget nytt under solen heter det och det må vara sant. Ångkraften har ju alltid funnits, även radioaktivitet och alla bluestonerna i bluesskalan. Inget nytt, bara att ingen hade lyckats formulera/forma det på ett begripligt sätt innan det "upptäcktes". En gång i tiden fanns det varken Janssons frestelse eller korv stroganoff. Rätterna var potentiella i hundratals år innan de tog form. Även hamburgaren lyste länge med sin frånvaro. Tänk vad många smaskiga rätter som ännu lyser med sin frånvaro.

Hur nyskapande behöver egentligen en ny maträtt vara för att betraktas som en ny maträtt? När blir en upptäckt en upptäckt? När tar en ny uppfinning form? När överskrids tröskelvärdet? Kineserna kunde ju spränga sönder saker långt innan Alfred Nobel uppfann dynamiten. Och penicillinet användes redan av de gamla egyptierna. Och gravitation var ju ingen ny upptäckt ens på 1600-talet; miljontals människor hade ju upptäckt gravitationen långt innan Isaac Newton. Eller munken Dom Perignon som fick äran för att ha skapat den första

champagnen, men drycken fanns redan! Vad han egentligen skapade var bara en mera hållbar flaska som tålde trycket och därför kunde han höja kvaliteten på drycken. Eller James Watt, som sägs ha uppfunnit ångmaskinen... ja ni fattar. Att upptäcka något "nytt" är ingen konst. Konsten är att få det "nya" att ta form; att koda och formulera det på ett begripligt sätt, så att folk fattar vad man har upptäckt.

Barn lekte med hjulet innan hjulet var uppfunnet

Naturen är lekfull av naturen. Djur och växter har "lekt med former" i alla tider. Och i alla tider har vi människor inspirerats. Exempelvis av växters olika sätt att sprida sina frön; här finns kardborrar, helikoptervingar, spiralfjädrar, klister, fallskärmar osv. I naturen finner vi prototyper till några av mänsklighetens största uppfinningar. Det är fritt fram att knycka geniala idéer av alla slag! Allt är gratis! Mänskligheten kan vara tacksam över att naturen aldrig lyckats patentera sina idéer.

Även människor är lekfulla av naturen. Om jag känner människan rätt singlar vi iväg platta, runda föremål genom luften redan på stenåldern, långt innan frisbeen var uppfunnen. Och säkert hoppade vi upp på någon liggande stock redan då, bara för att det var kul. Och om stocken var hyfsat rund i sin form, och inte alltför lång, är det troligt att någon lekfull människa försökte rulla fram på den utan att ramla av. Och säkert upptäckte någon människa att stocken rullade lättare när man tog bort barken och jämnade till den lite. Frågan är: var detta ett hjul?

När blev hjulet ett hjul? När överskreds tröskelvärdet? Är hjulet ens en uppfinning? I någon mening kan man nog hävda att hjulet fanns långt innan det

fanns människor. Själva uppfinningen är väl snarare hjulaxeln. För att upptäcka en hjulaxel krävs ett intellekt – en ”box”. För att upptäcka att något rullar krävs ”bara” lekfullhet och en gnutta fantasi. Samma sak med en flygplansvinge, den har funnits i leken i många tusen år. I nuvarande Polen har man hittat handgjorda bumeranger som är 20 000 år gamla. Dessa första bumeranger tros ha varit rena leksaker! Av någon anledning tyckte människor om att leka redan då.

En bumerang är formad som en flygplansvinge. Egentligen är det bara axeln på bumerangen som saknas för att det ska bli en helikopter. Men tiden var ännu inte mogen för helikoptrar. ”Nya” uppfinningar har ofta en lång historia – en lång utvecklingskedja. Själva upptäckten handlar ofta om den klassiska sista droppen i bägaren. Och ofta är det lekfullhet och fantasi i samspel med vårt intellekt som är drivkraften i denna process.

Utan detta samspel är det lätt hänt att köra fast i gamla hjulspår. När spåren inuti skallen blivit djupa är det svårt att tänka i nya banor. De allra första bilarna till exempel, de såg ut precis som hästdroskor. Såklart! Droskan var ju bilens största förebild. Eller flygplan, när människan ville lära sig flyga var man i början väldigt inne på att använda fågelfjädrar. När vi ännu inte kommit så långt utanför ”boxen” är denna tanke rätt logisk – fåglar har fjädrar, och fåglar kan ju flyga! Helst skulle det flaxas också. Men den allra mest självklara grundförutsättningen för att kunna flyga var länge att väga så lätt som möjligt. Också det en logisk tanke. Men det är inte alltid intelligent att tänka logiskt och rationellt. Att bygga flygplan i plåt ansågs länge vara både ologiskt och irrationellt. Det var en dum idé. Först när plåten fick luft under vingarna blev idén god, logisk och rationell.

Den avgörande pusselbiten

Innan det fanns tjocka höjdhoppsmadrasser var det inte många som floppade; att landa på rygg i en sandgrop gör ont. Säkert en förklaring till att floppen inte slog igenom på 40-talet. Tiden var inte mogen för floppar. Dock hade tiden varit mogen i många år innan Richard Fosbury tog risken (chansen) att floppa. I flera år hånades Richard för sin fåniga hoppstil. Först när han fick luft under vingarna och floppade till sig ett OS-guld i Mexiko 1968 tystnade kritiken.

Men visst händer det även att saker och ting upptäcks för tidigt, innan tiden är mogen. Det händer att något upptäcks, utan att någon riktigt vet vad det är. Som när Ingmar Stenmark upptäckte carvingskidan. Redan 1978 upptäckte Ingmar av en slump att hans skidor blev mera lättsvängda när skidan var sliten på mitten, när det blev en midja. Elan-teamet kopplades in för att utveckla denna upptäckt. Man testade att tillverka en skida med midja – en carvingskida alltså. Problemet var att skidan var för lång, 2.05 m. Skidorna blev alldeles för sladdriga att åka på. Så carvingskidan tog aldrig form. Det skulle dröja många år innan någon kom på att det gick att tillverka kortare slalomskidor.

Att upptäcka nya saker är som att lägga ett pussel utan att ha en färdig bild av pusslet att utgå ifrån. Ett pussel där det dessutom fattas en massa bitar. Då gäller det att ha fantasi! Som när Leonardo Da Vinci upptäckte helikoptern runt år 1500. Naturligtvis fattades alltför många bitar för att flygmaskinen skulle passa in i verklighetspusslet. Det skulle dröja 450 år innan helikoptern fick luft under vingarna. Alltför tidigt upptäckta upptäckter framstår ofta som rätt dumma i ljuset av samtidens kunskap. Rentav hotfulla; ett verklighetspussel är ingenting att leka med. För att behålla verklighetspusslet

intakt behöver man ibland ta i med hårdhandskarna. Som när Giordano Bruno på 1500-talet upptäckte att jorden inte var universums medelpunkt och att stjärnorna inte satt fast på en kristallsfär. Bruno var ett hot mot den gemensamma världsbilden. Han fängslades genast och brändes på bål. Det är ju inte lätt för ”lärde män” att inse att det är samtidens ljus som är dåligt – inte själva upptäckten.

Ett annat exempel på en för tidig upptäckt är elektriciteten. Själva fenomenet upptäcktes redan på forntiden! Men det var svårt, i det diffusa forntidsljuset, att se potentialen i upptäckten. Man hade pusselbiten, men inte bilden av själva pusslet. Det är fullt förståeligt att en lärd man då kan bli lite skeptisk: ”Jaha du... Och vad ska det här vara bra till då? Hur hade du tänkt att detta fenomen skulle kunna lysa upp tillvaron?”.

Och såklart finns det upptäckter även idag med stor potential men som ännu betraktas som rätt värdelösa i samtidens ljus. Till exempel har det forskats en del kring ”den kulturella hjärnan”. Miljontals människor har upptäckt hur levande kultur och ”det musiska” – dans, körsång, måleri, teater etc. – ger en rad positiva effekter såsom glädje, inre harmoni, bättre hälsa och bättre samspel mellan människor. Här finns en fantastisk resurs! Sannolikt finns här en väg till en fredligare jord! Men världens makthavare och lärde män har svårt att se potentialen i denna upptäckt. Pusselbiten passar inte in i det traditionella politik- och maktpusslet: ”Körsång!! Vem har lagt in körsång på mötesschemat!! Detta är ju ett toppmöte! Och varför skulle jag sjunga samma stämman som Jimmy!? Vi är ju värsta fiender! Nej, det här känns verkligen inte seriöst!”.

Fusion – att pussla ihop pusselbitar från olika pussel

Inom musiken talar man ibland om fusion. Begreppet uppstod när Miles Davis och några andra musiker i slutet av 60-talet började blanda jazz och rock. Men frågan är om inte all musik i någon mening är fusion – ingen musik är ju fri från influenser. Konsten är bara att hitta rätt saker att låna, för att sedan pussla ihop bitarna på ett funktionsdugligt sätt.

Redan på 1700-talet var Carl Michael Bellman en mästare på fusion. I sitt skrivande lånade Bellman pusselbitar från vitt skilda områden – bibeln, grekisk mytologi, opera, folkmusik etc. Sedan pusslade han ihop bitarna och lyckades på något vis få alla bitar att passa ihop med magisk precision!

Vill man göra det enklare för sig kan man sno hela ”låtpussel”. Så har hundratals ”svenska” visklassiker kommit till, bland andra Sång till friheten, Tusen bitar, Leva livet och Brev från kolonien. Låtskrivarna har bara bytt språk; låtarna är rena översättningar: ”Där satt den! Då var det bara att ringa till STIM!”. Men oftast lånar låtskrivare bara några pusselbitar här och där. Som Max Martin till exempel, vår tids kanske mest framgångsrika låtskrivare och producent. Han förnyade popmusiken genom att lyfta in hårdrocksinfluenser i popmusiken. På liknande sätt gjorde Benny Andersson när han lyfte in folkmusikinfluenser i sin disco- och musikalmusik. Eller Beatlesproducenten, George Martin som vävde in klassiska musikinslag i poplåtarna. Dessa låtskrivare hamnade liksom i fel genrer, i fel musikaliska form. Så pass fel att det blev rätt.

I mellanrummet – där polletten trillar ner

En konstnär kan vara mer eller mindre nyskapande. Igor Stravinskij till exempel, hans ”Våroffer” var lite väl nyskapande för sin tid. Igenkänningsfaktorn var för låg. Publiken bokstavligen flydde från salongen, tumult uppstod och polis fick tillkallas. Tiden var inte mogen. Men när tiden så småningom mognade fick våroffret luft under vingarna. Till slut trillade polletten ner.

Det är en konst i sig att vara lagom nyskapande – att hitta balanspunkten mellan igenkännandets glädje och nyhetens behag. Det gäller alltså att ligga precis i framkant på ”nyhetens behag-skalan”, men inte framför framkanten, som Igor. Då blir man missförstådd. Eller så förstår folk just ingenting; som att berätta en rolig historia som ingen förstår. Hur kul är det?

Det är svårt att förstå en vits lite grann. Antingen trillar polletten ner, eller inte. Tröskelvärdet, som får polletten att trilla ner, är förenad med magisk precision; gränsen mellan ett gapskratt och inget skratt alls kan vara hårfin. Men för att en slutpoäng ska leda till ett skratt är ett visst motstånd på sin plats; efter en slutpoäng behöver man liksom få sväva någon sekund i ovisshet innan man fattar vitsen – motståndet är på sätt och vis själva poängen. Utan det där ”svävandet” kommer det inget skratt. Först när mellanrummet är precis lagom stort kan vi få en riktig ha-ha-upplevelse.

Att komma utifrån

Cornelis Vreeswijk kom utifrån. Precis som Bellman, Max Martin, Benny Andersson och George Martin. Den som kommer utifrån kan ibland ha lättare för att skapa något nytt. Men outsiders och avvikare av olika slag släpps inte alltid in i den befintliga, traditionella kulturen; nya influenser och udda kompetenser välkomnas

inte alltid med öppen famn. Snarare upplevs nytänkare ofta som hotfulla, i synnerhet i kulturer som inte knådats ordentligt och därför stelnat till i kanterna. Vi såg hur det gick för vetenskapsmannen Giordano Bruno när han presenterade sina nya upptäckter för Vatikanen – han eldades upp. Jorden förblev universums centrum länge efter denna upptäckt. Även kristallsfärerna, där himlakropparna var fästade, fick hänga kvar.

Traditionell kunskap kan helt enkelt stå i vägen för otraditionell kunskap. Ja, det är svårt att behålla ett öppet och nyfiket sinne i en kultur som inte knådas ordentligt. Western Union är ett exempel, företaget erbjöds att köpa Bells telefonpatent men idén avfärdades! Motiveringen finns bevarad:

”Idén är idiotisk. Varför skulle någon person vilja använda denna bristfälliga och opraktiska utrustning när han kan skicka en springpojke till närmaste telegrafkontor och få ett klart skrivet meddelande till varje stor stad i Förenta Staterna?”

Den som kommer utifrån bär inte samma lins, och ser därför inte lika tydligt alla de begränsande konventioner som odlas i kulturen. Den som kommer utifrån ser med nya ögon; ”icke-kunskap” kan ibland vidga vyerna och ge större plats för nyskapande. Här kan vi dra kopplingar till Narren som genom historien ägt just detta utifrånperspektiv och dessutom en massa icke-kunskap. Denna kombination öppnade upp för en klarsynthet som hjälpte kungen och hans rådgivare att inte fastna i formen. Narren är distansens väktare och mellanrummets garant! Men om narren låter sig formas av den formella formalian omformas narren till en ren formalitet. En formaliserad narr är ingen narr. Narren existerar endast i mellanrummet.

Jazz – ett fuzkpuzzel

Runt förra sekelskiftet var New Orleans en smältdegel för jazzens utveckling. När de första jazzinspelningarna kom till Europa från New Orleans i början av 1900-talet fanns det "lärde män" som hävdade att dessa inspelningar var manipulerade, ren fejk! Det ansågs helt enkelt inte möjligt att spela på detta sätt på en vanlig trumpet! Till exempel hävdades att det var omöjligt att få fram så högfrekventa toner. Först när dessa svarta jazzmusiker kom till Europa tvingades de lärde att erkänna: "Okej, det kanske fungerar i praktiken, men det skulle aldrig fungera i teorin".

Den enkla förklaringen till att Louis Armstrong och gänget kunde spela som de gjorde var att de var oskolade. De hade en massa icke-kunskap; de hade aldrig fått lära sig instrumentets begränsningar. De lekte helt enkelt – blåste på för öppna spjäll. Stundom var de helt ute och cyklade. Och trots att lärde män stod och skrek för full hals att det inte var möjligt att cykla utan hjul, cyklade de glatt vidare. What a wonderful world!

Skolad

bra koll på gränserna

Oskolad

dålig koll på gränserna

När risker blir till chanser

Hur stort utrymme ger vi barn att själva upptäcka världen? Hur många steg får tvååringen gå på egen hand innan en vuxen följer efter? Fyra steg? Åtta steg? Eller rent av hundra, rakt över hela gräsmattan ända fram till vattenkannan. Ger vi barn chansen att själva resa sej upp när de ramlar och att lösa konflikter när de blir osams med varandra? Hur många skrubbsår kan de bocka av på sin resa mot vuxenvärlden? Hur många misstag låter vi dem göra? Kort sagt, får de tillräckligt stort utrymme att själva upptäcka, utforska och uppleva världen? Så att barnet, när hon blir tre år och leker kurra-gömma vågar ligga kvar en stund på sitt gömställe innan hon säger ”pip”. Och när hon blir sex år vågar gå in i affären, alldeles själv, för att handla en glass. Och när hon blir femton år kan sätta gränser och säga både ”JA” och ”NEJ”, även när lekledaren blir besviken. Hon kan själv bestämma vilken roll hon vill spela. Hon vet när en lek tar slut. Hon har getts utrymme att utveckla sin egen inre kompass.

Alla former av risktagande behöver tränas. Det är en risk i sig självt när barn inte ges utrymme att ta risker. Lek är på riktigt! I leken tränas mod, empati, omdöme, respekt, samspel och en massa annat som vi har glädje av i livet. I leken får vi utforska våra gränser. Här kan vi bli osams för att åter bli sams. Här finns utrymme för den inre kompassen att röra sig. Här får meningsskapande och fantasi svängrum. Här kan risker bli till chanser. Här kan världen upptäckas från ett nytt håll. Här kan det när som helst dyka upp en tjälknöl. Och det mest troliga är att den dyker upp när vi minst anar det.

Del 3

Organisationer tar form

5. Olika former av organisationer

Om att skapa utrymme för samverkan

Att vara ute och cykla

Sommaren -96 köpte David och jag en bryggbåt – en elmotordriven flytande terrass med plats för tolv personer och en grill. Vi hade just startat våra företag och därmed blivit en liten organisation. Affärsidén var att åka runt med sällskap på Klarälven, där vi skulle grilla något läckert och bjuda på musikalisk underhållning. Men det blev inte som vi tänkt. Vi utsattes för väder. Det kom vind, ja till och med regn. Såklart höll inte vår affärsidé. Sommarens resultat blev ett par inställda turer och en brakförlust. Utifrån hur det var tänkt var idén ett dunderfiasko. Men sett från ett annat håll, i ett större perspektiv, var nog idén inte så dum ändå. Eller, går det ens att avgöra huruvida idén var bra eller dålig? Idén blev helt enkelt en erfarenhet – en del av vår resa.

Själva grundidén – att få möta människor och att få musicera – tog sig med åren nya former. Saker och ting förändras, formar om sig helt enkelt. Det är väl detta som kännetecknar en resa. Ibland går våra resor precis dit vi vill; vi hamnar exakt där det var tänkt från början. Och ibland hamnar vi någon annanstans. Kanske dit vi inte alls ville, eller dit vi inte visste att vi ville när resan började. Resor går att styra, men i någon grad lever resor också sitt eget liv, precis som organisationer.

Vissa resor tar aldrig slut. Resplanen liksom formas om hela tiden. På något vis utgör detta omformande själva resan. Och ur ett större perspektiv verkar varje avslutad resa vara en del av en längre resa. Vi kommer liksom inte undan det där ”egna livet”.

Hur mycket utrymme ger vi för detta ”egna liv” att vara med och styra; hur mycket utrymme ger vi åt självorganiserandet? Olika såklart, ibland gäller det att hålla hårt i rodret och segla rakt mot målet. Andra gånger, när vi har vind i seglet, känns det mera effektivt att följa vindarna; ge större utrymme för något nytt att ta form. Om detta samspel – samspelet mellan den färdigorganiserade formen och själva mellanrummet där självorganiserandet äger rum – handlar del 3 i boken.

En organisation tar form

Det finns tillfällen då människor möts och spontant börjar organisera sig helt naturligt. Människor är självorganiserande. Vi kan se detta fenomen när något behöver göras sådär i stunden, exempelvis när ett stort partytält ska sättas upp inför ett gardenparty. Och när gästerna såsmåningom kommer och alla har fått sin fördrink har plötsligt små grupper bildats, och på något mer eller mindre demokratiskt sätt har de snart enats om ett samtalsämne. Individerna har plötsligt blivit en liten organisation; snacket är igång!

Många av världens mest framgångsrika företag och organisationer har bildats just på detta självorganiserande sätt. Det är helt enkelt skillnad mellan att organisera människor och att låta människor organisera sig; vi kan skapa formen först eller låta organisationen ta form under resans gång.

Som gångvägarna i en park

I många städer finns det parker, ett mer eller mindre naturligt grönområde, ett mellanrum mellan stadens hårda och rätvinkliga former. Här kan människor jogga omkring, sätta sig på en bänk eller lägga sig ned i gräset och andas ut. När man ska anlägga gångvägar genom en park kan man förhålla sig på två sätt. Antingen bestämmer man på förhand hur vägarna ska dras genom parken och försöker styra folk att gå just där. Eller så väntar man några veckor för att se var det bildas stigar, och anlägger gångvägarna där stigarna går. Detta har visat sig vara ett effektivt sätt att organisera gångvägar; man liksom följer flödet snarare än att försöka ta kontroll över det – ett dynamiskt, muntligt förhållningsätt snarare än ett statiskt, skriftligt. Man ger självorganiserandet stort utrymme.

När visionen får styra – om Woodstockfestivalen

Ett underbart exempel på detta självorganiserande förhållningssätt är skapandet av Woodstockfestivalen. Att festivalen överhuvudtaget tog form var i hög grad ett resultat av en serie misstag och gigantiska missbedömningar. Allt startade med två ungdomar som önskade att bygga en musikstudio. I samband med invigningen av studion fick de en idé om att göra en livekonsert. Denna idé växte under resans gång till en stor utomhusfestival! Strax hade man blivit ett stort gäng som arbetade med alla förberedelser. Men det visade sig komma tio gånger så många besökare som man räknat med!! Man hann inte ens bygga staket innan folket vällde in. Det fick bli en gratiskonsert! Här, på ett fält långt ute på landet, stod nu 450 000 förväntansfulla människor! Men alla vägar var blockerade av alla parkerade bilar så bara en enda

artist hade kommit fram i tid. Richie Havens fick inleda festivalen själv! Med en akustisk gitarr! Det var enorm brist på det mesta – vatten, mat, läkemedel, läkare etc. Det fanns en toalett för var 700:e person! Allt kunde ha slutat med katastrof.

Men vi vet hur det gick. Tillsammans rodde människorna det hela i land. Men inte alls dit som det var tänkt från början. Och inte heller på det sätt som var tänkt. Utifrån de mål som satts upp blev Woodstock på många vis ett stort misslyckande, ett dunderfiasko! Eller som en av initiativtagarna uttryckte det: ”allt som kunde gå fel, gick fel.”. Förklaringen till att projektet roddes i land var, som jag ser det, att initiativtagarna (och deltagarna) inte i första hand lät sej styras av de mål som de hade satt upp utan av sin vision.

När målet får styra – om the festival of the midnight sun

Inspirerad av Woodstock arrangerades redan året därpå en festival i Sverige, närmare bestämt i Mantorp – the festival of the midnight sun (märkligt namn med tanke på att det inte finns någon midnattssol i Småland). Här fanns det redan ett staket runt hela festivalområdet, som egentligen var en formel 1 bana. Praktiskt! Man räknade med minst 60 000 besökare. Nu hade man ju lärt sig av alla misstag som begåtts året innan. Tidens största band var snart bokade. Allt rullade på som planerat. Inget lämnades åt slumpen. Målet var tydligt; här skulle man skapa en superstor festival och gå med stor vinst!

Men inte heller denna festival blev som arrangörerna tänkt sej; det kom ca 2000 besvikna besökare. Där stod man med 50 000 färdiggrillade kycklingar, 250 000 grillkorvar och en skog av tomma bajamajor. I en intervju efter festivalen, som förövrigt utsetts till århundra-

dets största festivalfiasko, säger en av initiativtagarna uppgevet: ”vi gjorde ju allting rätt...”.

Den stora skillnaden mellan festivalerna är, som jag ser det, själva drivkraften. I Mantorp låg fokus på frågorna ”vad” och ”hur” man skulle göra för att förverkliga festivalen. I Woodstock låg fokus mer på frågan ”varför”. Att vara grundad i varför-frågan ger en enorm drivkraft för vilken organisation som helst! Varför-frågan är direkt kopplad till visionen. Vad- och hur-frågan är närmare kopplad till målet.

I Woodstock utgick man från den okodade, fritt växande vägen. I en intervju säger en av initiativtagarna att festivalen skulle vara som att komma till en helt ny värld! Inga auktoriteter skulle övervaka deltagarna. Här skulle människor ta hand om varandra. Hela festivalidén byggde på tillit. Detta var visionen.

*Den målstyrda vägen
(Mantorp)*

*Den visionsstyrda vägen
(Woodstock)*

I Mantorp utgick man istället från den kodade, strikt odlade vägen. Festivalen skulle gå med vinst. Mål är mätbara och därmed kontrollerbara. Men de är också mer statiska. Visioner ger större utrymme för självorganiserande, större utrymme för något nytt ta form

under vägens gång. Woodstockfestivalen formades i hög grad i mellanrummet. Under hela resan fanns utrymmet att snabbt och smidigt kunna ändra kurs när förutsättningarna ändrades. Tillsammans skapade man ett konstruktivt svängrum där saker och ting öppet kunde omprövas och omformas under resans gång. Visionen var ledstjärnan.

Att skapa tillfälligheter

När vi blickar tillbaka på vår egen resa genom livet ser vi att vi ibland leds vi in på sidospår som i sin tur leder in oss på helt nya vägar. Sällan är vägen helt rak. Beroende på hur man ser på en livsresa såklart. Det går ju även att betrakta en livsresa som spikrak, men det känns lite platt och tråkigt tycker jag. Ibland hamnar vi helt enkelt strax utanför det tänkta ”utstakade spåret”; vi hamnar i mellanrummet.

Som Astrid, när hon en dag i mars 1944 stukade foten och tvingades hålla sig i stillhet ett par veckor. Det var under denna period hon skrev ned berättelserna om Pippi Långstrump.

När allt rullar på som vanligt händer inte så mycket nytt. Det är i glappet mellan vardagsrutinerna som det nya tar form. Hur skickliga är vi på att skapa dessa glapp; hur skickliga är vi på att skapa tillfälligheter? Och, framför allt, hur skickliga är vi på att tillvarata alla tillfälligheter som ploppar upp längs vår väg?

I fiktionens värld myllrar det av öppna, nyfikna karaktärer. Just denna öppenhet för dem ut på spännande äventyr. Forest Gump till exempel, han är vidöppen för alla slags tillfälligheter. Trots att han är en vuxen människa är han befriad från allehanda normer och

förutfattade meningar. Han har enorma mängder okunskap (icke-kunskap) på en massa områden. Forest lever i stunden, i flowet, totalt närvarande i det som händer, öppen för allt som kommer i hans väg. Forest lever i mellanrummet – just där tillfälligheterna äger rum. Hela hans väsen öppnar upp för nya saker att ta form.

Nu inser ju till och med jag att det är en omöjlighet i verkligheten, att knalla runt med en treårings öppna sinne i en formaliserad värld som inte direkt premierar godtrogenhet, sårbarhet och nytänkande. Men poängen med fiktioner är just det fiktiva. För visst är det väl just det överkliga som verkligen kan förändra verkligheten; väldigt mycket här i världen har ju en gång i tiden varit överkligt innan någon gjorde verklighet av det.

”Resten är historia” – men innan då?

Påfallande ofta är historien bakom hur en organisation tar form ett resultat av rena tillfälligheter. Ofta har människorna som startade organisationen inte själva kunnat ana vad slags organisation de var i färd med att skapa förrän det var för sent. I många fall har det inte ens gått att föreställa sig resultatet innan det tagit form. Först då, när vi ser resultatet, kan vi följa vägarna bakåt och få en bild av hur själva forandet gått till. Inte ens Steve Jobs hade kunnat ana att han var i färd med att skapa en iPhone 1976, då han sålde sin begagnade bil för att få pengar till att grunda Apple Computer. Och föga anade Martin och Daniel att de skulle revolutionera hela musikbranschen när de 2006 grundade Spotify. Detta resultat var inte alls tanken från början. De ville skapa en plattform för annonsering. Men de saknade en källa för att driva trafik dit. Valet föll på musik. Resten är historia, som det heter.

Men den verkliga historien skrivs ofta innan det där "resten" tar form, innan resultatet blir synligt. Det är här magin äger rum; det är här det magiska fröet planteras, fröet som ingen vet hur det kommer att ta form. För om man visste det vore fröet inte magiskt.

Knoppar brister

Det är ovanligt att en organisation blir färdig; att den slutar att forma om sig. När själva formandet upphör betyder det ofta slutet för en organisation; den stelnar då till och blir statisk. Ett visst utrymme behövs för rörelse, där själva formandet kan äga rum. Utan utrymme för rörelse, dynamik och flexibilitet riskerar själva organisationsformen att bli ett hinder för utveckling. När organisationen fastnat i sin egen knopp är det svårt att blomma ut. Visst gör det ont när knoppar brister. Men i längden kan det göra ännu ondare att hålla emot.

Hur hårt ska man hålla fast i en organisationsform? När är det dags att släppa taget? Det är inte lätt att veta. Ofta vet man det först när det är för sent. Så var det för bilmärket Saab. De första fyrtio åren gick det strålande. Men de sista tjugo åren förlorade Saab över en miljard kronor per år! Eller Facit, ett företag som tillverkade skriv- och räknemaskiner. Även här gick det strålande, 14 000 anställda i 140 länder! År efter år marscherade Facit på i sin egen takt. Taktfast som en metronom. Men i början av 70-talet tappade facit svänget. Hela omvärlden började plötsligt gå i otakt. Man missade liksom taktbytet. Och tonartshöjningen. Utvecklingen knallade raskt förbi och snart var denna stelbenta organisation överflödigt på marknaden.

Om buskaspel, symfonier och heavy metal

Hur vi samspelar med varandra avgörs i hög grad av organisationsformen. Folkmusikanter kan stundom träffas på någon festival eller dylikt och spontant börja lira ihop. Detta "buskaspel" är självorganiserande – en slags platt organisation med direktdemokrati. Själva formen kan uppstå på några sekunder och den kan upplösas lika fort. Skulle det behövas en ledare skapas denna snabbt och smidigt i stunden.

"Formellt musicerande"
Ex. Symfoniorkester

Informellt musicerande
Ex. "Buskaspel"

Klassisk, symfonisk musik däremot är på många vis mer formell, skriftlig och hierarkisk i sin karaktär. I en symfoniorkester sitter musikerna på bestämda stolar, ofta i rangordning där försteviolinisten har sin plats närmast dirigenten. Formen är given, inga spontana solon här inte! Denna organisation bygger på en uttalad ledare och är i hög grad utifrånstyrd. Sitter man i en symfoniorkester får man allt vänta med att spela tills dirigenten börjar vifta med sin lilla pinne. Här spelar man som det står i noterna och exakt som ledaren visar, inget annat.

En symfoniorkester skulle knappast överleva utan sin dirigent. Buskaspelarna däremot klarar sig utmärkt utan en ivrigt viftande frackklädd ledare. Samma sak med en hårdrocksgrupp; en taktpinne kan få vilken heavy metal gitarrist som helst att tappa flytet.

När åttondelar blir sväng

Jag frågade en gång en person som satt i intagningsjuryn på Ingesunds musikhögskola hur han gjorde för att välja ut vilka slagverkare som skulle få komma in på skolan. Det var många sökande på få platser. Alla var grymt skickliga. Hur var det möjligt att välja ut de bästa? Det första jag gör, svarade han, är att blunda och känna om det svänger.

För att kunna samspela behöver man kommunicera. För att kunna kommunicera behövs ett visst utrymme där själva samspelet kan äga rum. Det är skillnad mellan organisationer där man arbetar tillsammans och organisationer där man bara arbetar samtidigt; antingen svänger det eller inte. Ja, antingen samspelar vi eller inte, om det så handlar om en orkester, en nation, ett operationsteam eller ett team som tillsammans bygger en bil. Samspel har ingen gräns!

Någon har räknat ut att tillverkningen av en Volvo personbil innehåller mer än 13 000 delprocesser! Och i någon mening är det i utrymmet mellan de olika delprocesserna som själva samspelet äger rum. Undrar hur många delprocesser ett fotbollsanfall innehåller? Bara att öppna upp för en djupledspassning innehåller en massa delmoment där många spelare måste kommunicera. Välorganiserade lag öppnar upp ytor för varandra. Paradoxalt på något vis; ”välorganiserad” låter mer som värsta mekaniska lagmaskinen som rullar på i gamla

uppkörda spår. Ges det verkligen utrymme för improvisation och egna initiativ i en välorganiserad, hyperstrukturerad organisation? Låt oss titta närmare på det.

Tydliga gränser skapar tydliga mellanrum

David och jag har vid några tillfällen showat för operationssköterskor. Vid ett tillfälle pratade vi om improvisation, om att det i deras yrke inte var läge att improvisera precis. Oj, vad fel vi hade! En sköterska berättade för oss att hennes operationsteam alltid måste improvisera. Varje operation är unik. Poletten trillade ner! Den tydliga, strikta formen finns såklart där just för att synliggöra mellanrummet. Förutsättningen för att kunna avvika från rutinerna är just att det finns strikt formaliserade rutiner och arbetsroller. Annars skulle det bli nervöst för patienten att operera bort sin blindtarm: ”Du Laila, kan vi inte byta roller för en gångs skull? Jag har skött narkosen varenda operation, i flera år. Nu är det faktiskt min tur att hålla i skalpellen.”

Med tydligt avgränsade ansvarsområden blir även frihetsområdet tydligt. Gråzonen minimeras; risken att hamna mellan stolarna minskar. Först när vi lärt oss vart gränserna går; lärt oss de formaliserade rutinerna, blir det möjligt att lämna vår position för en stund, ta ut svängarna och improvisera. Vi vet att vi alltid kan hitta hem igen. Återigen handlar det om samspelet mellan de bägge sidorna – den strikt odlade och den fritt växande. Improvisation handlar i hög grad om att våga fatta egna beslut i stunden. Ju mer automatiserade våra rutiner är desto lättare blir det att avvika från dem på ett konstruktivt sätt; det blir lättare att ta helhetsansvar.

Improvisationsparadoxen – när gråzoner blir blåzoner

Beethoven sa en gång: ”Jag lär mig musikens regler för att finna det bästa sättet att bryta mot dem”. Beethoven behärskade de olika musikaliska formerna, den symfoniska formen, sonatformen etc. Just därför kunde han utmana dessa former och vara fri i sitt skapande. Precis som souldrottningen Aretha Franklin, hon håller sig inte strikt till stamtonerna. Och sällan sjunger hon på taktslagen. Hon rör sig i mellanrummet, mellan stamtoner och fasta taktslag. Ändå låter det inte falsk. Och inte heller orytmskt. Tonerna blir ”blå”, bluesiga på nåt vis. Hon rör sig i blåzonen snarare än i gråzonen.

Hur är det möjligt att musiken ändå hänger ihop? Säkert beror det på att Aretha har stenkoll på den musikaliska formen, koll på gränserna. Just därför har hon också koll på mellanrummet. Precis som Beethoven rör hon sig utanför den traditionella formen på ett mycket medvetet sätt; hon bryter mot reglerna men irrar inte bort sig i gråzonen. Först när gränserna blir tydliga förvandlas gråzonerna till blåzoner. Och det är just här, i själva blues-zonen, som improvisationen äger rum. Här tar soulen form.

Först när alla vet sin roll i helheten kan vi ta helhetsansvar. När jazzsaxofonisten Barbro ställer sig upp i storbandet för att sola ligger medmusikanterna lite lågt; de lägger ett stabilt komp för att ge Barbro maximalt spelrum att ta ut svängarna i sitt solo. Där står Barbro och blåser ur sig toner i alla register så det tjuter och brölar! Har hon fullkomligt förlorat kontrollen? Nej då, hon har flow! Och flow har hon för att hon har koll på strukturen, koll på den musikaliska formen, på perioder, tempon, skalor, teknik etc. Det är därför hon vågar lämna den organiserade formen och ”sväva i väg” i sitt självorganiserande solo – hon vet att hon kan hitta hem igen. När hon solat sina 32 takter sätter hon sig ned, får

sin jazzapplåd och återvänder till sin noterade stämma. Hon är hemma igen, tillbaka i formen. Det välorganiserade öppnar upp för självorganiserande; det är ”den statiska formen” som gör improvisationen möjlig.

Skickliga improvisatörer har stenkoll på formen och just därför fastnar de inte i den. Tvärtom kan de enkelt frigöra sej från själva formen på ett fungerande sätt. Det automatiserade öppnar upp för improvisation. Vi skulle kunna kalla det för improvisationsparadoxen.

Bollankaret

En metafor för detta samspel – samspelet mellan den hårda formen och frihetsutrymmet – är tennistränaren, eller bollankaret som jag kallar det. Det är en produkt som består av en tyngd (ett ankare) formad som en halv melon som placeras på asfalten. I denna tyngd sitter en ca 4 meter lång gummisnodd och i andra änden en tennisboll. Poängen är att bollen alltid kommer tillbaka, hur hårt man än drämmer till den med sitt tennisrack. Här har vi bilden av samspelet mellan det ”hårda” och det ”mjuka”, mellan det statiska och själva rörelsen, mellan strukturen och den fria improvisationen, ja, ni fattar. Vissa organisationer lyckas helt enkelt bättre med konststycket att kombinera det statiska, formaliserade med det formlösa, fria svängrummet.

Just detta samspel bäddade för att organisationen Sverige kunde göra en resa från ett av Europas fattigaste länder till välfärdstat. Sverige utvecklades mellan 1865 till 1965 till ett av världens mest framgångsrika länder! Receptet för framgångssagan var, enligt flera statsvetare, en tydlig form – en stark stat – som kunde garantera lag och ordning i kombination med ett stort utrymme för nya idéer, rörelser, föreningsliv, affärer mm.

Den statiska staten

Själva poängen med en stat är just att den är statisk. Om staten ”flyter ut” och blir diffus blir den svår att förhålla sig till. Staten är garanten för trygghet, tillit och frihet. Staten är ”tyngden”, själva förutsättningen för att alla ”bollar” kan sväva i väg åt olika håll. Och framför allt är staten garanten för att rörelsen – själva samhällsutvecklingen – blir konstruktiv för helheten. Inte minst genom att upprätthålla lag och ordning.

Den stabila staten öppnade alltså upp för stor rörelse, bland annat inom föreningsliv, innovation och företagsamhet. Stabiliteten i staten bidrog till att det skapades stora mellanrum. En av många synergieffekter var du-reformen som i sin tur öppnade upp för mer rörelse, mer informella möten mellan människor, mer shared space – en stor blåzon helt enkelt. Tillsammans lyckades vi skapa ett stort tillitsutrymme – ett stort frihetsutrymme; orkestern litade på solisterna och solisterna litade på orkestern. Samspelet fungerade. Det svängde. Det var nästan svårt att sitta still!

Vad som sedan hände med tyngden, stabiliteten och tydligheten hos staten är en annan historia. En historia som visar att ju större rörelseutrymme vi får, exempelvis i form av frihet och tillit, desto större tyngd behövs i ”bollankaret” för att detta utrymme inte ska missbrukas.

Resultatet av samspelet mellan ”det hårda” och ”det mjuka” är lätt att se; vi ser det i vad som tar form. Och allt som tar form är ju inte konstruktivt. När vi får en skarpare blick för mellanrummet ser vi med större skärpa, inte bara vad som tar form, utan även hur och varför det tar form – nya former av kriminalitet, våld och makt till exempel. Samhällsutvecklingen styrs av vilka värderingar som tar form; våra värderingar är vår kompass. Vi får anledning att återkomma till detta i slutet av boken. Nu reser vi vidare.

6. Olika former av självorganiserande

Om att skapa utrymme för nya konstellationer

Lyckade kombinationer

Det finns många människor med någon form av fysisk eller mental ”nedsättning” – förmodligen de flesta. Om du och jag verkligen rannsakar oss själva skulle vi nog upptäcka att vi på något vis är funktionsnedsatta. Inte alltid men i vissa sammanhang. Kan det vara så att det snarare är sammanhanget som avgör när en specifik funktion blir en nedsättning? Det som är en nedsättning i ett sammanhang kan vara en tillgång i ett annat. Vi har helt enkelt olika funktionsuppsättningar. Och våra funktionsvariationer gör att vi tillsammans kan bli hur funktionsdugliga som helst!

Min upplevelse är att samhället kan bli bättre på att tillvarata dessa variationer så att vi i högre grad kommer till vår rätt. En smått visen planta kan i rätt mylla blomma ut, växa och frodas! Ofta handlar utveckling om att hitta den rätta kulturen att växa i. Ringo Starr till exempel, han fungerade perfekt i The Beatles. Men han hade knappast funkade lika bra i Queen. Och gitarristen i Queen, Brian May, hade förmodligen inte funkade lika bra som George Harrison i The Beatles. Själva konstellationen är grejen, inte de enskilda delarna! Det är vackert, tycker jag, att ordet konstellation betyder just ”stjärnor tillsammans”. Det är inte lätt för en enskild stjärna att bilda en stjärnbild.

Summan av olika funktionsvarianter kan bli hur bra som helst! Enskilda egenskaper inte bara kompletterar varandra de kompenserar även för varandras styrkor och svagheter, stundom med magisk precision. Likt organen i vår egen kropp – de understödjer och ställer upp för varandra. Vår egen organ-isation kompenserar naturligt; en svaghet någonstans kan bli en styrka någon annanstans; olika slags ”handikapp” öppnar upp för nya förmågor att utvecklas och ta form.

Det finns tusentals forskare, uppfinnare och samhällsutvecklare av olika slag som aldrig hade lyckats få fram några enastående resultat utan rätt personer vid sin sida. Även inom konst och kultur ser vi tusentals exempel på lyckade kombinationer, exempelvis mellan personer som är extremt strukturerade och personer som är extremt ostrukturerade.

Struktur & ordning

Kreativitet & kaos

Perfect match!

En post-it lapp är en funktionell liten produkt. Det är lätt att se potentialen i denna produkt. Men potentialen var svår att se innan lappen tog form. Post-it lappen kom till när Spencer Silver försökte uppfinna ett superstarkt lim, så starkt att det skulle kunna limma ihop plåten i ett flygplan! Det lyckades inte alls. Limmet var klen och torkade inte ens.

Art Fry var en annan man, med en helt annan talang. Art var körsångare. Han hade problem med bokmärkena i psalmboken som ideligen ramlade ur. När han av en slump fick höra talas om det "misslyckade" limmet började han använda det på sina lappar i psalmboken. Det var så post-it lappen uppfanns! Perfect match! Post-it lappen fick fäste på marknaden. Och den sitter kvar än!

Min erfarenhet är att personer som har sidor som är kraftigt underutvecklade också har sidor som är kraftigt överutvecklade. Endast fullt normala människor har alla sidor utvecklade på en jämn nivå, vilket i det närmaste är definitionen av att vara "normal"; fullt normala människor saknar både superförmågor och superbrister. Eller kanske har vi alla någon superförmåga, eller kanske många, bara det att vi ännu inte funnit vårt rätta sammanhang eller våra rätta medspelare. Som sagt, själva utmaningen är att hitta sammanhang där våra olika kvalitéer kommer till sin rätt så att vi kan samspela på ett konstruktivt sätt.

Konsten att upptäcka varandra

Vincent van Gogh – av många ansedd som den främsta föregångaren till expressionismen – blev aldrig upptäckt av sin samtid. Vincent sålde bara en enda tavla under hela sitt liv trots att han skapade över 2000 konstverk! Vincents talang var inte lätt att upptäcka, i alla fall inte innan han blev upptäckt och då var han redan död. I likhet med många andra kändisar var Vincent en doldis innan han blev upptäckt. Har du själv upptäckt någon? Vem väljer du att upptäcka? Har du till exempel upptäckt din sväger? Din granne? Har du upptäckt dig själv överhuvudtaget?

Att verkligen upptäcka någon på egen hand är svårt. Ofta är det lättare att upptäcka någon som redan blivit upptäckt. Måns Zelmerlöw till exempel. Vad hade det blivit av Måns om han inte hade upptäckts av idoljuryn? Knappast hade han då blivit upptäckt av allmänheten. Och vad hade då hänt med hans talang? Hade han själv upptäckt den? Hade Måns blommat ut utan en jury?

Statistiskt sett är det mest ungdomar, någonstans mellan 14 och 25, som blir upptäckta. Och när vi blickar tillbaka genom historien ser vi att det är flest män som upptäcks. Och oftast är det en man som gör själva upptäckten. Det händer till och med att män upptäcks trots att de uppnått en ”aktningsvärd” ålder. Kvinnor är historiskt sett mer svårupptäckta, i synnerhet de äldre. Kvinnors ålder blir historiskt sett inte ”aktningsvärd” på samma sätt som mäns.

Axel Peterson var en äldre man som hade turen att bli upptäckt. Och till skillnad från Vincent van Gogh blev Axel upptäckt medan han ännu var vid liv. Men det var nära ögat att han förblev oupptäckt. I många år satt Axel i sin ensamhet och täljde träskulpturer som han sålde för en tolvskilling, om någon mot förmodan ville köpa

en. Det berättas att hans träskulpturer stundom användes som brasved under de kalla vintermånaderna. Men när den kände Hasse Z upptäckte Axel Peterson – eller ”Döderhultarn” som han kallas – blev skulpturerna genast mer uppskattade. Plötsligt blev folk villiga att betala betydligt mer för en träskulptur. Märkligt.

Men vad har allt detta snack om upptäckande med organisationer att göra? Jo, det är ju svårt för en organisation att växa och frodas om den inte upptäcks. Och det är ju själva kvalitén, ofta med någon slags frontfigur (skapare) i spetsen, som behöver upptäckas. Varför upptäcktes exempelvis just Bill Haley och Elvis Presley av den breda massan? Varför upptäcktes inte rockpionjärerna Rosetta Tharpe och Big Mama Thornton? Hur hade världen sett ut då? Och hur hade världen sett ut om den breda massan aldrig hade upptäckt Jesus, Martin Luther eller Muhammed? Vilka hade vi då upptäckt och vilka religiösa organisationer hade då tagit form? Eller hade vi sett flera miljarder hedningar ströva omkring utan varken någon kyrka eller moské att gå till? Jag vill helt enkelt kasta ljus på kvalitetsbegreppet; vem upptäcker vi och vem upptäcker vi inte? Vilka kvalitéer är synliga för oss och vilka förblir osynliga?

När George upptäckte George

Knappast hade The Beatles blivit upptäckt av allmänheten utan George Martins extremt skarpa blick för kvalité. Beatlesproducenten, George Martin, har själv berättat om sitt första möte med gruppen 1962. Han var inte den minsta imponerad av deras audition på Abbey Road Studios i London. I synnerhet de egenhändigt skrivna låtarna ansåg han vara slätstrukna och banala –

”rubbish”, som han uttryckte det. Beatles var helt enkelt ett slätstruket, mediokert band utan originalitet. Det var knappast förvånande att Decca Records tidigare samma år tackat nej till The Beatles.

George Martin berättar hur han stod där med Beatlarna i studiorummet efter att ha lyssnat till gruppens provspelning. När han var färdig med sin långa utläggning kring varför gruppen inte höll måttet lämnade han ordet fritt. Det blev tyst. Ett skivkontrakt stod på spel. Det är just i denna tystnad som George Harrison lite slött lyfter blicken mot producentikonen och säger: ”I don't like your tie, for a start...”. George Martin blev fullkomligt mållös. Men brast snart ut i skratt. Ett förlösande skratt, kanske det mest förlösande i hela musikhistorien! Pusselbitarna klickade i varandra. Tröskelvärdet överskreds. Gruppen fick kontraktet. Och med facit i hand är det lätt att se att George Martin var just den kompletterande faktorn som gjorde Beatles till den magiska organisation de senare kom att bli. Konstellationen var fullbordad!

Eller Astrid Lindgren, knappast hade hon blivit upptäckt av dig och mig om hon inte först hade upptäckts av någon öppensinnad person på Rabén & Sjögren. Marginalen som avgör om en bok blir en succé eller inte ges ut överhuvudtaget kan vara hårfin. Ytterst små mängder signalsubstanser inuti någon beslutsfattares hjärna kan vara helt avgörande för vilket beslut som fattas. Samhällsorganisationen, ja hela världshistorien verkar i slutändan styras av små tröskelvärden, Astrid, Beatles, Jesus och Döderhultarn är exempel bland tusentals. Men nu ska vi inte dyka ner i ödesteorier. Låt oss bara konstatera att det finns många människor här i världen att upptäcka. Och det spelar roll vilka vi upptäcker.

Att organisera kunskap

Även kunskap kan vara svårupptäckt. Stundom tar det hundratals år att integrera nya idéer i samhällsorganisationen, hur goda idéerna än må vara. Här följer ett historiskt exempel som blottar den tröghet som stundom råder i våra organisationer:

På 1600-talet och långt in på 1800-talet var skörbjugg ett stort problem för långväga sjöfarare. Mellan 1500- och 1700-talen skördades ca 2 miljoner sjömäns liv i sjukdomen! Inte sällan kunde hälften av besättningen stryka med under en längre resa. Och redan på 1600-talet anade man att sjukdomen hade ett samband med bristen på färsk föda. Vid ett tillfälle utfördes ett försök med citronsaft. Det var år 1605 som det engelska ostindiska kompaniet sände i väg fyra skepp till Indien. På ett av skeppen, det största, delade man ut tre teskedar citronsaft till besättningsmännen så fort de visade tecken på skörbjugg. De övriga tre skeppen medförde ingen citronsaft eller liknande. På det största skeppet överlevde alla besättningsmännen resan! På de övriga tre skeppen avled nära hälften av besättningen. Förmodligen var detta världshistoriens första exempel på evidensbaserad medicin!

Det märkliga med denna historia är att ingen förändring i kostvanorna skedde efter denna upptäckt – sjömän fortsatte att dö som flugor. Nästan 150 år senare, år 1753, publicerade läkaren James Lind en avhandling där han kunde påvisa sambandet mellan skörbjugg och brist på frukt och grönsaker. Men fortfarande ingen förändring! Det skulle dröja fram till 1795 innan dessa ”nya” rön började sippra in i organisationen. Detta efter att man genomfört ytterligare ett ”citrusexperiment” med samma resultat som det första. Bara under dessa 42 år dog över 100 000 sjömän av skörbjugg! Hundra

tusen!! Först 1865 fick kunskapen tillräckligt genomslag för att den brittiska handelsflottan skulle införa nya kostrutiner.

Hellre skörbjugg än limey

Denna enkla lilla åtgärd som hade kunnat rädda hundratusentals liv tog alltså 260 år att implementera! Varför offrade man så många människoliv när de så enkelt hade kunnat räddas? Var det för att kunskapen inte formulerades på ett begripligt sätt som den inte blev implementerbar i organisationen? Nej, kunskapen var ju begriplig redan 1605! Det är förövrigt rätt vanligt att folk har tillgång till värdefull kunskap utan att använda den; rätt ofta vet folk vad som gör gott för hälsan men väljer ändå bort det. Svaret verkar sitta i själva kulturen, i de oskrivna regler som odlas där. Oskrivna regler är av sin natur svårupptäckta. Det är ju själva poängen med att reglerna är just oskrivna, folk följer då reglerna utan att vara medvetna om det.

Men kulturer där man inte förmår tänka självständigt blir snabbt ett vilset kollektiv. Och det var just vad som drabbat dessa sjömän. Citrus var inte precis drycken som höjde statusen i grabbgänget. Tvärtom, att sörpla i sig dessa fruktdroppar var ett allvarligt brott mot de oskrivna reglerna: "Citrus!? Farfar fick minsann käka torkad oxbringa och svälja ned kadavret med en sexa brännvin! Citrus!! Jävla larv!". Men kollektiv omedvetenhet kan vändas till en fördel! Denna form av flockbeteende passar som hand i handske med ett auktoritärt ledarskap! Vad som behövdes var alltså en riktig kapten som kunde föregå med gott exempel. Och det var precis vad som hände! Ingen mindre än sjökaptenen James Cook klev in på arenan och greppade

den lilla skeden! Utan minsta tvekan sög han i sig citrusdropparna, och kungjorde att "citrus är fin fina grejer det!". Så var det klart! Vips, hade sjömännen kommit på andra tankar.

Men såklart blev den brittiska flottan rejält hånad av sina spanska och holländska kollegor som hellre avstod citrussaften än bröt mot sin inarbetade machokultur. Strax hade de brittiska sjömännen fått öknamnet "limeys". Ett öknamn som de fått leva med sedan dess! Inte särskilt smickrande. Men betydligt lättare att leva med än skörbjugg.

Varför väljer vi att må sämre än nödvändigt?

Visst är det märkligt att vi väljer att göra så mycket dumt. Vi har ju så mycket kunskap nuförtiden. I högre grad än någonsin vet vi till exempel vad som gör gott för hälsan, och vad som gör skada. Det finns massor med forskning kring levnadsvanor, kost och motion, levande kultur, sociala relationer och annat som kan kopplas till hälsa och välmående. Redan 400 år f. Kr skrev Hippokrates: "promenader är människans bästa medicin". Det var drygt 2400 år innan Anders Hansen skrev boken Hjärnstark, där han redovisar forskningsresultat som bevisar att motion är bra för vår fysiska och psykiska hälsa. Men detta har ju världens alla barn vetat om sedan urminnes tider! Barn har alltid rört sig, helt spontant. Undantaget är väl just dagens barn i den upplysta västvärlden där den spontana rörelsen avtagit drastiskt de senaste åren. Ironiskt på något vis.

Varför väljer vi att må sämre än nödvändigt? Varför tar vi inte vara på all kunskap som vi vaskar fram? Varför sväljer vi inte de nyttiga dropparna? Varför dansas det

till exempel inte mer pardans under EU-toppmöten? Eller ännu hellre dansas fritt, helt spontant! Det skulle vara uppfriskande för hela världen. Rörelse – dans, fysisk beröring, glädje och skratt – gör gott! Det är vetenskapligt bevisat. Mera rörelse, mera seriös lek, skulle göra gott för världsfreden. Säkert skulle det kunna rädda 100 000-tals liv! Så varför startar man inte toppmöten med att sätta sig i en stor ring och trumma djembe tillsammans? Säkert av samma anledning som 1600-talets sjömän inte åt c-vitaminer. Hellre dö!

Inte alla kan upptäcka något genuint nytt

Vi ser hur allt nytt tar form i mellanrummet – floppen, V-stilen, carvingskidan, post-it lappen, jazzen, tjälknölen, expressionismen, skörbjuggsmedicin etc. Vidare ser vi att det krävs ett öppet sinne för att själva kvalitén ska bli synlig. Inte alla kan upptäcka Astrid Lindgren eller Beatles, exempelvis inte makthavarna på Bonniers och Decca Records – de fick chansen men tackade nej. De hade naturligtvis massvis med kunskap, precis som makthavarna på Western Union som tackade nej till Bells telefonpatent.

Kunskap får olika kvalité beroende på om vi ser på nyskapande företeelser inifrån våra traditionellt kodade former eller om vi lyckas ta oss ut ur dessa former, ut i mellanrummet och se företeelserna från detta perspektiv. Endast den som kan befria sej från de befintliga formerna och ta sej ut i mellanrummet kan upptäcka något genuint nytt. Endast här kan vi vara geniala.

Hur öppen är marknaden?

Låt oss likna kunskap med pengar. Pengar kan göra stor nytta på massor av olika områden när de används på ett vettigt sätt. Pengar kan även göra stor skada när de används på ett ovetligt sätt. Pengar är makt precis som kunskap. Makt kan göra både nytta och skada. Eller så kan makten göra just ingenting. Vi kan äga makt utan att använda den. Makten blir liksom bara liggande, ingen spridning alls. Inget självorganiserande, ingen rörelse. Resurserna kan fastna i själva formen likt pengarna i Joakim von Ankas gigantiska kassavalv; pengarna finns men kommer inte Ankeborg till del. En fantastisk resurs som bara ligger där till ingen nytta mer än för Joakim att bada i.

Det behövs helt enkelt utrymme för rörelse, ett mellanrum där pengarna kan transformeras och ta form till något annat än just pengar. Ett samhälle må ha hur mycket resurser som helst på alla möjliga plan – mentala resurser såsom kunskap och kreativitet eller naturresurser i form av exempelvis metallgruvor och skog. Men om samhället inte tar vara på resurserna och transformerar det till något vettigt så kommer det inte samhället till del ändå. Det krävs helt enkelt utrymme för rörelse om saker ska kunna ta form, i synnerhet om något genuint nytt ska ta form.

Spotify tog inte form i Nordvietnam. Klarna tog inte form i Ryssland. IKEA tog inte form i Östtyskland. Även dessa länder ägde resurserna att skapa dessa företag. Men de ägde inte mellanrummet. Utrymmet för rörelse var helt enkelt för snålt tilltaget. Utrymmet för ”scared space” där tillit, samspel och frihet får spelrum är generellt sett mindre i planekonomier jämfört med fria marknadsekonomier. En planekonomi bygger i hög grad utifrånstyrning. En marknadsekonomi bygger i högre grad på inifrånstyrning.

Planekonomi

Marknadsekonomi

Återigen handlar det om samspelet mellan de bägge sidorna. Hur stor öppenhet är lagom; hur stort utrymme ska samhället ge för nya saker att ta form?

Vem bestämmer graden av öppenhet? I en renodlad planekonomi är det ofta någon slags kontrollmakt som reglerar hur stor öppenhet som tolereras. I en vildvuxen marknadsekonomi är det i högre grad folket själva. Det finns såklart risker med bägge modellerna. Exempelvis finns risken, i bägge fallen, att det i slutändan blir ett litet antal personer som får (eller tar) osunt mycket makt på ett stort antal personers bekostnad.

I en planekonomi ställs höga krav på yttre kontroll. I en marknadsekonomi ställs höga krav på den inre kompassen; här är det tillit och eget ansvar snarare än yttre kontroll som är garanten för att det stora frihetsutrymmet inte missbrukas.

Så, hur stort utrymme tillåts för frihet? Vad tillåts ta form och vad tillåts inte? Hade exempelvis Pippi Långstrump tillåtits ta form i en renodlad planekonomi? Tveksamt. Hade ens gruppen ABBA kunnat växa och frodats i en planekonomi på 70-talet? Också det är tveksamt.

Faktum är att även här i Sverige var många tveksamma inför både Pippi och ABBA, och detta trots en (relativt) fri marknad. Grupperingar på vänsterflajen ansåg att ABBA var alltför kommersiella; den musikaliska kvalitén höll inte måttet utifrån proggnormen. Proggare gjorde vad de kunde för att stoppa ABBA:s musik som var ett hot; ABBA var liksom progressiva på fel sätt. Om marknaden öppnade upp för denna form av progressivitet så skulle den ju hota den riktiga proggen, alltså den traditionella proggen.

Men vi vet hur det gick – ABBA slog rot, växte och frodades på den fria marknaden. Och ABBA:s musik lever än idag! Precis som proggen, Pippi, Queen, Beatles, c-vitamin, Woodstock, Volvo, punk, IKEA och alla andra tusentals former som nu ger näring åt nya former på den frodigt vildvuxna marknaden.

Att forma en kultur

Den mäktiga trädgården i Versailles är designad och ritad av en skicklig arkitekt. Det är en mycket välorganiserad trädgård med sina konstgjorda sjöar, fontäner, blomsterarrangemang i snygga färgkombinationer och sina perfekt klippta buskar och träd. Här finns samma slags växter som vi ser i den självorganiserande naturen, men allting är här noggrant utvalt av arkitekten själv. Allt för att uppnå bästa möjliga resultat utifrån kungens (kontrollmaktens) tycke och smak. Det är en mäktig och fascinerande upplevelse att promenera runt på denna plats.

Men det kan också vara en mäktig och fascinerande upplevelse att vandra runt i den fria naturen. I naturen växer allting i en salig blandning; här behövs inga kraftanstängningar för att upprätthålla ordningen. Det är

fantastiskt egentligen att naturen klarar sej så bra själv, utan utifrånstyrning – ingen trädgårdsmästare som måste vattna eller gallra bland blommor och träd, ingen extra näring som måste tillföras. Allt detta sköter naturen helt på egen hand. En vacker bild av självorganiserande som får avsluta del 3 i boken.

Del 4

Samhällen tar form

7. Olika former av begrepp

Om att ge utrymme för olika slags tolkningar

Hänger begreppen med i svängarna?

Begrepp hjälper oss att begripa. Med hjälp av begrepp kan vi greppa verkligheten. Men det är lurigt, verkligheten formar om sig. På vissa områden ofattbart snabbt, på andra områden ofattbart långsamt. Gamla förlegade begrepp kan hålla kvar oss i gamla förlegade föreställningar och nya begrepp kan ibland ploppa upp lite väl tidigt, innan tiden riktigt är mogen. Och tiden mognar ju inte lika fort överallt. Och inte heller likadant. Verkligheten är sannerligen inte lätt att få grepp om. I alla fall inte ett gemensamt grepp. Hur ser den ut egentligen?

När vi zoomar ut i tid och rum ser vi att vår verklighet i hög grad formas genom våra begrepp, och vice versa. Det fanns en tid då sträckbänkar, dumstrutar, häxor, skärseldar och offerlam var en del av vardagen. Begreppen har överlevt genom århundraden men har idag en mer metaforisk innebörd. Gammal litteratur avslöjar hur människors syn på saker och ting har förändrats genom historien, synen på kvinnor, barn och män till exempel. Eller synen på tid, arbete och Gud. Men när vi envisas med att ta gamla skrifter på fullaste allvar riskerar de gamla kodade strukturerna att bli rejält seglivade; vi liksom ”fastnar i formen”. När vi blir alltför bokstavstroende förändras vår syn på begreppen just ingenting. Gamla förlegade tankemönster tenderar då att stelna till; på många håll är såväl skäggtvång som slöjtvång en naturlig del av vardagen.

Hur ser vi på makt och heder? Hur ser vi på lek och rörelse, jämställdhet och yttrandefrihet? Vad begriper vi genom begreppen? Hur pratar vi om saker och ting så att folk verkligen förstår vad vi säger? Och hur lyssnar vi för att verkligen förstå? Vill vi ens förstå vad någon annan säger? Kanske vill vi hellre begripa det vi redan har begripit för länge sen.

Begrepp som avslöjar normen

Innan "5:2 metoden" blev ett begrepp var det knappast någon som praktiserade "5:2 metoden" (en diet som slog igenom med buller och bong efter att begreppet introducerats i Vetenskapens värld 2013). Inte heller var det många som gick stavgång innan ordet fanns trots att det var fullt möjligt – lika möjligt som idag faktiskt.

Innan stavgång blev ett begrepp ansågs det inte normalt att staka sig fram utan skidor under fötterna. Och innan begreppet parkour fanns var det ovanligt att människor lekte bland betongen i stadskärnorna, svingade sig över räcken och hoppade över murar. Men i samma stund som parkour blev ett begrepp blev detta spänstiga hoppande normaliserat och betydligt vanligare. Begrepp hjälper oss att begripa: "Jaha, det är parkour det heter. Jag trodde nästan att fru Jönsson hade blivit galen."

Uteblivna begrepp som avslöjar normen

Pojkstreck är ett begrepp. Men knappast flickstreck. Utomhuspedagogik är ett begrepp. Men knappast inomhuspedagogik. Flickstreck och inomhuspedagogik kastar ljus på normen. Paradoxalt på något vis att det ofta är de

uteblivna begreppen som verkligen kan belysa kulturers normer och värderingar på riktigt. Jag skulle bli förvånad om begreppen ”skäggtvång” och ”slöjtvång” finns i de kulturer där detta är normaliserat.

Hur många talade om härskartekniker på 80-talet? Uppskattningsvis lika många som talade om passiv rökning på 60-talet. Lite synd eftersom det var just då dessa begrepp verkligen hade behövts. Och säkert var det just därför de inte hade formulerats.

Begreppet pratsjuk finns knappast i något annat språk än i svenskan. Kenyaner blir inte pratsjuka. Inte ens en engelsman blir pratsjuk. Inte heller blir de sällskapssjuka, som vissa svenskar kan bli: ”I just met my new neighbour. You can't imagine how company sick she was. She talked for minutes! No doubt she was talk sick.”. Begreppen funkar liksom bara på svenska.

När jag var barn, och mina föräldrar bjöd hem några vänner en lördagkväll, hette det att vi skulle få främmande. I vilket annat land får man främmande? Också detta skulle låta absurt: ”I'm sorry we can't play on Saturday, we are going to have strangers”.

Kvinnoförtryck eller hederligt religionsutövande?

En kulturkrock är i grunden ofta en begreppskrock; vi ger samma begrepp olika innebörd. Med hjälp av meningsmotståndare kan vi få hjälp att betrakta begrepp från olika håll och i olika ljus.

Vårt synsätt liksom knådas när vi samtalar med oliktankande människor. Säker skulle det vara uppfriskande för hela samhällsutvecklingen att nyttja denna resurs lite oftare: ”Ursäkta mig, jag har väldigt fasta åsikter; mitt mindset har stelnat till. Jag kommer liksom inte loss. Du kanske kan hjälpa mig att rucka lite på

mina ståndpunkter. Jag skulle verkligen behöva vidga mina vyer och tänka lite nytt. Har du möjligtvis någon provocerande fråga eller nåt?”. Men denna form av självinsikt är ovanlig, i synnerhet bland folk som verkligen skulle behöva vidga perspektivet och knåda sina åsikter och fasta ståndpunkter.

Pratar vi om likriktning eller samsyn? Pratar vi om kvinnoförtryck eller hederligt religionsutövande? Ja, vad pratar vi om egentligen: ”Självklart är jag feminist men jag tar inte gärna i kvinnor. Jag tror på jämställdhet men inte på lika rättigheter. Jag är renlärig förstår du; jag har alltid lyssnat på auktoriteter. Jag var ett läraktigt barn. Är det något fel med det?”.

Inuti våra former kan vi debattera men aldrig riktigt mötas. För att verkligen mötas behöver vi (i någon grad) kunna frigöra oss från våra former – allt det där vi identifierar oss med. Om vi vill nå varandra på riktigt behöver vi mellanrummet; här äger det öppna ärliga samtalet rum. Här knådas vi; här blir vi bildade.

Debatt

Dialog

Hur renlärig kan man bli?

Den innebörd vi ger ett visst begrepp färgar av sig på andra begrepp; vår syn på heder formar vår kvinnosyn som formar vår religionssyn som formar vår syn på makt, män, respekt, intelligens, jazz, skägg, barn, kunskap etc. Manssynen är i många kulturer själva perspektivet ur vilket verkligheten betraktas och därmed tolkas. Därför är det fullt logiskt att självaste Gud i många kulturer avbildas som en allvarstygnd herre i pensionsåldern. Denna gudsbild har genom historien varit mycket ändamålsenlig. Genom årtusenden har bilden hjälpt mannen att skapa stabila patriarkala maktstrukturer, exempelvis inom konst och kultur, vetenskap och inte minst inom religion. Ända in på 60-talet ville Gud inte veta av några kvinnliga präster här i landet. Kvinnopräster stred mot bibelns lära. Detta hävdades bestämt av professorer och docenter vid de teologiska fakulteterna i Lund och Uppsala. Och vem skulle kunna veta bättre än dessa lärde män?

Att skapa dvärgar, häxor, nollor och vardagsmotionärer

För många år sedan satt jag i kaféet på en färja utanför Stavanger tillsammans med min sladdbrorsa, Per Edvard. Han var då 5 år gammal. Snett mitt emot oss satt en liten kille i ungefär samma ålder och bläddrade i en stor dagstidning. Per Edvard pekade förundrat på den lille killen och viskade till mig: "titta, en dvärg...".

Ja, det tar många år att få en begriplig bild av verkligheten. Och hur vi än bär oss åt får vi en skev verklighetsuppfattning. Något annat vore omänskligt. Men hur skev är vår verklighetsuppfattning egentligen? Eller snarare hur är den skev? Svårt att veta eftersom vår egen uppfattning tenderar att bli själva referensramen.

Vi behöver varandra, i synnerhet alla oliktankande, för att kunna ifrågasätta oss själva. Utan varandra kan vi få oroväckande bra koll på läget: ”Titta Olof, en häxa...”. ”Ja, sannerligen broder. Jag som trodde att vi hade bränt upp den sista!”.

Alla slags fenomen, allt ifrån utomhuspedagogik och flickstreck till passiv rökning och härskartekniker är nästintill omöjliga att begripa så länge vi inte äger begreppen. Först när företeelserna kläds i ord blir de synliga, liksom den osynlige mannen som blir synlig först när han tar på sej kläderna.

Fanns det ens vardagsmotionärer på 50-talet? I takt med att folk under senare år fått ett allt stadigare grepp om begreppet vardagsmotion har folk också fått ett stadigare grepp om själva vardagsmotionerandet. Och begreppet kryper allt lägre ned i åldrarna; vi ser sju-åringar utrustade med stegräknare och pulsmätare. Tänk om trenden fortsätter ner i åldrarna: ”Kom Anita! Kom och titta hur Lillan ligger och sprattlar på skötbordet! Jag tror minsann vi har fått en liten vardagsmotionär!”.

Mobbing var knappast ett begrepp på 50-talet. Jag hörde en gång en fyrtiotalist säga att när han växte upp var mobbing i det närmaste ett sätt att umgås. Och när jag själv var tonåring på 80-talet var det få som ägde de begrepp som kunde synliggöra olika härskartekniker. Insparkar och nollningar var då ofta riktigt förnedrande tillställningar. Men de flesta ”nollor” bet ihop och försökte se glada ut. Ja, många är de som tvingats bita ihop och försökt se glada ut bara för att det saknats begrepp som kunnat synliggöra maktstrukturen.

Färdiga små fraser

Deviser och stående uttryck har en förrädisk förmåga att hålla kvar oss i gamla sanningar och föreställningar. Hur sanna är dessa färdiga små fraser egentligen?. ”Man ska gå när det är som roligast”. Jaha, ska man verkligen det?

Eller den här: ”Ensam är stark”. Hur samarbetsvillig blir den som anammat denna lilla devis? Och hur känns det att möta en människa som intalat sig att: ”man kan inte lita på nån nuförtiden”? Mer sannolikt är väl att man kan lita på de flesta nuförtiden. Eller den här: ”blod är tjockare än vatten”. Det är ju en livsfarlig föreställning som kan ge upphov till krig och förtryck av olika slag. Eller den här: ”humor är verkligen färskvara”. Är det verkligen sant? Visst finns det väl humor med hundratals år på nacken, stundom tusentals, som håller än. Gamla rotade deviser kan ge oss en onödigt skev verklighetsuppfattning.

”Om du inte syns så finns du inte”. Jaså? Resultatet när vi anammat devisen blir att vi börjar anstränga oss hårt för att synas. Eller så blir resultatet det motsatta, en form av jantelag, vi anstränger oss för att *inte* synas så att ingen ska tro att vi har stort behov av att synas. Vi förminskar oss lite för säkerhets skull. Kanske undviker vi att åka slalom nära liften i skidbacken trots att backen är bäst preparerad där – folk kan ju tro att vi vill stajla. Vi undviker att gå i tigha kläder – folk kan ju tro att vi vill visa upp vår kropp. Vi undviker att dansa när andra ser på – folk kan ju tro att vi dansar för att få uppmärksamhet, för att synas helt enkelt. Vi bjuder inte ens på ett hederligt magplask i onödan.

I ”onödan”? Vi får nog ta tag i detta begrepp också! Själva poängen med att ”bjuda på sig själv” är väl att det görs just i onödan. Finns det någon bättre anledning? Vartenda litet bus, varenda dekoration, utsmyckning

eller sidospår är ju ofta helt onödig. Och tänk alla roliga skämt som sagts helt i onödan. Onödan är underskattad!

Till sist, naturligtvis behöver man inte alls ”gå när det är som roligast”. Hur kan man ens veta när det är som roligast? Tänk om det redan är försent när devisen gör sig påmind. Kanske var det som roligast strax innan välkomstskålen, när alla gästerna minglade runt med glaset i hand och bubblade av skratt! Men värdparet tittade allt lite konstigt när alla gäster plötsligt ställde ifrån sig fördrinken, tackade för sig och glatt knallade hem.

Vad får vi yttra? – att skapa utrymme för olika tolkningar

Skäggtvång och slöjtvång kan liknas vid kollektiva tvångstankar anser jag. Och att vägra ta en människa i hand med motiveringen att människan är kvinna avslöjar en inskränkt människosyn om ni frågar mej. Efter att ha ögnat igenom koranen kan jag tycka att profeten Muhammed själv hade en inskränkt människosyn. Och jag kan känna tacksamhet över att få bo i ett land där jag fritt får yttra mina åsikter kring en så extremt mäktig auktoritet.

Varför är så många makthavare rädda för yttrandefrihet? Jag tänker att det i grunden handlar om att vi människor är formbara, för vore vi inte formbara finns ju inget att frukta – ingen makt att förlora. Friheten att uttrycka sej kan helt enkelt ”omforma” folk – påverka dem i någon riktning. Att låta folket äga makt att påverka är såklart ett hot mot vilken makthavare som helst.

Människan är otroligt formbar; vi kan formas till i stort sett vad vi vill (eller vad någon annan vill) – punkare, jazzsaxofonister, balettdansöser, mormoner, rallyförare

veganer, astronauter, självmordsbombare, dragqueens, nazister, boxare osv, listan kan göras lång!

Peter Gembäck formades till pastor. Han tog form som en stark anhängare av Kristi brud. Han blev en av de drivande auktoriteterna i Knutby församling. Eller var det kanske en sekt? Gränsen är svår att dra, i synnerhet för den som själv är en i gänget. Här kunde fullt friska, normala människor formas till brutala mördare, misshandlare och utpressare. Inte för att de var onda, tvärtom skedde allt såklart i all välmening. Filadelfiaförsamlingen i Knutby är ett smärtsamt bra exempel på hur formbara vi människor är. Som tur var tog Peter sitt yttrandeansvar till slut. Likt Apan Osvald i Mathisens barnbok startade han en kedjereaktion av NEJ-sägare som fick Jätteapan och hela maktstrukturen på fall.

Yttrandeansvar blev aldrig ett begrepp

Sverige är ett extremt individualistiskt och sekulariserat land; vi ligger högst upp i högra hörnet på kulturkartan (world value survey). Vi är motpolen till de auktoritetsstyrda religiösa länderna nere i det vänstra hörnet.

I Sverige kunde Astrid Lindgren fritt kritisera tidens makthavare, inte minst självaste Olof Palme som själv har sagt att Astrid var en avgörande orsak till att Socialdemokraterna förlorade valet 1976 efter 44 år vid makten. Yttrandefrihet får konsekvenser. Men bara om människor har civilkurage nog att ta sitt yttrandeansvar.

På 2010-talet ploppade det upp en rad nya begrepp i den offentliga debatten såsom åsiktskorridor, cancelkultur, deplattforering, beröringsskräck och guilt by association. Begreppen avslöjar andra former av begränsningar i yttrandefriheten och andra former av auktoriteter än

de vi finner nere i kulturkartans nedre vänstra hörn. Frågan är ju inte bara vad vi *får* yttra utan även vad vi *vill* yttra. Och vem vill yttra ”fel åsikt” när risken finns att bli canslad? Åren runt 2015 var åsiktskorridoren extremt smal och man behöver nog inte vara politisk expertkommentator för att se att denna form av åsiktsbegränsning spelade Sverigedemokraterna rakt i händerna. Aldrig tidigare har väl ett parti fått så mycket makt på så kort tid. Kritik och obekväma åsikter gav vika för det ”politiskt korrekta”; den som inte hade ”rätt åsikt” tystades med olika medel. Åsiktskorridoren smalnade. Sverige polariserades. Tystnadskulturen vann terräng. Bristen på yttrandeansvar har ett högt pris där valutan är vår egen frihet.

I praktiken är nog Sverige inte så individualistiskt och auktoritetsbefriat som kulturkartan gör gällande. Eller rättare sagt, här råder andra former av auktoriteter och andra former av kollektivism; även i ett fritt och demokratiskt land som Sverige tystas folk, men på andra sätt än i mer odemokratiska länder. När svenskar väl byter åsikt gör vi det gärna alla på samma gång. Den extrema individualismen gör oss på många vis extremt kollektivistiska.

”Vi får de makthavare vi förtjänar” som det heter. Om det finns sanning i detta (vilket jag tror, annars är folk blott offer) så får vi också det frihetsutrymme vi förtjänar. Såklart kan det ta flera generationer att förtjäna sina makthavare och sin frihet. Om vi inte har civilkurage nog att yttra oss kritiskt och samtidigt ge utrymme för våra meningsmotståndare att yttra sej lika kritiskt så kommer utrymmet för frihet med tiden att krympa; mellanrummet täpps igen av mer auktoritära krafter. I grunden verkar detta handla om olika sätt att se; vi människor har helt enkelt olika synsätt. Detta ska vi titta närmare på nu.

8. Olika former av synsätt

Om att skapa utrymme för nya sätt att se

Mellanrum – inte gråzon

Med risk för att bli övertydlig, mellanrummet är inte en gråzon. Tvärt om, en gråzon uppstår när själva gränsen flyter ut och blir oskarp. Ungefär som att måla ringar med vattenfärg på ett blött papper, ”vått i vått” som det heter. När pappret är rejält blött tenderar ringarna att flyta samman. Det blir då inget mellanrum alls, bara en stor gråzon. Klara och tydliga mellanrum skapas med hjälp av klara och tydliga gränser. Själva avgränsningen gör formerna synliga. När formerna blir synliga blir även mellanrummet synligt.

Men verkligheten är som bekant inte statisk utan dynamisk; saker och ting rör sej – omformas, reformeras och formaliseras på olika sätt och i olika grad. Själva rörelsen äger rum i mellanrummet. Genom att synliggöra mellanrummet synliggör vi också rörelsen. Och vice versa.

Former flyter ut, flyter isär, flyter ihop, nya fusioner, nya fissioner. Här – i mellanrummet – lekte Albert Einstein med fysikaliska formler och upptäckte formler som inte fanns. Här upptäckte Tove Janson sina mumintroll. Här, mellan fasta taktslag och statiska stamtoner, tog bluesen och soulen form. Här får fantasin spelrum. Här tar allt nytt form.

Varför dansade ingen hip hop 1947?

Om vi kunde förflytta oss till år 1947 och landa i ett klassrum i en tidstypisk svensk skola skulle vi notera att undervisningen i högre grad är formaliserad; den är mer auktoritär, här finns mindre utrymme för ifrågasättande och spontana sidospår. Kunskapssynen är på många vis mer statisk. Även utrymmet för rörelse på det rent fysiska planet är mer begränsat; bänkarna är fastskruvade i golvet. Eleverna sitter där de sitter. Samma iakttagelse skulle vi sannolikt göra om vi besökte en typisk svensk gudstjänst år 1947 – den religiösa formen är rejält stram och ”kompakt”, inget utrymme för små barn att knalla runt bland bänkarna, inget utrymme för kvinnliga präster eller för någon glad jazzpianist. Eller om vi satt med som gäster på direktör Berglunds 40-årskalas skulle vi notera en striktare klädkod, formellare tal, en mer strikt hierarkisk bordsplacering, osv. Och när taffeln bröts dansades inte disco. Än mindre hip hop och breakdance. Ingen moon walk här inte! Det fanns inget utrymme för dessa danser att ta form 1947; samhället hade liksom täppt till mellanrummet där dessa danser kunde ta form.

Exemplen visar hur undervisningsformer, religiösa former och umgängesformer kan formaliseras i olika grad. Exemplen visar även hur graden av formalisering formar människorna som ingår i dessa former.

Människor formar samhällen och samhällen formar människor. Själva formandet styrs av värderingar. Det blir uppenbart när vi betraktar kulturkartan (world value survey). Vi ser att synen på mellanrummet skiljer sej markant; vissa samhällen ger stort utrymme för människor att uttrycka sej. I andra samhällen är detta utrymme mycket begränsat. Hur öppet vill vi att samhället ska vara; hur stor frihet kan vi hantera utan att missbruka den?

Vilka värderingar som råder i ett samhälle avspeglas i vad som tar form. Och även i vad som *inte* tar form. Exempelvis har tryckfrihet, yttrandefrihet och jämställdhet inte tagit form i länderna i kulturkartans nedre hörn medan månggifte, njutningsäktenskap och könsstypning inte tagit form i länderna i kulturkartans övre högra hörn. Människor värderar helt enkelt begrepp såsom makt, frihet och respekt olika; begreppen tar sej olika uttryck i olika samhällen och kulturer.

Synsätt tar form

Vilken form av frihet tror vi på? Vilken form av makt? Vilken form av humor, heder och framgång tror vi på? Vilken form av tro? Tror vi på en hårt formaliserad form av tro eller en tro som ger utrymme för individer att tro på vad de vill, hur de vill och varför de vill (så länge lagar och regler följs såklart)?

I takt med att formaliseringsgraden i samhället ökar ser vi hur utrymmet för frihet, mångfald, tillit, lekfullhet, humor och andra ”mjuka värden” tenderar att krympa. Vi ser denna utveckling inom religiösa former, utbildning, konst, politik etc. Och samtidigt går utvecklingen åt det motsatta hållet; formaliseringsgraden minskar. Vi ser hur former löses upp och blir mer luftiga och dynamiska; allt större ytor öppnas upp för självorganiserande – utrymmet ökar för nya möten, för lek, humor, kreativitet etc. Mer än någonsin går utvecklingen åt bägge håll samtidigt. Nya konstruktiva saker tar form – nya umgängesformer, nya livsstils-, hälso- och motionsformer, nya former av välgörenhet osv. Och såklart tar även nya destruktiva saker form – nya former av kriminalitet, våld, drogmissbruk osv.

Blir vi friskare? Mår vi bättre? Självklart mår vi bättre. Och självklart mår vi sämre. Ökar kriminaliteten i samhället? Naturligtvis ökar kriminaliteten. Och naturligtvis minskar den. Det vore märkligt om den inte gjorde både och. Märkligt vore det om alla former av brott ökade. Eller sjönk.

Mellanrummet hjälper oss att frigöra oss från våra former. Mellanrummet ger oss distans och hjälper oss att zooma ut. Härifrån kan vi synliggöra formerna; vi ser med större skärpa hur rörelsen går i bägge riktningar.

När formerna i ett samhälle stelnar till och blir rigida och statiska ser vi diktaturer ta form. Och när formerna blir alltför lösa i kanten och flummiga i sin karaktär ser vi kaos och anarki ta form. De flesta samhällen befinner sej någonstans däremellan; de har formats till demokratier. Och naturligtvis finns det grader av demokrati. Vad är en lagom grad; hur mycket utifrånstyrning och statlig kontroll behöver vi för att inte missbruka mellanrummet, alltså själva utrymmet för tillit, frihet, respekt och andra ”mjuka värden”? Svaret beror såklart på vårt synsätt. Och synsättet på dessa ”mjuka värden” färgar i förlängningen av sej på en massa annat – vår barnsyn, vår kvinnoyn och vår syn på religion till exempel. Barnaga, begränsning av kvinnans rättigheter eller förbud mot alla religioner utom just makthavarnas favoritreligion ses såklart inte som maktmissbruk av de som utövar denna form av makt. Tvärtom, eftersom det egna synsättet är själva normen så ses det snarare som onormalt att inte begränsa rättigheterna för alla som exempelvis har fel kön, fel åsikt eller fel religion.

Mjuka frågor och hårda

När David och jag möter organisationer av olika slag dyker ofta begreppet ”mjuka frågor” upp. Det är här vi brukar komma in i bilden. Egentligen har jag aldrig gillat när man separerar de ”mjuka frågorna” från de ”hårda frågorna”. På många olika sätt hänger de ihop. Det är balansen – själva samspelet – som är intressant.

"Hårda frågor"

"Mjuka frågor"

Hur ser balansen/samspelet ut mellan det hårda och det mjuka? Hur ser balansen ut mellan det strikt formaliserade och det mera formlösa? Hur ser balansen ut mellan:

Mätbart	och	Omätbart
Kodat	och	Okodat
Kultur	och	Natur
Kontroll	och	Tillit
Skriftligt	och	muntligt
Enhetsfokus	och	Helhetsfokus
Mål	och	Visioner
Statiskt	och	Dynamiskt

Konkurrenskraft	och	Samverkanskraft
Talutrymme	och	Lyssningsutrymme
Organisation	och	självorganiserande
Yttre motivation	och	Inre motivation
Etc.		

De vänstra och de högra begreppen ger oss, som vi sett genom varje kapitel, olika fokus; de representerar två olika perspektiv. Vår inställning, ja hela vårt synsätt, styrs av vilket fokus vi väljer.

Hur är vi intelligenta?

I någon mening kan begreppen i de bägge spalterna jämföras med samspelet mellan våra hjärnhalvor. De bägge perspektiven hjälper oss att se enheterna och helheten; de hjälper oss att zooma in och att zooma ut. Men det är bara ur ett mellanrums perspektiv som vi kan få distans. Bara när vi tar oss ur strukturen, tar oss ut ur våra former, kan vi se helheten. Mellanrummet är själva samspelsytan mellan de bägge sidorna. Och i slutänden är det samspelet mellan de bägge synsätten som är poängen. Detta verkar också vara poängen med att ha två hjärnhalvor.

Hur intelligenta är vi egentligen? Hur mäktiga är vi? Hur framgångsrika är vi? Denna typ av frågor håller kvar oss inuti våra former. Om vi vill ta oss ut ur våra former behöver vi vända på frågeställningen och istället fråga: hur är vi intelligenta? Hur är vi mäktiga? Hur är vi framgångsrika? Hur är vi troende, humoristiska eller lekfulla? Begreppen får då en annan kvalité, ett annat värde som öppnar upp för nya synsätt; frågorna öppnar upp för en större medvetenhet kring våra ”begrepps-

linser”. Mellanrummet öppnar upp för en helhetssyn snarare än en enhetssyn, för samverkanskraft snarare än konkurrenskraft, tillit snarare än kontroll. Plötsligt är det enkelt att förändra världen. Eller rättare sagt, plötsligt är världen redan förändrad!

Distans är inget för närsynta

Utan distans är det omöjligt att upptäcka linsen genom vilken vi betraktar världen. Okej, vi kanske inte precis ”upptäcker” den hur mycket distans vi än må ha men vi kan åtminstone inse att vi bär en lins. Eller rättare sagt en hel bunt linser som genom åren slipats och blivit vårt synsätt. Och, som sagt, är dessa linser kopplade till begrepp – tillit, empati, heder, frihet, respekt, tro, kärlek etc. Tidigt i livet formas våra värderingar; begreppen får då sin innebörd. Inte ett enda barn i hela världen kommer undan detta forfarande. Det är ingen hemlighet att sunnimuslimska föräldrar ofta får sunnimuslimska barn. Det är ytterst ovanligt att sunnimuslimer får barn som visar sig vara pingstväänner.

Synsätt varierar stort mellan olika kulturer. Vi ser tydligt hur olika synsätt leder till olika former av samhällen. ”Mjuka begrepp” såsom kärlek och heder kan formaliseras extremt hårt och bli strikt kodade i sin form. Det finns exempelvis miljontals föräldrar som agar sina barn av kärlek. Och det finns miljontals föräldrar som begränsar friheten för sina döttrar för att bevara sin heder. Det finns olika former av kärlek och olika former av heder. Det finns helt enkelt olika synsätt. Och vilket synsätt som blir det rådande bestämmer vi tillsammans.

Del 5

Kunskap tar form

9. Olika former av kunnande

Om att skapa utrymme för lärande

Vad kan du egentligen?

Att kunna saker, vad betyder det? Kan du rita en elefant? Grillax? Dansa? Kan du hoppa hopprep? Gå på lina? Vad kan du egentligen? Många fyraåringar skulle utan tvekan svara att de kan allt detta. Fyraåringar kan det mesta! Att kunna saker betyder ju inte att man är fullärd. Tvärtom kan känslan av att redan kunna en massa saker ge en skjuts åt själva lärandet; det blir roligt att vara nybörjare!

När en fullvuxen människa bestämt hävdar att hon inte kan saker, exempelvis sjunga eller gå balansgång så är det ofta en sanning med modifikation. Små barn är liksom mindre modifierade i sitt sätt att tänka och agera; de provar hela tiden nya saker trots att de ärligt talat är rätt usla på det mesta de tar sig för – matlagning, schack, alfabet eller bowling för att nämna några exempel. Men små barn tappar inte självförtroendet eller ger upp för det! Varför gör de inte det?

Kanske har vi vuxna något att lära av denna öppna inställning till lärande. Vi vuxna kan ju ibland välja att avstå ifrån att prova nya saker med motiveringen att vi inte kan. Jag själv till exempel, rätt ofta håller jag mej i min trygga "kunnandezon" för att slippa ta mej ut i "lärozonen". Det är ju inte klokt egentligen! Det är banne mej dags att återerövra nybörjaren!

Nybörjaren – början på något nytt

Jag hamnade en gång på ett möte. Det var i mitten av 90-talet. Vi var ett gäng som skulle sätta upp en föreställning, "På stölligt allvar". Initiativtagaren, Bengt Gustavsson, såg sig omkring runt bordet och frågade om någon ville skriva protokoll. Efter en stunds tystnad tittade han vänligt mot mig och frågade om jag hade skrivit protokoll någon gång. "Nej" sa jag. "Bra" sa Bengt, "då kan du få skriva protokoll".

Då tänkte jag att den där Bengt tänker allt lite tvärt om, lite bakvänt sådär. Men åren går och polletter trillar ner; var det kanske jag själv som genom åren lärt mig att tänka lite bakvänt? Jo, så var det nog. Av någon anledning hade jag fått en snedvriden syn på lärande och kunnande. Hur var detta möjligt? Efter nästan 18 års skolning! Låt oss titta närmare på fenomenet. Vi tar ett par exempel: Två personer står vid en släpkärra och ska spanna fast lasten med spännremmar. Den ena vet hur man gör, den andra har aldrig använt en spännrem. Vem ska spanna fast lasten? Varje gång jag själv hamnat i denna situation har jag backat ett steg för att låta den kunnige sköta saken. Jag har kommit undan varje gång! Men detta är ju ett ypperligt tillfälle att lära sig!

Eller när ekipaget ska backas in på uppfarten, vem ska då hålla i ratten? Den som redan kan backa med släp eller den som inte kan? Jag hade haft körkort i över tio år innan jag lärde mig backa med släp. Att spanna en spännrem lärde jag mig när jag var 42 år gammal.

Hur kan man bli så skicklig på att komma undan lärande? Hur kunde det bli så här efter alla år av skolning? Eller är skolningen rent av en del av problemet?

3,0

Under min skolgång fick vi sällan improvisera eller experimentera. Sällan fick vi se något nytt och oantat ta form. Utrymmet för ”misstag” var ytterst begränsat. Det gällde att tänka som det redan var tänkt. Då blev det rätt. Annars blev det fel.

Centralt för undervisningen var bedömningsskalan. Den sträckte sig från 1 till 5. Det var viktigt att medelvärdet landade på 3,0 annars skulle hela bedömnings-systemet rasa samman; normalkurvan var redan dragen. Hälften av oss skulle hamna till vänster om 3:an och den andra hälften till höger. Att jämföra sig med varandra var alltså grundbulten i hela tänket. I praktiken var alla elever konkurrenter. Det var inte samverkanskraft som uppmuntrades, antalet 4:or och 5:or var ju begränsat. I hög grad drevs vi av yttre motivation. Den inre motivationen klingade snabbt av.

Såhär i efterhand är det lätt att känna sig lite lurad. Säkert hade det varit bättre om vi fått behålla lite mer av vår inre motivation – lite mer av vårt naturliga sätt att lära.

Vilken form av kunnande har vi störst användning av i framtiden? Vi vet ju inte hur framtiden ser ut. Vi vet att saker och ting kommer att förändras men vi vet inte hur. Just därför är svaret givet. Vi behöver alltid kunna lära oss nya saker. Förmågan att lära sig att lära kommer aldrig bli omodern; denna förmåga är bra att ha oavsett hur framtiden formas. Dessutom är vår syn på lärande och kunnande en del av själva formandet av framtiden.

Världens största kunskapslucka

Det finns historiker som menar att den avgörande faktorn som utlöste hela den vetenskapliga revolutionen var just upptäckten av vår egen okunnighet. Och framför allt erkännandet av den. Innan denna upptäckt, fram till 1492, då Columbus seglade rakt in i en kontinent som inte fanns, hade européerna bra koll på läget. Världskartorna från mitten av 1400-talet är mycket detaljerade; kartorna är fyllda med diverse monster och underverk och tänkta landområden. Som skriftlärdd och intellektuell ville man inte veta av några kunskapsluckor.

De lärde männen läste gamla heliga skrifter skrivna av ännu äldre och ännu mer lärda män. De heliga skrifterna rymde allt som var värt att veta. I dessa skrifter fanns inga kunskapsluckor, då vore de ju knappast heliga. Man hade helt enkelt facit i hand. Kunskap fick man genom att blicka bakåt.

Salviatis världskarta däremot, från 1525 är inte alls så detaljerad. Tvärtom är kartan till största delen tom. Kartan är full av vita fält. Dessa tomma ytor triggade såklart den vetgiriges fantasi – vad fanns i detta mellanrum? Detta måste utforskas! Plötsligt vändes blicken framåt. Revolutionen innebar att man bytte fokus från det kända – det redan kodade och formulerade – till det okända mellanrummet. Plötsligt fanns det utrymme för något nytt att ta form; ingen hade längre facit. Kunskapsluckorna blev till läroluckor. Utrymmet för nyfikenhet öppnades upp där nya upptäckter och ny kunskap kunde ta form.

Hur lär man sig spela gitarr?

Jag har arbetat som svenska/musiklärare i några år. Vid ett tillfälle, när jag kom till en högstadieskola, noterade jag att det lite här och var, i rasthallar och korridorer, satt elever i små konstellationer och spelade gitarr. Jag fascinerades över hur skickliga de var. Hur var det möjligt att så många elever kunnat bli så skickliga? Hur gick själva lärandet till? Förklaringen var helt enkelt att gitarrerna låg framme. Eleverna lärde sig av varandra, bortom pedagogiska undervisningsformer. Lärandet var liksom självorganiserande – ”informellt lärande”. Ungdomarna skapade helt enkelt sin egen undervisningsform i stunden. Alltid fanns det någon kompis som kunde visa något nytt. Så lekfullt och prestigelöst – inga läxor, ingen lärare, inga gitarrpallar, inga noter.

Men vänta nu, är det inte just så här vi lär oss nya saker när vi är små? Plötsligt kan vi bara gå, eller balansera eller cykla. Utan en enda lektion! Hur gick själva lärandet till egentligen? Återigen handlar det om samspelet mellan det strikt odlade och det fritt växande.

*Formaliserat lärande
(Kodat)*

*Informellt lärande
(Okodat)*

Jag är naturligtvis ingen motståndare till varken noter eller gitarrpedagoger, men kanske finns här något att lära för att skapa en god balans mellan det kodade och det okodade. Denna metod att lära sig spela gitarr skulle kunna överföras till andra områden – jonglering, språkinläring, klättring, programmering, drejning, etc. Kanske underskattar vi barns, ja rent av människors, naturliga sätt att lära sig nya saker.

Ofta handlar den pedagogiska utmaningen om att skapa en trygg och avslappnad atmosfär, prestigelösa sammanhang fria från bedömning. Sammanhang där vi inte frestas att jämföra oss med varandra; en slags frizon där den inre motivationen blir den drivande kraften. En kraft som i grunden handlar om lek.

Kodat och okodat lärande

Det finns olika former av utbildning. Vi kan ”komma in” på en utbildning, vi kan slutföra den och säga: ”Nu är jag utbildad! Äntligen!”. Men egentligen behöver vi inte ”komma in” på någon utbildning för att utbilda oss. Lärandet kan också ske utanför formerna, mer informellt. Kunskap finns ju överallt att inhämta! Det är bara att ta för sig – googla på nätet, ladda ned appar låna böcker eller ta kontakt med någon kunnig person inom de områden vi vill utbilda oss. Det är hur lätt som helst att utbilda sig nuförtiden! Skillnaden är, när vi inte håller oss inom de kodade utbildningsformerna, att vi inte får något slags diplom. Vi får bara själva kunnandet.

En lågutbildad kan vara hur bildad som helst nuförtiden. Inte bara nuförtiden, säkert hade Brynulf och hans jägar- och samlarkamrater för 25 000 år sedan betydligt större bildning och kunnande än oss nutids-

människor inom en rad områden. Och detta trots att alla var utbildade analfabeter.

Utbildad

Bildad

Det finns även olika former av träning – spinning, cirkelgym, löpning, step-up osv. Dessa kodade träningsformer kan vara till god hjälp. Men om vi ”fastnar i formen” riskerar den att begränsa oss. Vi tar ett exempel: Bosse tränar med sin skivstång flera dagar i veckan. Han tar 125 kg i bänkpress! När fredagen kommer kan han säga till sin granne: ”Hörru Gunnel, denna vecka har jag tränat fem gånger!”. Då kan Gunnel svara: ”Det var inte dåligt! Själv har jag inte tränat en endaste gång.”. Men å andra sidan har Gunnel klippt sin gräsmatta med handjagaren, hon har strövat i skogen och plockat svamp, cyklat till jobbet varje dag, hon har gått i trappor, rensat rabatter osv. Bosse å sin sida har, när han inte har tränat, suttit i TV-soffan och tuggat jordnötsringar och druckit öl. Bosses ”mätbara träningsform” placerar vi på den kodade, strikt odlade vägen medan Gunnels träning hamnar på den okodade, fritt växande stigen.

Om enhetskontroll och helhetskontroll

Minns du när du lärde dig simma? Jag minns det, när jag själv lärde mig alltså. På land gick både simtagen och bentagen bra, böj - sparka runt - sträck ut, böj - sparka runt - sträck ut... Det var enkelt. Men sen, i det kalla vattnet blev det svårare. Kroppen spände sig, och trots att jag kämpade på med snabba simtag sjönk underkroppen långsamt ner. Men en dag lärde jag mig! Och plötsligt var det hur lätt som helst att simma!

Hur är det med dig? Kan du hålla dig flytande? Kan du trampa vatten? Om svaret är ja, hur gör du? Förklara det om du kan! Det är svårt att förklara i ord – simning måste upplevas. Distanskurser i simning är ingen bra affärsidé.

Att hålla sig flytande verkar handla om att få kontroll. Samtidigt verkar det handla om att släppa kontrollen. Precis som när vi lär oss cykla, köra bil, hoppa rep, dansa, jonglera osv. Rörelserna blir med tiden en del av vår ”organ-isation”, de liksom automatiseras. Det är skillnad mellan att ha kontroll på helheten och att ha kontroll på en enhet i taget; det är skillnad mellan enhetskontroll och helhetskontroll. När vi lärt oss simma har vi fått helhetskontroll.

Vi känner när en färdighet har ”satt sig i kroppen”, vi behöver inte ens tänka – ett befriande tillstånd. Vi har flyt. Det är fascinerande hur något så svårt plötsligt kan bli så enkelt! Hur gick det till egentligen? Rätt vad det är kan vi bara simma. Eller cykla! Plötsligt vet kroppen precis hur den ska parera för att hålla balansen på en tvåhjulig! Eller en enhjuling. Vår organ-isation är inte dum!

Enhetskontroll

Helhetskontroll

När vi vuxna ska lära ett barn att cykla är det frestande att ropa en rad instruktioner kring hur barnet ska göra och inte göra för att hålla balansen. Det är förstås välment men knappast har den intellektuella kanalen så mycket att tillföra i denna läroprocess.

Det kan också vara frestande för den vuxne att i all välmening skruva fast stödhjul på den lilla cykeln. En populär genväg som påskyndar processen att få barnet att kunna cykla "själv". Barnet behöver då inte luta sig inåt i svängarna eller på annat sätt parera för att upprätthålla balansen. Vi har liksom täppt till mellanrummet där själva balansakten äger rum. Det är praktiskt. Stödhjulen ger barnet en form av trygghet och kontroll. Och även en form av balans. Men är det verkligen denna form av trygghet, kontroll och balans vi vill lära ut? En genväg till kunnandet, men knappast till lärandet.

Balans – punkten mellan lärande och kunnande

Sedan ett par år tillbaka har jag spänt upp en spännrem i trädgården, sju meter lång, 50 cm över gräsmattan. Ju mer jag går på linan desto bättre blir jag på att hålla balansen! Jag märker det, inte bara på mig själv, utan på alla som tillbringar tid på denna lina, minuter, timmar eller månader.

Vad är balans egentligen? Hur kan vänsterarmen veta hur den ska röra sig i förhållande till högerbenet? Ja, varenda del i vår organ-isation bidrar med sin lilla rörelse för att upprätthålla balansen. Handleder, höfter, andningsorgan, ögon, fingrar – allting formas till en enda sammanhängande rörelse, en helhet som omöjligt kan stå still. Inte ens en balanskonstnär i yppersta världsklass kan stå helt still på en lina. Som nybörjare flaxar vi på med stora, yviga rörelser. Kroppen är spänd. Så småningom slappnar vi av allt mer och rörelserna blir mjukare och mindre yviga. I någon mening tappar vi balansen hela tiden – minsta lilla rörelse tvingar fram en motrörelse. Varje kroppsdel gör sitt bästa för att hindra kroppen från att trilla ner. Vi rör oss just i punkten mellan lärande och kunnande. Vi rör oss i mellanrummet. Här blir varje liten parering en del av lärandet som blir en del av kunnandet som blir en del av lärandet som blir en del av kunnandet... så snurrar det på i en evig "lärande-kunnande spiral". Balansen kalibreras, den finjusteras för varje varv. Processen påminner om utvecklandet av AI, men skillnaden är att denna intelligens inte är artificiell utan 100 % mänsklig.

10. Olika former av lärande

Om att skapa utrymme för utveckling

Att lära sig från bägge hållen

När vi ska lära oss något nytt är det vanligt att stycka upp lärandet i delprocesser, delmoment. Vi börjar med delarna för att så småningom få grepp om helheten. Om vi till exempel vill lära oss att spela piano är det vanligt att börja med noter, teknik och fingersättning. Vill vi lära oss spanska kan vi börja med ord, uttal och grammatik. Vi börjar med själva formalian. Vi utgår från den kodade, strikt odlade vägen.

Vi kan också lära oss från andra hållet. Vi kan börja med helheten. Så gör ofta barn helt spontant när de lär sig nya saker. I alla fall innan de börjat i skolan. Små barn kan till exempel prata fullkomligt hämningslöst trots sitt minimala ordförråd och sin usla kunskap i grammatik. Och de kan stundom sjunga ut, trots att de inte kan sjunga rätt; tempot är svajigt och toner blir fel. De dansar även showdans, lagar mat och snickrar fast de inte kan. På detta sätt lär vi oss vårt första språk och massor av sånger. Vi lär oss hoppa på ett ben, slå kullerbyttor, klä på oss, äta med kniv och gaffel osv. På samma lekfulla sätt skulle vi kunna ånga på för att lära oss alla möjliga nya saker, spela piano, trädgårdsarbete, teckna eller vad vi nu vill lära oss.

Utrymmet för lärande

Alla däggdjur lär via leken. Det är ingen tillfällighet att de däggdjur som behöver lära sej allra mest för att klara sej i livet också behöver leka allra mest, exempelvis lejon, björnar och delfiner. Och människor förstås! Själva poängen med lek är, som vi varit inne på, att den inte är färdigorganiserad och utifrånstyrd. Poängen med lek är att det finns utrymme för fantasi, utrymme för idéer och initiativ som kan styra leken i olika riktningar; fri lek är alltid självorganiserande och inifrånstyrd. Det är detta utrymme som gör leken fri. Här – i mellanrummet – utvecklar vi balans, motorik och språk. Här lär vi oss tålmod, omdöme och impuls kontroll. Vi lär oss att samarbeta, kompromissa och lyssna. Här bygger vi självkänsla, motivation, tillit och mod. Leken lär oss att övning ger färdighet. Och dessa färdigheter ger oss ännu mer att leka med!

Att underskatta sig är överskattat

Att underskatta sig är en effektiv strategi för att komma undan utveckling. Jag vet, jag har praktiserat strategin alltför mycket, inte minst under min skolgång. När vi underskattar oss kan vi tillåta oss att utföra saker under vår egentliga förmåga; vi håller oss ”på den säkra sidan”.

Att överskatta sig en aning kan få motsatt effekt. Vi tvingas då skärpa oss lite extra. Det kan skynda på utvecklingen. Detta märks tydligt när vi ser hur barn lär sej nya saker. Barn överskattar ofta sig själva; de ångar på som om de redan kunde. Barn har ofta svårt att inse sin begränsning.

Att inse sin egen begränsning är såklart bra ibland. Exempelvis om vi vill prova på djuphavsdykning eller köra speedway för första gången. Men när det handlar om att kicka boll, balansera eller rita en elefant gör begränsningsinsikten inte samma nytta. Inte heller när vi ska lära oss ett instrument, ett nytt språk eller ta första steget på en lina. Resultatet, om vi i allt för hög grad fokuserar på vår begränsning, kan bli att vi slutar ta risker. Lärande är ju ofta förenat med risker, exempelvis risken att göra fel eller rent av misslyckas. När vi håller oss på den ”säkra sidan” minimerar vi risken att avslöja oss. Men vad finns egentligen att avslöja? En femåring avslöjar sig ju hela tiden. Helt frivilligt! Vad har en vuxen att avslöja som inte en femåring har?

Kanske har vårt förhållningssätt till kunskapsluckor något med svaret att göra. Det är ju här, i ickekunnandet, vi utvecklar vår lust, vår nyfikenhet, vår vilja, vårt tålamod och andra förmågor som kan hjälpa oss att lära! Det är i kunskapsluckorna som öppningen för lärande finns!

Att pendla mellan lära och kunna

Att vara medveten verkar inte vara detsamma som att tänka. Frågan är om vi ens i traditionell mening tänker när vi är fullkomligt medvetna. Tanke, känsla och handling blir liksom ett. Säkert har vi alla upplevt känslan av att bli ”ett” med något vi bemästrar – totalt uppslukade av självaste stunden. Ett tillstånd bortom tid, bedömning och prestige – ett tillstånd av flow. Uppmärksamheten är precis där den ska vara. Vi behöver inte tänka. Vi behöver bara vara medvetna.

Det syns i blicken när någon är riktigt närvarande – en tvååring som spontandansar eller en fyraåring som lär sig cykla till exempel. Eller en vuxen som drämmer till en stenhård liten boll med en järnklubba så att bollen flyger iväg och landar några centimeter från en flagga 180 meter längre bort. Hur är det ens möjligt? Det är liksom bortom tankar och ord, bortom vår intellektuella kanal. Hur närvarande kan en människa vara? Hur nära nuet kan vi komma?

När det handlar om helheter är vårt intellekt ett futtigt verktyg. Men om vi vill förfina någon färdighet kan det vara nödvändigt att koppla in intellektet. För att förfina kvalitén i helhetsrörelsen kan vi behöva medvetandegöra ett moment – en ”enhetsrörelse” – i taget. Med tankens hjälp kan vi greppa de små detaljerna som höjer helhetskvalitén, ”skillnaden som gör skillnaden”. Denna form av medvetenhet gör det möjligt att upprepa bedriften gång på gång.

Men sedan gäller det att kunna släppa taget om tankarna igen – hitta flowet helt enkelt. När vi står där, ”i skarpt läge” gäller det att överlämna sig till helheten – känna tillit och slappna av. Och det är, som de flesta av oss upplevt, inte så lätt. Det är en konst att kunna släppa taget om sina tankar. Tankarna vill gärna vara med och hjälpa till. Det har hänt många skickliga golfspelare som stått på green för att sänka en avgörande putt att någon tanke i all välmening ploppat upp för att påminna om den stora prissumman eller om prestigen som står på spel. Sällan har dessa tankar gjort nytta i ett avgörande puttögonblick. Tankar är inte alltid så intelligenta.

Ett pling i ett glas

Eftersom hjärnan inte har någon direktkontakt med verkligheten – ett tjockt skallben skymmer sikten – kan den bara gissa sig till vad som händer därute. Inte sällan är vår strids- och försvarsberedskap onödigt hög. Hjärnan tar det säkra före det osäkra. Tanken är god. Men resultatet är inte alltid gott. Hjärnan fattar inte att det är helt ofarligt att ställa en fråga. Eller bjuda upp en medmänniska till dans. Eller att försöka få ljud i en klarinett för första gången. Hjärnan kan ju inte veta att det verkligen är en klarinett, det skulle ju kunna vara en liten bazooka! ”Nej tack, jag är fullkomligt omusikalisk! Så roligt ska vi inte ha det!”.

Inte sällan blir vi rädda och nervösa i onödan. På en ”fin middag” till exempel kan några små pling i ett vinglas utlösa värsta adrenalinpåslaget i talarens hjärna. Plingen tolkas som någon slags stridssignal: Pling, pling, pling... och den inre rösten drar igång: ”Nu gäller det! Din stund är kommen. För allt i världen bli inte nervös! Du reser dig. Pulsen stiger. Försvarsberedskapen är hög. Du vecklar ut ditt nedskrivna tal till jubilarer. Du läser. Du sätter dig. Talet är över. Chocken lägger sig. Du höll dig inom ramen; allt blev rätt! Det tog fyra minuter, precis som beräknat. Avslutningen perfekt – ett kollektivt skratt med tillhörande applåd! Pappa kommer fram, han som verkligen vet skillnaden mellan en bra och en dålig talare, han säger: ”Det där gjorde du bra grabben!”. Båda kan andas ut. Du är godkänd. Med beröm dessutom!

Var kommer den inre rösten ifrån? Vem är det som säger allt detta? Kanske kan vi inte skylla på den mänskliga hjärnans långa och tuffa historia. Kanske kan vi inte ens skylla på pappas tuffa historia, frökens eller ens vår egen. Okej, lite kanske, låt oss säga 12 %, inte vet

jag, men till stor del är rösten vår egen. Och detta är glada nyheter! Om det är vi själva som i någon grad styr över den där inre rösten så betyder det ju att vi i någon grad har makt att regissera vår inre kommentator.

”Att hålla tal” klingar rätt formellt, eller hur? Kanske blir vi mera avslappnade om vi kodar om talet till en pratstund, eller en tillbakablick. Och jubilaren kanske rent av är en vän. Med hjälp av omkodningen tar vi oss ur formen, ut i mellanrummet. Här blir vi liksom mer informella. Formuleringar smittar av sig på tankar och känslor. Nya formuleringar får oss på nya tankar, och nya tankar får oss på nya känslor – vi rör oss från det strikt kodade mot det fritt växande. Så, varför inte även byta ut plinget i glaset mot något mindre formellt? Varför inte en hederlig pruttkudde? En perfekt inledning på ett tal! En präktig brakare kan lätta upp den stelaste middag! Folk med humor är lätta att ta på allvar!

Lekfulla tillstånd är lärande tillstånd

I leken får tankarna en annan kvalitet, mindre allvarliga på något vis. Jag hörde en gång en intervju med en av Elvis Presleys kompmusiker som berättade om deras allra första inspelning tillsammans. Jag minns inte om det var gitarristen, Scotty Moore eller basisten Bill Black som berättade. Hur som helst, de tre grabbarna var i studion och hade gjort några tagningar, men studiomannen, Sam Phillips var inte nöjd med resultatet. De tog en kort paus. Grabbarna stannade kvar inne i studion och Elvis började fjanta sig, leka helt enkelt. Han sjöng låten ”That´s all right” med en tillgjord röst och började rulla med midjan, värsta spagettibenen! Även Scotty hakade på med sin gitarr, så småningom

även Bill. Sam Phillips hörde hur de fjantade sig därinne i studion. Uj vad det svängde! Han bad dem ta låten från början och han spelade in den! Detta trots att denna låt inte ens var tänkt att spelas in! Kompmusikern berättade att detta var stunden när Elvis upptäckte sin unika talang! Efter denna inspelning fortsatte Elvis att "fjanta sig", även när han stod på scen. Så kan det gå när inte haspen är på. Och det är den ju sällan i den fria leken. Lekfulla tillstånd ger tillstånd att ta ut svängarna. That's all right!

Olika former av kvalitét

Säkert fanns det konstnärer som målade dadaistiskt innan dadaismen tog form. Och säkert sågades deras konst rejält i samtidens ögon. Tänk vad många begåvade konstnärer det måste ha funnits inom alla de konstepoker som aldrig tagit form genom historien. Dessa pionjärer fick aldrig chansen att bli upptäckta eftersom kodningen – själva bedömningsramen – för just deras talang inte fanns. Många är de talanger som varit före sin tid. Många av dem har upptäckts när tiden kommit ikapp dem. Men säkert har tiden inte kommit ikapp alla.

Soulmusiken tog inte form i Pakistan. Knappast hade Aretha Franklins "Freedom" gjort succé i en pakistansk moské på 60-talet. Inte heller i en traditionell svensk kyrka hade det jublats i bänkarna på 60-talet om Aretha rivit av Freedom under en gudstjänst. Jämfört med svenskar har afroamerikaner historiskt sett haft en mer liberal syn på musikaliskt sväng. I Sverige var det Snoddas som stod för svänget; här nöjde sig folk med Flottarkärlek. Knappast hade Arethas talang, hennes kvalitet, fått chans att blomma ut om hon växt upp i Arjeplog. Hon hade helt enkelt fel attityd – fel kropps-

hållning – till kyrkomusik utifrån vår svenska tradition; här sitter man still i bänkraderna om det mot förmodan skulle svänga. Det var nog ingen tillfällighet att soulen tog form i USA. Soulen tog form någonstans i mellanrummet mellan rhythm ´n´ blues och gospel. Dessa former av musik existerade ju knappt i Sverige på 60-talet. Följaktligen fanns inte heller mellanrummet där soulen kunde ta form.

Det är svårt att föreställa sig Ray Charles som gästartist i Bosse Larssons Nygammalt. Eller Aretha Franklin i Hylands Hörna. Men ännu svårare är det att föreställa sig Snoddas göra succé i ett amerikanskt underhållningsprogram. Flottarkärlek klättrade aldrig på Billboardlistan.

Stop fjantering! Back to business!

Vad som är god kvalitet avgörs ofta utifrån vilket resultat vi förväntar oss. Ibland förväntar vi oss ett specifikt resultat, men får ett helt annat – kanske ett resultat vi inte ens kunde föreställa oss. Då kan det hända att vi inte ser någon kvalitet alls. Våra förväntningar står i vägen. Vårt fokus är fixerat på fel kvalitet. Då gäller det att snabbt kunna switcha om och byta fokus. Då gäller det att ha tillgång till ”mellanrums-perspektivet”. Som backhopparen Janne Boklöv. Eller som Ragnhild, hon med tjälknölen. Eller Alexander Fleming, när han efter semestern kom tillbaka till labbet och såg de slarvigt diskade provplattor som blivit angripna av mögelsvamp. Inget penicillin hade upptäckts, i alla fall inte där och då, om Fleming inte varit öppen för slumpen. Han var öppen för att se en annan kvalitet än den tänkta.

Och inte alla skivbolagsdirektörer hade kunnat upptäcka Elvis innan han blev upptäckt. Inte alla hade agerat som Sam Phillips. Därinne i studion står tre grabbar och fjantar sig, leker med en helt annan låt än den som är tänkt att spelas in. Studiotid kostar pengar. En mer normal reaktion från en studiomann hade varit att säga åt grabbarna att sluta larva sig, skärpa sig helt enkelt, och bett dem, vänligt men bestämt att återgå till arbetet: ”Stop fjdanting! Back to business boys!”.

Svårt att bli rockartist 1949

Mycket av det som håller en hög kvalitet, håller samtidigt låg kvalitet. Framförallt genuint nyskapande idéer inom olika områden. Det är svårt att skapa ett perfekt resultat direkt. I synnerhet när man är först. Lättare är det att komma strax efter den som är först. Som Bill Haley tillexempel – ”rockpionjären” som slog igenom med låten ”Rock around the clock” i mitten av 50-talet. Men låten fanns redan! Inte identisk men nästan. Den spelades in 1949, och då hette låten ”Rock the joint” och artisten hette Jimmy Preston. Jimmy hade mer pigment i skinnet än Bill, vilket säkert bidrog till att han inte togs emot med samma öppna famn av publiken.

En annan förklaring var att Jimmy Preston var för tidig. ”Rock ´n´ roll” var ju inte ett begrepp på 40-talet. Begreppet myntades först 1951 av Alan Freed. Det är svårt för folk att förstå en musikstil som inte finns. Det kan man inte begära. Men det är också svårt för en äkta pionjär att vänta tills tiden är mogen. Inte heller det kan man begära. En äkta pionjär får finna sig i att bli missförstådd; det är priset man får betala när man halkat före i utvecklingen. Kvaliteten blir helt enkelt för svår att upptäcka. Lättare är det för dem som kommer strax

efter den som är först. Tiden brukar ju mogna med åren. Ofta är det smart att ligga i baksuget och avvakta en stund, och likt den sluge cyklisten lägga in spurten på målrakan, som Bill Haley. Det krävs ofta en rad okända pionjärer för att bana väg för en känd pionjär.

Och om vi gräver ännu djupare i rockhistorien ser vi att de flesta riktiga rockpionjärer var kvinnor, Memphis Minnie, Rosetta Tharpe, Ma Rainey, Bessie Smith och Big Mama Thornton för att nämna några. Till exempel spelade Big Mama in "Hound Dog" redan 1952 (finns på spotify), fyra år innan Elvis snodde den. Och Rosetta Tharpe spelade in flera rocklåtar, bland annat "Rock me" från 1938, drygt tio år innan rocken ens fanns! Men i samma stund som rocken kodades av de vita männen raderades de kvinnliga pionjärerna ur historien. Simsalabim så var Bill Haley en rockpionjär!

Björn dömdes ut av experterna

Otraditionella kvalitéer blir ofta synliga först när de betraktas ur en otraditionell synvinkel. Eller när det gått några år och tidsandan – själva ljuset – har förändrats. Då, när vi står där med facit i hand, kan vi skratta åt de stora etablerade skivbolagen som tackade nej till the Beatles och Jimi Hendrix. Eller åt bokförlag, som inte kunde se några större författarkvalitéer hos Astrid Lindgren. Ja, det är lätt att se kvalitéer när tiden är mogen. Men det är ytterst få som kan se kvalitéerna innan tiden kommit ikapp dessa unika kvalitéer.

Björn Borg var en envis rackare. Men det är inte självklart att han hade blivit världens bästa tennisspelare utan Percy Rosberg. Björn slog tvåhandsbackhand och det fanns det inga tennisspelare i världseliten som

gjorde på 60-talet. Många experter menade att Björn måste överge detta "oskolade" slag om han skulle ha en chans att nå världstoppen. Men Percy hjälpte Björn att hålla fast vid, och utveckla tvåhandsbackhanden. Ett självklart val kan tyckas i ljuset av Björns karriär och tvåhandsbackhandens vidare historia. Men inte alls självklart där och då. Intressant i sammanhanget är att när Percy så småningom blev tränare för Stefan Edberg fick han Stefan att överge sin tvåhandsbackhand, för att istället utveckla sin enhandsbackhand. Detta blev ett av Stefans bästa slag! Det är en ädel konst att upptäcka en diamant medan den ännu är oslipad.

Att ta ett steg

Folk minglar runt, småpratar och sippar bål. Det är gardenparty i sommarkvällen. Själv har du blivit lite nyfiken på den där uppspända spännremmen, sju meter lång, 50 cm över gräsmattan. Du är sugen på att prova. Någon gång ska ju vara den första! Vad säger din inre röst? Vad är det som gör att du faktiskt sparkar av dig skorna och tar det första steget? Eller vad är det som gör att du låter bli? Trots att du innerst inne vill. I vems ögon är du? Vad ska folk tänka om du helt plötsligt börjar gå på lina? Tänk om gästerna tänker att du vill stajla; att du har ett stort bekräftelsebehov, typ "Kolla på mig! Jag kan gå på lina!". Men du kan ju inte gå på lina (inte i detta exempel i alla fall). Du har ju aldrig provat. Och för att ingen nu ska tro att du själv tror att du kan börjar du förklara dig. Supertydligt förklarar du att du verkligen inser din begränsning! Det är verkligen första gången! Den muskulöse Bosse skickar iväg några glirningar om bortförklaringar, att du egentligen bara vill glänsa, visa dig på styva linan. Kommentaren utlöser råa

skratt bland herrarna och Bosse får några bekräftande blickar. Men snart är allas blickar åter riktade mot dig där du står. En kort tystnad. För säkerhets skull förklarar du ytterligare en gång. ”Det är verkligen första gången...”. Detta är inget bra mentalt utgångsläge när vi ska prova något nytt. Så här betar sig inte en treåring! Vi lär oss dessa tankemönster någonstans på vägen under vår grundutbildning. Vad är vi rädda för? 50 cm över en gräsmatta är ingen livshotande höjd för en vuxen människa. Säkert kommer vi att trilla av linan men vi kommer inte att slå ihjäl oss.

Har vi mod att vara sårbara?

Som nybörjare är vi ibland extra sårbara. ”Sårbar” är ett klurigt begrepp tycker jag – ordet låter lite skört på något vis. När vi vågar visa oss sårbara, när vi släpper taget om prestigen och allt det där vi (tror att vi) har att leva upp till blir vi på många sätt starkare. Vi får mindre att avslöja, mindre att bevisa. Plötsligt finns det mindre att vara rädd för. Nästan paradoxalt – när vi har mindre att leva upp till lever vi upp till mer! Den sårbara blir på något vis mer osårbar; den som inte har någon mask att tappa behöver aldrig vara rädd för att tappa masken.

Det finns helt enkelt olika former av sårbarhet. Som i sin tur ger olika former av trygghet, olika former av mod, rädsla och styrka. Återigen ser vi att det inte är en fråga om hur starka vi är, hur modiga eller hur trygga. Det är en fråga om hur vi är starka, modiga eller trygga. Begreppet ”sårbar” får som så många andra begrepp olika innebörd beroende på vilket perspektiv vi utgår ifrån – det kodade eller det okodade. Vilken form av sårbarhet pratar vi om?

Visst är det härligt med människor som kan skratta hjärtligt åt sig själva; människor som kan "avslöja sig" med hedern i behåll. Hjärtligen skratt liksom avslöjar att det inte finns något att avslöja. Vilken befrielse!

Med denna inställning blir det enklare för vem som helst att helhjärtat ta klivet ut på linan utan en enda ursäkt. Och när vi faller av efter två-tre steg börjar vi glatt om igen. Och igen. Inte ens Bosses gliringar biter. Det finns liksom inget att träffa. Vi är lekande. Vi har återerövrat treåringens inställning till lärande! Vi är i mellanrummet. Glatt traskar vi ut på den "osäkra sidan" utan en tanke på hur vi uppfattas i Bosses ögon. Det finns ingen prestige att försvara, inget att bevisa. Plötsligt är det barnsligt enkelt att ta klivet ut ur vår kunskapszon, rakt ut i lärozon.

Ja, vad kan du egentligen?

Jag har inte mött ett enda barn som gett upp när de skulle lära sig sitt första språk. Inte heller någon som gett upp ambitionen att lära sig gå på två ben: "Nej, det här är ju stört omöjligt! Jag kan ju inte ens stå upp! Det här kommer ju ta flera månader av hård träning. Åh, jag ger upp!". Nej då, små barn har "grit"; de är experter på att ta sig igenom motstånd och hinder av alla slag. Små barn ger inte upp; de är experter på att vara lärande!

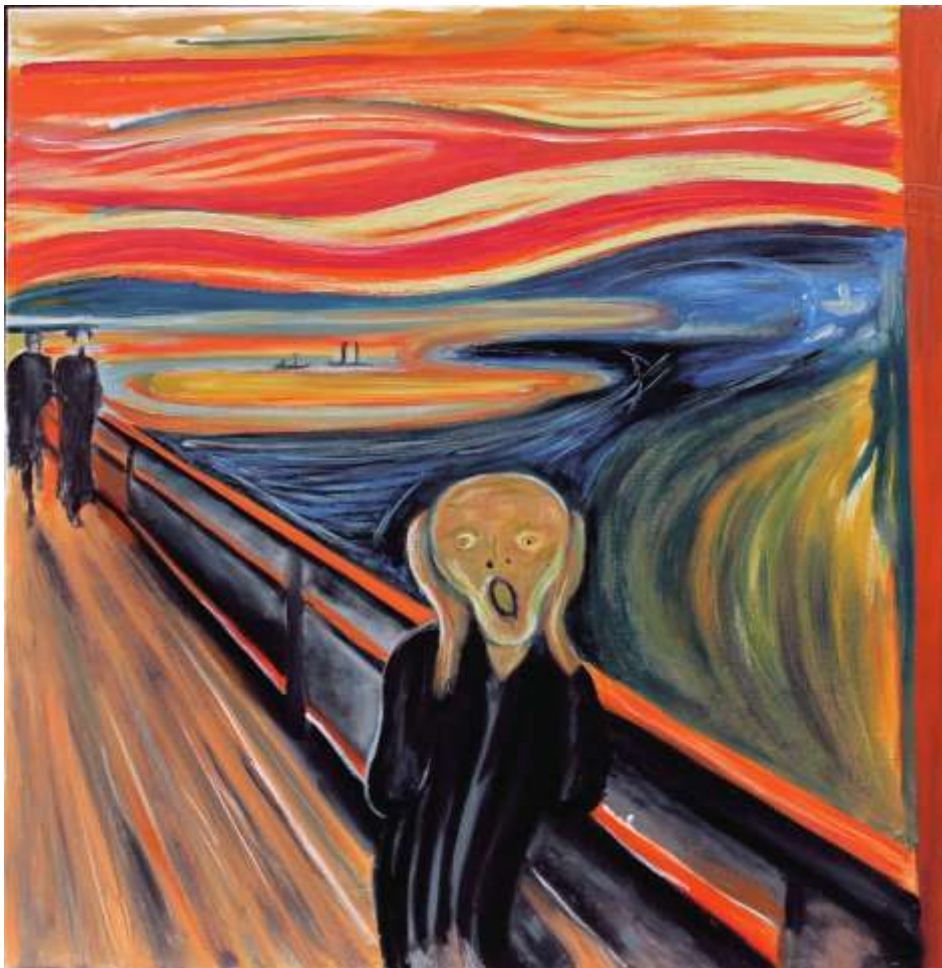
När vi ökar bredden mellan stödhjulen blir det lättare att hålla balansen. Det är praktiskt. Så länge vägen är rak och asfalterad funkar det prima med stödhjul. Men när vägen blir svängig och oförutsägbar kan detta extra stöd bli ett hinder. Och vår väg genom livet är ju sällan rak och asfalterad. Ofta är vägen kuperad. Livet bjuder motstånd. "Bjuder" låter vackert på något vis; det signal-

erar att motstånd är något nödvändigt gott. Och det är ju sant att drakar lyfter bäst i motvind.

Balans är i någon mening kroppens gehör. Att lära sig cykla utan stödhjul ger oss en annan form av balans. En balans som gör det möjligt, rent av lustfyllt att avvika från de asfalterade, kodade vägarna. Det blir möjligt att ta sig fram på de lite smalare och mindre upptrampade stigarna. Utan stödhjul blir vi mindre beroende av terrängen. Det blir enklare att befria sig från det redan kodade och bege sig ut på upptäcksfärd i mellanrummet.

Del 6

Det overkliga tar form

11. Olika former av konst

Om att skapa utrymme att blomma ut

Andlig förstoppning

Det kan vara smärtsamt att verkligen vilja uttrycka sig men inte kunna; behovet är starkt men vi får inte utlopp för det som vill ut. Det är ingen skön känsla. Tänk om Mozart inte hade kunnat spela något instrument och inte heller kunnat skriva noter. Tänk att bära symfonier inom sig utan att kunna få ur sig dem – hur mår man då? Och tänk om Salvador Dali inte hade haft någon färg att måla med eller om Selma Lagerlöf inte kunnat skriva ner sina sagor och berättelser. Ja, tänk om vi inte skulle kunna uttrycka oss. Då skulle vi bli andligt förstoppade.

Det är hälsosamt att lätta på trycket. Vi behöver helt enkelt få ”trycka ut” saker – i någon form. Konst och kultur hjälper oss att manifesteras känslor, frustrationer och åsikter; hjälper oss att formulera tankar bortom ord. Med konstens hjälp kan vi göra det ogripbara gripbart. I bästa fall kan vi rent av göra oss förstådda – både av oss själva och av andra. Det är en lyx att bli förstådd.

Genom konsten kan det formlösa ta form och bli synligt. Som när Edvard Munch målar ångesten i form av ett skrik. Eller när Beethoven gestaltar månskenet i form av en sonat. Att kunna uttrycka sig kan göra gott. Att inte kunna uttrycka sig kan göra ont.

Vem blir konstnär? Och vem blir det inte?

Pablo Picasso har sagt att ”alla barn är konstnärer. Svårigheten är att fortsätta vara konstnär efter att man blivit vuxen”. Vad menar han med det? Under min lågstadietid fick vi barn ibland skapa små konstverk. Jag minns att vi då skapade efter färdiga mallar, vi kunde alltså se innan vi ens börjat hur resultatet skulle bli. Runt juletid hängde på väggen 16 snögubbar eller kanske 16 jultomtar. Och när det nalkades sommar hängde där 16 gula solrosor. Jag minns att jag tyckte det var lite trist att alla konstverk såg nästan likadana ut. Tommys var förstås lite slarvigare klippt jämfört med Annikas som var nästintill perfekt. Hur som helst hade alla barn gjort rätt. Ingen hade gjort fel.

Såklart kan det vara bra med färdiga mallar som hjälper oss fram till ett förutbestämt slutresultat. Men det finns risker med det färdigkodade; med åren riskerar vi att förlora vår egen inre drivkraft och skaparglädje. Vi lär oss att skapa rätt på bekostnad av att skapa fritt. Eller som Picasso uttryckte det: ”om man vet resultatet redan innan man börjar, varför då skapa det?”.

När blir kunnande till konst?

Det är ganska lätt att veta när man har blivit doktor, fotbollsproffs eller sjuksköterska. Men när blir man konstnär, musiker eller författare? Den som skrivit två böcker är författare har jag hört. Kanske är du då, utifrån samma definition, musiker om du spelat in två album. Och konstnär om man målat ett visst antal tavlor. Nej, det verkar för enkelt. Jag kan till exempel bowla och hoppa längdhopp men vill inte kalla mig bowlare eller längdhoppare för det. Och jag har skrivit böcker och spelat in CD-skivor. Inte heller det är någon konst. Vill man ge ut en bok är det bara att skriva ned ett

antal sidor och sätta en pärm runt så har man en bok. Och med den rätta tekniska utrustningen är det bara att spela in en platta: ”Så där ja! Då var jag både musiker och författare! I morgon ska jag nog bli skådis också, det verkar kul!”. Det är inte så dumt att ha självförtroendet att snabbt och enkelt kunna bli skådis eller musiker. Men en viss ödmjukhet och respekt inför hantverkarskunnande är inte heller så dumt att ha.

En strikt hantverksmässig form kan såklart vara begränsande. Men den strikta formen kan även bidra till god hantverksskicklighet. Gamla konstverk finns bevarade som talar sitt tydliga språk, Rembrandts tavlor, kompositionerna av J. S. Bach eller Shakespeares texter. Dessa konstnärer höll sig i hög grad inom ramen för konstformens kodade regler; inga fuskrim eller djärva expressionismfasoner där inte! Men visst lyckas dessa konstnärer blåsa liv i sin konst!

När blir kunnande till konst? Var går gränsen? Det finns konst- och kulturarbetare av alla slag, ståuppkomiker, buktalare, skulptörer, balanskonstnärer osv. När en komiker ställer sig på scenen på Scalateatern och drar skämt inför en betalande publik är det utan tvekan kultur. Det är också kultur när en jonglör ställer sig i cirkustältet och jonglerar. Men vad händer med konsten och kulturen utanför scenerna och cirkustälten; är det kultur när komikern sitter vid köksbordet tillsammans med släkt och vänner och kryddar samtalet med skämt och lustigheter? Är det kultur när jonglören extra-knäcker i baren på stadshotellet och med stor precision kastar ölglas högt upp i luften och låter det snurra några varv innan hen fångar det bakom sin rygg och sedan fyller det med öl? Kan konst och kultur leva och frodas utanför de befintliga konstformerna? Behöver vi i så fall konstformerna överhuvudtaget?

Antingen-eller-fällan

Alla konstformer har sina specifika koder. Koderna utgör själva formen. Utan en form skulle vi inte kunna skilja olika konstformer åt, exempelvis estradpoesi från ståuppkomik, punk från disco eller pantomimteater från improvisationsteater. Formen gör det också möjligt att jämföra och bedöma kvalitén i konsten. Bedömandet har såklart en poäng men risken finns att det tar udden av skaparglädjen för vanligt folk; när vi jämför oss med andra inser vi snabbt vår begränsning. För att inte ta risken att skapa ett dåligt resultat eller rent av misslyckas väljer vi då kanske hellre att avstå från konstnärligt skapande helt och hållet. Vi har gått i ”antingen-eller-fällan”! Vi slutar då måla med vattenfärg eftersom våra tavlor inte kommer i närheten av Lars Lerins vackra akvarellbjörkar. Vi slutar sjunga; vi har insett att vi aldrig kommer att vinna någon guldbiljett i någon talang- eller idoltävling: ”Nej förtusan, jag kan inte sjunga! Jag kan inte ta en ton! Och inte heller måla en björk. För att inte tala om dans! Jag har inte dansat på 25 år! Konst och kultur är inget för mig. Jag har gått i antingen eller-fällan förstår du”. Resultatet blir att vi antingen avstår helt från att vara konstnärligt skapande eller att vi mer eller mindre börjar identifiera oss med vår konstform. Vi liksom blir nåt – gangster rappare, estradpoeter, hip-hopare, oljemålare, grafittikonstnärer, hårdrockare eller kanske poweryogare. Många subtila koder finns att följa för den som vill se trovärdig ut. Koderna är såklart inget problem i sig, exempelvis att proggarrens vildvuxna frisyr markant skiljer sig från technosnubbens modernt strama snitt. Tvärtom är det ju bara uppfriskande med olikheter. Men när ”konstnärer” fastnar i koder och oskrivna regler kan det ha en avskräckande effekt på vanligt folk som bara vill musicera eller måla för skojs skull. Antingen eller-fällan kan

alltså leda till att folk hellre avstår helt och hållet från konst och kultur än att ta risken att bryta mot någon kod eller oskriven regel.

Och kanske finns här förklaringen till Picassos citat: ”Alla barn är konstnärer. Svårigheten är att fortsätta vara konstnär efter att man blivit vuxen”. Barn har helt enkelt mera okunskap, eller ”ickekunskap”, kring alla regler. Barn är lyckligt ovetande om de koder som gör det möjligt att jämföra och värdera, ovetande om de gränser som gör det möjligt att göra fel. Men när barnet lärt sej var gränserna går är det lätt hänt att börja begränsa sej. Varför ta risken att bygga ett sandslott, skapa en snölykta eller måla en tavla när det kan bli fel?

Små barn är fria i sitt skapande. De skapar i mellanrummet, inte i formen. Men frågan är hur fröken ska bedöma Pernilla i 6B när hon målar sin snögubbe i form av en vattenpöl och förklarar för fröken att snögubben har smält. Ska fröken då ge Pernilla ett stort A i bild eller kanske ett F?

Fri lek är fri konst

Låt oss tillsammans ge utrymme för vardagshumorn, vardagsdansen, ja allt det där som vi uttrycker i onödan; all den där spontana rörelsen som är så olönsam i teorin men så hälsosamt lönsam när vi låter bli att mäta. Släpp ut konsten! Befria den ur sina kodade former! Inte ska vi väl behöva en ”bokbytardag” för att ge bort en bok? Låt varje dag bli en kulturbytardag! Rocka socka på tisdag om du vill! Låt oss ge utrymme för allt det där som inte behövs för vår överlevnad men för vår levnad – allt det där som påminner oss om att vi finns. Bjud åtminstone på ett litet hoppsa-steg i personalmatsalen när det serveras grädde till torsdagspannkakorna!

Du som sjunger ut för full hals när du står inlåst i ditt badrum, instängd i din duschkabin, ta med dig sången och kom ut! Och du som sitter mol allena och sjunger för öppna spjäll innanför bilens hårda plåtskal men som tystnar så fort du kliver ut – vad skickar det för signaler till världens barn? Vad skulle hända med alla delfinungar om deras föräldrar lekfullt hoppade upp i luften endast när de var själva i någon undanskymd vik? Säkert skulle delfinungarna snappa upp signalen och bli onödigt kontrollerade och hämmade när de växer upp. Men delfiner är intelligenta varelser! De leker öppet utan att skämmas. Helt i onödan leker de – hoppar högt upp i luften, högre än de egentligen behöver; ja delfiner hoppar onödigt högt. Och de gör sällskap med båtar trots att de inte känner en kotte ombord! Till och med blåsippor leker! Varendra blåsippa blommar i det offentliga rummet så fort den får chansen, inte bara de sippor som råkat hamna i någon ihålig stubbe eller står gömda bakom en sten. Blåsippor bjuder på sig själva! Och de gör det av naturliga skäl – av ren levnadsinstinkt! De har ingenting att dölja, inget att avslöja. Snarare har de allt att avslöja! De befriar sig från knoppen; vill inte släpa runt på någon garderob! De är intelligenta och vet att det finns plats för varendra livsform i världen att uttrycka sig! Till och med för människor! Inte ens vi behöver anstränga oss för att bjuda på oss själva. Tvärt om! Det krävs ingen ansträngning för att blomma ut! Men det krävs ansträngning för att hålla emot. Så låt oss öppna gränserna, sänka trösklarna! Låt oss vara varandras förebilder och tänja ut normgränsen tills den upplöses – tills knoppen brister. Vi behöver inte bli som folk, vi behöver bara bli människor! Låt oss upptäcka att inga gränser finns så länge vi inte själva skapar dem. Konsten är fri!

12. Olika former av uttryck

Om att skapa utrymme för skapande

Information

En bild säger mer än tusen ord. Även en skulptur kan säga mer än tusen ord. Eller ett musikstycke. Ja, alla konstformer kan säga mer än tusen ord. Några små rörelser i en dans eller några streck på ett pappersark kan trigga igång gigantiska associationsnätverk. Små uttryck kan göra stora intryck. En saga får ibland mera liv när den berättas av en ensam berättarröst än när den berättas i form av en färgsprakande tecknad långfilm med alla möjliga slags effekter. Utrymmet för skapande blir större när vi skalar bort information; mer finns då att läsa mellan raderna.

Ur ett intellektuellt perspektiv har vi inte så många bits att uttrycka oss med. Det finns exempelvis 7 toner i en vanlig dur- eller mollskala, 7 färger i regnbågen, 7 döds-synder, 7 världshav, 7 grader av helvete och 7 himlar, 7 diskrimineringsgrunder etc. Vi har helt enkelt svårt att hålla fler än 7 enheter i skallen samtidigt. Det är ju med hjälp av skallen som vi mäter och kategoriserar vår verklighet.

Men lyckligtvis är vi utrustade med andra förmågor som hjälper oss att hantera all information som strömmar in via våra sinnen. Hela vår organ-isation hjälper oss att lagra, bearbeta och plocka fram alla former av intryck som sipprar in. Tack vare samspelet mellan våra inre sinneskanaler kan vi hantera ofantligt mycket mer information än vad som ryms i vårt rationella intellekt.

Exformation

Det skulle inte bli mycket till soul om Aretha Franklin endast höll sig till stamtonerna. Det är i mellanrummet mellan tonerna som soulen tar form. Här kan tonerna sväva. Här kan toner färgas blå. De svarta prickarna på notpappret är ren information. Men själva soulen är ren exformation.

Under mitt examensarbete på 90-talet snöade jag in på begreppet exformation. Tyvärr inget gångbart begrepp eftersom nästan ingen känner till det. Enkelt uttryckt är exformation allt vi skapar utifrån en specifik information. Informationen kan exempelvis vara ett antal bokstäver eller några noter. Information är själva formen. Den är i sig helt meningslös – innan vi ger den en mening. Vårt renodlade intellekt är skickligt på att hantera information. Men när det handlar om exformation – att skapa mening – behöver intellektet hjälp av sina medspelande sinneskanaler. Och för detta samspel behövs ett visst utrymme där vi kan ge informationen liv och mening.

I mötet med konst kan plötsligt tårarna komma. Vi gråter ibland utan att riktigt veta varför: ”Vad är det här nu då? Det är ju bara en barnfilm. Det här är väl inget att gråta för. Sorgligare saker har jag ju upplevt utan att lipa”. Och ibland skrattar vi utan någon större anledning: ”Varför skrattar jag åt det här, så kul var det väl inte”.

Konst har en magisk förmåga att smita förbi vårt rationella intellekt. Innan vi vet ordet av har vi reagerat; vi hinner inte värja oss. Vi har redan skapat mening på ett djupare plan, eller på ett högre plan hur vi nu väljer att se det. Men på ett intellektuellt plan förstår vi just ingenting.

Såklart är kontexten avgörande för vilken slags mening vi ger en specifik information; samma information ger olika information vid olika tillfällen. Ett skämt kan vara hur kul som helst vid ett tillfälle men falla platt vid ett annat. Informationen är densamma men informationen en helt annan. Humor är ofta en fråga om timing. Som när turisten drog ett skämt för kannibalerna, de skrattade inte med honom, utan åt honom.

Kan man skämta om allt?

Naturligtvis kan man skämta om allt. Det går till exempel utmärkt att simma ut från en badplats och skrika ”hjälp jag drunknar!”. Men frågan är om det är roligt. Kanske är den klassiska frågan felformulerad. Borde vi inte i stället fråga om vi kan *skratta* åt allt? Det som utmärker ett skämt är ju trots allt att det är roligt. Och för att ytterligare problematisera humorns väsen så finns det även olika former av skratt. Det går ju att skratta rått åt saker som är svårt att skratta hjärtligt åt. Hjärtliga skratt bottnar ofta i någon slags medkänsla. När det handlar om konsten att kunna skratta rått kan vår empatiska förmåga snarare vara ett hinder.

Människor skrattar åt olika saker. Och vi skrattar olika åt samma saker. Det kan finnas värme i skratt eller det kan finnas kyla. Vi kan skratta åt och vi kan skratta med. Det finns kollektiva hånskratt och det finns kärleksfulla, inkluderande skratt. Det finns helt enkelt olika former av skratt och det finns olika former av humor.

Olika former av humor

Tage Danielsson och Eddie Meduza är två av Sveriges mest framgångsrika komiker genom tiderna. De har fått många människor att skratta genom åren. Både Tage och Eddie tog ofta parti för "den svage" i samhället. Och båda tog humor och musik till hjälp för att uttrycka sig. Det finns likheter. Men man behöver inte vara lektor i komik eller yrkeshumorist för att se att det också finns olikheter. Generellt kan vi se att Tage ofta lämnar en del mellan raderna. När vi läser sagan om "Karl-Bertil Jonsson" eller lyssnar till "Sannolikhetsmonologen" finns här utrymme för eget skapande. Det finns ett djup, eller kanske höjd är ett bättre ord i sammanhanget, mera luftigt på något vis. Eddies humor, som jag upplever den, lämnar mindre åt det egna skapandet. Sånger som "Mats Olsson är en jävla bög" eller "Göran Persson i mitt rövhål" lämnar mindre över till lyssnarens fantasi.

Humor är ett kraftfullt redskap för att belysa saker. Men vad är det vi vill belysa? Varför skämtar vi överhuvudtaget; vad är intentionen? Den mest insnöade enväldshärskare kan säkert skämta i någon form. Och säkert kan härskaren även skratta. Men humor kan vara ett hot mot makten. I synnerhet humor som är hjärtlig och inkluderande i sin karaktär. Då finns en risk att härskare och andra överlägsna personer dras in i den mänskliga gemenskapen, känner solidaritet och därmed förlorar sin överlägsna identitet. Härskaren riskerar då att reduceras till en simpel medmänniska.

Humor kan ge oss nya perspektiv och skapa distans. Här, i detta mellanrum kan polletter trilla ned. Här kan vi se med nya ögon på saker och ting. Här kan vi omvärdera gamla fördomar. Därför är det inte konstigt att humor kan bli ett hot för överlägsna människor, avväpnande på något vis.

Sann humor kan ge människor självdistans. Distans kan leda till självinsikt, att komma till insikt är inte så kul alla gånger. I synnerhet inte för den som blivit något stort. Eller som Tage Danielsson sa: ”folk utan humor har jag svårt att ta på allvar”.

Mental skörbjugg

Rent intellektuellt förstår vi inte mycket när vi betraktar ett proffs som dansar breakdance eller när vi avnjuter ett smaskigt årgångsvin. Inte heller fattar intellektet mycket av att höra Little Richard sjunga Tutti Frutti. Ibland är upplevelser helt enkelt bortom ord. Okej, ”Tutti Frutti” innehåller förvisso ord, men det är knappast orden som är meningsskapande, ”Tutti frutti, ooh rutti, Wop bop a loo bop a lop bom bom...”

Någonting vibrerar – resonerar – i oss när vi lyssnar på musik vi gillar. Eller när vi läser ”i rörelse” av Karin Boye, eller när vi beskådar den mumifierade faraon Ramses II, som dog 1314 år innan vår tideräkning ens hade börjat. Eller inte. Kanske känner vi just ingenting, inte en vibration, ingen resonans alls. Vi kan mycket väl förbli oberörda inför både det ena och andra, dikter, fina viner, rock ´n´ roll eller vad det nu må vara. Vi har liksom inget att relatera till; vi är inte del av berättelsen. Konsten förlorar då sitt värde. Eller rättare sagt, den ges inget värde; värdet är bara potentiellt. Det potentiellt meningsfulla är också potentiellt meningslöst.

Information

Exformation

Värdet, själva meningen (exformationen) kan vi bara skapa själva. Meningen står att läsa mellan raderna, bara här får sagan liv. Här, i mellanrummet mellan de enskilda tonerna, skapas musiken. I mellanrummet skapas humorn, just i det lilla glappet där polletten kan trilla ned. Om vi inte får tillgång till detta utrymme kan konsten upplevas lika torr och färglös som torrfoder. I värsta fall drabbas vi av mental skörbjugg – en brist-sjukdom som gör oss fantasimässigt tandlösa. Mental skörbjugg är ett hinder när vi ska tugga i oss upplevelser av olika slag. Utan nyfikenhet, kunskap och intresse, exempelvis för Egyptens gamla faraoner, riskerar den mumifierade Ramses att reduceras till ett stycke torkat kött – några gamla skrynkliga skinnflagor som kostar pengar att titta på.

13. Olika former av intryck

Om att skapa utrymme för intelligens

Gör du något större intryck på din hjärna?

Forskare tar sig allt djupare in i skallen på folk och gör hela tiden nya upptäckter. Till exempel har man upptäckt att två dagar gamla bäbisar upplever sång och allmänt prat helt väsensskilda. Dessa olika uttrycksformer aktiverar olika områden i hjärnan. Dessutom aktiverar musik en större del av detta gigantiska nätverk. Vår hjärna reagerar alltså på musik långt innan vi ens lärt oss vad musik är. Hjärnan är helt enkelt preparerad för puls, toner, rytmer och sväng. Upptäckten visar att vi är musiska varelser – vi förväntar oss helt enkelt lite rock 'n' roll här i livet. Upptäckten visar att alla människor har ”rytmen i blodet”. Inte bara afrikaner.

Våra sinnen är porten till verkligheten, ingången där nya intryck smiter in och träffar vår hjärna på olika ställen och på olika sätt. En fullträff kan få hjärnan att uttrycka sig, exempelvis genom att frigöra olika former av signalsubstanser. Forskning visar att körsång och dans i vissa fall kan frigöra substanser i så höga doser att det motsvarar farmaceutisk styrka! Vilket i praktiken betyder att kulturella sinnesintryck i många fall kan ersätta medicinering. Eller omvänt, att medicin i många fall har ersatt musik, sång och rörelse.

Okej, nu förstår även jag att vi människor behöver medicin ibland för att må bra – eller åtminstone mindre dåligt. Det intressanta är att forskningen visar att vi av samma anledning behöver rörelse och levande kultur.

Att knåda en deg

Tänk dig att du håller en stor pepparkaksdeg i dina händer. Klumpen har legat i kylskåpet över natten och är därför ganska hård. Men när du trycker ned dina tummar i degen kan du känna hur degen mjuknar. Ju mer du knådar desto mjukare blir klumpen – i alla fall på de ställen du knådar. Samma princip gäller för vår hjärna. Med åren kan våra degklumpar se mycket olika ut beroende på var och hur den knådas – vilka intryck den får. Vad har vi utsatt den för genom åren? Och vad har vi inte utsatt den för? Säkert är både din och min degklump mjuk och uppvärmd på vissa ställen och stelare på andra.

Likt en pepparkaksdeg behöver vår hjärna knådas för att förbli mjuk och formbar. Det går enkelt att visa att det förhåller sig så – att en hjärna är plastisk; att den formar sig utifrån de intryck den utsätts för. Forskare har till exempel testat att tejpa för ena ögat på nyfödda kattungar och illrar. När den tejpade lappen efter ca tre veckor tas bort har det stackars djuret blivit blint på detta öga. Detta trots att allting egentligen är helt och friskt. Syncentrat bak i hjärnan blev helt enkelt understimulerat. Cellerna blev sysslolösa, de kände sig överflödiga och gav upp. Det fanns inget att leka med – det blev för tråkigt helt enkelt. Utan intryck inga uttryck.

När orkestern samspelar som bäst

Nu råkar hjärnan vara mer komplex än en pepparkaksdeg. Exempel kan man se (och även uppleva) hur en viss form av sinnesintryck på ett ställe i hjärnan kan framkalla en annan form av intryck på ett annat ställe. En doft kan exempelvis väcka en obehaglig känsla till liv, eller kanske en underbar känsla. En melodi kan framkalla bilder. En viss röst kan skapa trygghet medan en annan röst skapar otrygghet. En specifik kroppsställning eller rörelse kan framkalla vissa specifika känslor och minnesbilder etc.

Våra inre sinneskanaler är alltså inte isolerade från varandra; de samspelar alltid! I vårt språk myllrar det av begrepp som illustrerar detta samspel – blå toner, skrikiga färger, vassa smaker, tunga känslor osv. Genom detta samspel skapas en inre mångfald som hjälper oss att se helheter och skapa mening. Vissa forskare brukar likna hjärnan vid en gigantisk symfoniorkester. Hur skicklig kan en orkester bli? Svårt att mäta. De enskilda instrumentgrupperna och enskilda musikerna må vara hur skickliga som helst, men musiken är i slutändan en produkt av helheten – en produkt av samspelet.

Kan det rent av vara så att vår intelligens sitter just här, i själva samspelet? Som du säkert har märkt fungerar detta inre samspel olika bra i olika situationer, tillsammans med olika människor. I våra bästa stunder kan vi vara rejält öppensinnade och intelligenta. I andra sammanhang låser det sig totalt. Så hur hittar vi dit, till vår bästa stund?

Naturbegåvningar blir kulturbegåvningar

Vi drabbas av sorg och vi drabbas av glädje. Ständigt pågår både sorgearbeten och glädjearbeten inom oss.

Ibland dominerar det ena, ibland andra. Och naturligtvis pågår det även frustrationsarbeten, ilskearbeten, förvåningsarbeten osv. Livet är en upplevelse utöver det vanliga! Och det är svårt att inte låta sig påverkas av allting som händer omkring oss. Till exempel kommer släktingar och vänner att dö, somliga före oss och andra efter. Oavsett vilket är det svårt att stå oberörd.

Kulturer odlar normer. Utan detta odlande skulle ingen människa kunna bli varken normal eller onormal. Men samtidigt vill vi alla vara naturliga, åtminstone i någon grad. Och visst är det möjligt att vara naturlig och samtidigt fullt normal. Ibland är det till och med enkelt, exempelvis när vi känner oss på gott humör och är allmänt glada och pigga. Då är det lätt att bjuda på sej själv och vara sådär härligt frigjord och impulsiv. Glädjeuttryck är populära i de flesta kulturer och tas ofta emot med öppen famn. Men när vi känner sorg, rädsla eller är allmänt vilsna i tillvaron är det inte lika självklart att vara sann och ärlig, då är det inte lika lätt att bjuda på sig själv; det är inte givet att dessa uttryck tas emot med en lika öppen famn.

Såklart är det ibland läge att hålla emot – behärska sig, bita ihop, kanske till och med undertrycka en och annan känsla. Men hur mycket är lagom att hålla emot? Om vi håller emot för lite kan vi framstå som avvikande, rent av onormala. Och om vi håller emot för mycket – trycker på locket för hårt – kan känslorna till slut sätta sig i kroppen och ge olika slags symtom; hela vår ”organisation” liksom stelnar till. Känslor vill ju röra sig. Naturligtvis gör det gott att skapa utrymme för denna rörelse, eller rättare sagt att inte täppa till det alltför mycket.

Ett barnligt öppet sinne

Någon har sagt att det inte går att förändra en annan människa. Naturligtvis går det att förändra en annan människa! Det gör vi ju i varje möte med varandra. I alla fall i stunden, och det är ju trots allt där vi befinner oss när vi möts, mer eller mindre. Snarare är det svårt att inte förändra en annan människa. Det går ju inte att "inte kommunicera" – då är man ju inte levande. Men såklart finns det grader; vissa möten gör stort intryck medan andra möten nästan inte ger några intryck alls.

Små barn kan vara rejält öppensinnade. Spädbarn jollar på efter bästa förmåga för att få kontakt med sina medmänniskor. Inga spädbarn, i alla fall inga som jag hört, jollar halvhjärtat och oengagerat. Tvärtom är spädbarn mycket entusiastiska i sin iver att möta sina medmänniskor. Och entusiasmen är smittsam. Det märks ofta på vuxna som kommunicerar med en bäbis; den mest allvarsamma kan plötsligt spricka upp i ett leende. Vips har den vuxnes språkmelodi blivit mera spänstig och vital, ja gladare på något vis. Märkligt egentligen, eftersom ingen av dem förstår ett ord av vad den andra säger. På något plan når de varandra, om än icke på ett verbalt plan.

Men det gäller att se upp; risken finns att den där magiska närheten försvinner med åren, att kontaktytan liksom krymper, trots att båda parter då har tillgång till det verbala språket. Varför då egentligen? En anledning kan vara att den intellektuella kanalen tenderar att bli överdrivet dominant på andra kanalens bekostnad. Intelletet har en tendens att ta över; stänga till sinnen istället för att öppna upp dem. Själva mötesytan där kommunikationen äger rum kan då krympa. Låt oss titta närmare på detta.

Noll respons

På 1200-talet gjordes vad som förmodligen var världens första kontrollerade experiment i psykologi. Så här gick det till: Kejsaren Fredrik II av Sicilien var övertygad om att det fanns ett ursprungsspråk som alla människor föds med. Han ville ta reda på vilket språk detta var. Och han hade en idé om hur man skulle gå till väga. Försöket planerades i detalj. Ett antal små barn skulle isoleras från andra barn och vuxna. Barnen placerades i rum, ett och ett, innan de lärt sig att tala. Det var viktigt att de fick näringsriktig föda, hade rena kläder och att det fanns goda sanitära förhållanden. Tjänare såg till att barnen fick allt detta livsnödvändiga. Men tjänarna fick inte prata med barnen, inte le mot dem och inte beröra dem. Kejsaren var övertygad om att de snart skulle börja tala av sig själva på ursprungsspråket.

Experimentet gick inte som Fredrik tänkt sig. Barnen dog innan de hunnit få ut ett ord. De dog inte av brist på näring, olycksfall eller sjukdom. Barnen dog av brist på mänsklig värme och kontakt; de blev inte sedda och bekräftade. Det blev för meningslöst helt enkelt. Hela systemet la av. Fredrik fick aldrig svaret på sin fråga. Och han var inte tillräckligt öppensinnad för att upptäcka vad experimentet egentligen visat – att mänsklig kontakt är livsviktigt; att vi behöver varandra. Svaret fanns där mitt framför ögonen, men Fredriks rationella intellekt förmådde inte zooma ut och se något annat än det redan tänkta. Han hade kört fast i sina egna tankebanor – fastnat i boxen helt enkelt. Hans intellekt var så fixerat på ett specifikt resultat att det inte fanns utrymme för polletten att trilla ned.

Samspelet mellan ratio och intellectus

Vad är ett intellekt egentligen? Nicolaus Cusanus ställde frågan redan för 600 år sedan. Han såg två olika sidor träda fram, ratio och intellectus. Jonna Bornemark belyser begreppen i sin bok "Det omätbaras renässans". Dessa olika sidor samspekar och kan direkt kopplas till de båda vägarna – den kodade, mätbara vägen genom den strikt odlade trädgården och den okodade, omätbara vägen genom den fritt växande naturen. Jonna belyser på ett fantastiskt sätt samspelet mellan dessa olika sidor.

Ratio

Intellectus

Jag hoppas att jag i detta kapitel inte gett en alltför ensidig bild av intellektet. Det är inte min avsikt. Det är verkligen inte meningen att skrämma upp dig om du råkar vara allmänt verbal i ditt sätt att uttrycka dig, eller om du rent av tillhör "de intellektuella". Du kan vara lugn. Även den mest intellektuella person i världen kan såklart vara hur öppensinnad, vital och lekfull som helst! Se bara på Astrid Lindgren, Tove Jansson och Povel Ramel! Eller Aretha Franklin och Tage Danielsson!

Man får nog säga att de alla hade rätt spänstiga intellekt. Med nyfikenhet och lekfullhet som drivkraft frigjorde sig från konstformernas formella formalia och lyckades med fantasins hjälp skapa något helt nytt! Eller Albert Einstein, han satt minsann inte fast i den färdigkodade vetenskapsformalian. Tvärtom lyckades Albert med fantasins hjälp befria sig från de vetenskapliga formlerna och koda om självaste verkligheten. Vips hade helt nya formler tagit form!

Hur intelligent var det att uppfinna trampminan?

I samspel med andra kanaler har intellektet en enorm räckvidd. I kombination med vår fantasi, associationsförmåga, känslor, små berättelser, metaforer, symboler, upplevelser etc. kan vi lagra och framkalla enorma mängder information. Genom vår meningsskapande förmåga kan vi transformera information till exformation – vi ger information liv och mening. Genom samspelen i vår ”organ-isation” kan vi minnas inte bara sju grejer, utan tusentals. Vi kan minnas långa musikstycken, en hel teaterpjäs eller koreografin i en dans. Vi kan minnas hur det kändes första gången vi cyklade eller doften av vårt första tandläkarbesök.

Vad är intelligens? Hur intelligent är en dansare eller en violinist i jämförelse med en programmerare eller en hjärnkirurg? Hur intelligent är en delfin jämfört med en medioker uppsalastudent? ”Tänka fritt är stort men tänka rätt är större”, som det står över entrén till Uppsala universitet. Hur ”rätt” tänker en uppsalastudent jämfört med en delfin?

När det handlar om att tänka ut hur man tillverkar en scudmissil eller en effektiv trampmina är människan utan tvekan rejält intelligent. På detta tekniska område är vi människor världsledande bland alla levande varelser på jorden. Men även en solros är intelligent, fast på ett annat sätt. Att solrosen vänder sig mot solen är ju inte en slump; det bottnar i någon form av intelligens. Och även ett lejon är intelligent. Stundom mer intelligent än en människa. Ett lejon som ätit sig mätt faller inte en extra buffel för att gnaga loss hornen som en statushöjande trofé. Inga lejon i världen sjunker så lågt.

Ur ett helhetsperspektiv, när vi tar hänsyn till själva samspelet med varandra, naturen och hela vår omvärld, är vi människor troligtvis inte lika intelligenta som vi historiskt sett har trott. Men det är svårt att bevisa; helheten är svår att mäta. Nu är det en gång för alla vi människor som håller i mätningen vilket säkert förklarar varför människan hamnar i topp varje gång. Våra närmaste släktingar, Schimpanserna, brukar hamna på en hedervärd andraplats.

Del 7

Verkligheten tar form

14. Olika former av intelligens

Om att skapa utrymme för samspel

Machiavelli skrev inte Pippi Långstrump

Ett par gånger har David och jag showat för Statistiska Central Byrån. Vid dessa tillfällen har det gjorts en skriftlig utvärdering i direkt samband med föreställningen. En av utvärderingsfrågorna löd kort och gott: Lärde du dig något nytt? Det fanns två svarsalternativ, ja eller nej. Jodå, tre personer hade kryssat i nej-rutan! Som tur var hade övriga deltagare kryssat i ja-rutan, men visst sved det. Två timmar hade vi på oss, och tre personer hade alltså suttit där utan att lära sig ett dyft.

Kunskap är ibland svår att mäta, svår att sätta fingret på. Och när vi inte kan formulera eller mäta vad vi lärt oss är det lätt att dra slutsatsen att vi inte lärt oss någonting. Ur ett rent intellektuellt perspektiv är det kanske sant. Vad lär vi oss egentligen av ett samtal med ett barn eller av en teaterföreställning?

Eller av att läsa en bok, exempelvis "Fursten" – denna studie i maktutövande som skrevs av Machiavelli på 1500-talet. Man kan undra vad Machiavelli hade tyckt om Pippi Långstrump-böckerna om han fått chans att läsa dem? Hade han lärt sig något nytt? Tveksamt. Troligtvis hade han kryssat i "nej-rutan". Av tradition är det inte denna form av litteratur som "lärde män" konsumerar. Kanske just därför att de då skulle riskera att verkligen lära sig något nytt.

Fursten handlar om hur man utövar makt över andra människor. På sätt och vis handlar även Pippi-böckerna om detta. Men författarna har olika sätt att se på intelligens. Och intelligenssynen hänger ihop med synen på bland annat respekt, empati, makt och auktoriteter. Machiavellis synsätt utgår ifrån den strikt odlade vägen och Astrids synsätt utgår ifrån den fritt växande.

Bägge böckerna rörde om rejält i grytan och väckte livlig debatt bland samtidens intellektuella. Pippi blev inte direkt mottagen med öppna armar bland lärde män när hon kom ut 1945. Eller ”gavs ut” som det heter, men det låter så formellt. Och med tanke på lärde mäns reaktioner var det nästan som att hon kom ut, Tjolahopp-tjolahejsansa!

Att skapa häxor

Genom historien ser vi en enorm mansdominans inom religion, vetenskap, filosofi, psykiatri, konst, litteratur, pedagogik, medicin etc. Bortgångna herrars kunskap, tankemönster och värderingar formar än i dag vår syn på saker och ting – vår syn på lek, kultur, kunskap, tro, makt osv. Och inte minst vår syn på intelligens.

En gång i tiden var det fullt normalt att tro på häxor som flög till Blåkulla på sopkvastar. Häxor var då ingen barnlek; häxor var ett allvarligt samhällsproblem. Säkert var de domare som under inkquisitionen dömde över trettiotusen kvinnor till döden mycket intellektuella. Men frågan är hur intelligenta de var? Eller rättare sagt hur de var intelligenta. Kunde dessa 1600-tals herrar trösta ett barn? Kunde de gråta? Kunde de spontandansa? Kunde de springa ut på bryggan och med ett glädjetjut hoppa i plurret? Hur lekte de egentligen?

Att skapa helgon är ingen barnlek

En lek som än idag engagerar miljontals människor är helgonförklaring. Leken går till så här: Först ska någon dö. Sedan väntar man i minst fem år. Därefter, om ”den Heliga stolen” ger sitt godkännande, kan leken börja – är det ett helgon eller bara en vanlig människa? En stiftsribunal tillsätts och vittnen kallas. Nio teologer granskar de heroiska dygder som helgonaspiranten utfört och röstar sedan om de anser att dygderna är tillräckligt dygdiga. Om så är fallet överlämnas ärendet till Troskongregationen. Sedan bemyndigar självaste Påven kongregationen att utfärda ett dekret. Helgonaspiranten är nu vördnadsvärd! Genom att vörda personen i fråga finner man snart ut om personen är i himlen eller inte.

Nästa steg är att bli saligförklarad. Men då måste ett under ha skett efter personens död. En liknande process genomförs för att verifiera detta. Men för att uppnå helgonstatus måste minst två under inträffa efter personens död. Lyckas man med denna bedrift blir man helgon! Man får sin gloria och är garanterad en plats i himlen. Hur intelligent är denna lek egentligen?

De intellektuella är sällan barn

Ja, hur intelligent är det att skapa häxor och helgon? Sett inifrån maktstrukturens ramar är detta helt klart intelligent. Så länge de lärde männen kan få folket att spela med i dessa lekar blir lekarna effektiva medel att stärka själva strukturen; de lärde männen vinner mer makt, större rikedomar och får fler följare. Och eftersom målet är just detta, att stärka strukturen, är det svårt att motsäga att dessa lärde män är intelligenta.

Själva begreppet intelligens formas av strukturen. Och strukturen formas av intelligensen. Strukturen gör begreppen ändamålsenliga. Men när vi tar oss ur strukturen – ut i mellanrummet – blir svaret ett annat. Här får begreppet intelligens en annan innebörd. Utanför de hårda maktstrukturerna råder en annan form av intelligens. Här är det inte en fråga om hur intelligent man är, utan om hur man är intelligent.

Hur intelligenta är barn jämfört med vuxna? Inte särskilt. Men om vi omformulerar frågan öppnas det upp för helt andra svar: hur är barn intelligenta jämfört med vuxna? Ja, på många sätt faktiskt! När vi får distans till strukturen, när vi befrias från normen/formen får begreppen en annan innebörd; det öppnas upp för en annan form av intelligens, en annan form av makt, en annan form av tro etc. Och eftersom det är genom begrepp vi begriper världen blir det plötsligt enkelt att förändra världen. Eller rättare sagt, världen är redan förändrad i samma stund som vi skiftar perspektiv. Plötsligt finns det varken helgon eller häxor. Inte heller några Heliga stolar. Här kan det minsta lilla barn vara hur intelligent som helst! Här kan barnets tro vara lika stark som tron hos den mest beläste imam.

Professor Watson skrev inte talet "Aldrig våld"

Professor John B. Watson var psykologiprofessor vid John Hopkins University i USA och en av grundarna till den kognitiva beteendeterapin. Watson var en mycket lärd man. I slutet av 1920-talet gav han ut en bok om småbarnsvård som fick stort genomslag bland samtidens föräldrar. Enligt professor Watson skulle föräldrar och andra vuxna undvika kroppskontakt med sina barn.

Han skrev bland annat att ”en baby behöver på sin höjd en kyss på pannan och en klapp på axeln då och då”. Vidare skrev han ”Ge dem aldrig kramar och låt dem aldrig sitta i ditt knä”. Det är lätt att räkna ut att det får konsekvenser när barn inte får beröring. På samma sätt som det får konsekvenser att tejpa för ena ögat på en nyfödd iller.

Säkert hade vi sett andra resultat på 40-talet om Europas män, när de var barn, hade bemötts med (en annan form av) kärlek och respekt. Vad hade hänt – och inte hänt – om professor Watsons kunskap kring barnuppfostran aldrig fått ett stadigt grepp om så många föräldrar? Hade världen ens lyckats skapa så många lydiga soldater som det går åt för att driva två världskrig?

*Enhetsintelligens
(Professor Watson)*

*Helhetsintelligens
(Astrid Lindgren)*

Naturligtvis kan vi inte bara skylla på professor Watson; många är de ”enhetsintelligenta” som genom historien lärt föräldrar hur barn ska fostras för att bli lydiga och skickliga på att undertrycka sina känslor och behov. Exempelvis hade de blivande soldaterna säkert stor

nytta av de auktoritära männens samlade kunskap vid mjölkdroppekonferensen i Bryssel 1907. Här fastslogs, som nämndes i kap 2, att barn som ammas var fjärde timma blir lydiga och skickliga på att förtycka känslor vilket är mycket ändamålsenligt i krig.

”Aldrig våld” var rubriken på ett tal som Astrid Lindgren höll i Tyskland 1978, vid mottagandet av Tyska Bokhandelns fredspris. Talet var så kontroversiellt att flera intellektuella män försökte stoppa det. ”Aldrig våld” är en naiv tanke betraktat från det traditionellt kodade perspektivet. Men betraktat från ett helhetsintelligent perspektiv är tanken inte naiv alls.

Hur värderas intelligens?

Vad menar Göran Persson egentligen när han i en intervju påstår att George W Bush är en ”intelligent och underskattad politiker”? Och vad menar Lennart Johansson när han i en intervju talar om FIFAS före detta president, Sepp Blatter (han som genom korrupsion snikade till sig enorma penningssummor), som ”en mycket intelligent person.”? ”Det är svårt att vara smart och ärlig på samma gång”, som Lennart vidare uttrycker det. Är det verkligen intelligens de pratar om? Hur intelligent behöver man vara för att bli USA:s president? Eller Rysslands? Tydligt är att vi begriper olika saker utifrån begreppet ”intelligens”.

För ett par år sedan såg jag en skylt utanför en second hand-butik i Lidköping med texten: ”Denna lokal bevakas endast av ditt eget samvete”. Är det intelligent? Ja, det tycker jag. Intelligens är såklart kopplat till värderingar. Hur värderas ”enhetsintelligens” i förhållande till ”helhetsintelligens”?

När vi betraktar samhället ser vi att enhetsintelligensen ofta värderas högst. Om någon exempelvis glömmer att låsa sin cykel och den blir stulen kan man få höra att man får skylla sig själv. Vore det inte mer naturligt att skylla på den som stulit cykeln?

Och hur förhåller vi oss till alla kryphål i lagen? Är det verkligen smart att utnyttja dessa kryphål om det i förlängningen drabbar andra? Okej, det är lagligt och man tjänar på det själv, men är det intelligent?

Rätt ofta är det de enhetsintelligenta som blir mest framgångsrika (utifrån vårt traditionella sätt att mäta framgång). Svårare verkar det vara för helhetsintelligenta personer att nå stor framgång. De är snarare framgångsfattiga och motgångsrika. Sokrates och Jesus till exempel, de avrättades i demokratisk anda. Gandhi röjdes ur vägen och Nelson Mandela spärrades in. Vad de hade gjort för dumt vet jag inte riktigt men på något vis störde de samhällsordningen. Precis som alla tiotusentals kvinnor som stenats eller bränts på bål vars namn vi inte ens känner till. Mycket dumt har människan hittat på för att kunna upprätthålla obalansen.

Reptiler och psykopater kan inte skämmas

Vi ser hur människor kan vara hur intelligenta som helst och samtidigt sabba för helheten. Det är inte brottsligt att vara egoistisk eller girig. Inte ens när girigheten blir så stor att den orsakar mänskligt lidande är det brottsligt. En människa har rätt att vara hur girig som helst så länge hon håller sig inom lagens gränser. Och kryphål i lagen går ju alltid att hitta, i synnerhet om man har fallenhet för girighet och egoism. Som ryggradslös är det dessutom lättare att nyttja dessa kryphål jämfört med den som har ryggrad, man ålar sej liksom smidigare

igenom hålen. Skrämmande många samvetslösa, giriga och egoistiska personer är mycket framgångsrika. Vill man nå enhetsintelligensens form av framgång kan reptilens hårdkokta intelligens vara en tillgång. Helhetsintelligens däremot fordrar empati och medmänsklighet som ofta är ett hinder för denna form av framgång; helhetsintelligens kan helt enkelt ge oss dåligt samvete.

Att kunna skämmas är en fantastisk förmåga! När det verkligen är befogat alltså. Inte när vi misslyckas med någon välment handling eller bryter mot någon onödig konvention eller norm. Men när vi lyckas med någon egoistisk handling – något som i förlängningen drabbar andra människor – då kan en lätt rodnad göra gott.

Det är en gåva att kunna skämmas när det verkligen är befogat. Rodnaden är ett bevis på att vi äger ett samvete. Att skämmas är djupt mänskligt. Reptiler och psykopater kan inte skämmas. Säkert har det tagit människan hundratusentals år att lära sig (lära varandra) denna förmåga, så någon slags konstruktiv funktion borde den ha. Skammen är helt enkelt ändamålsenlig. Precis som intelligens. Frågan är bara vad ändamålet är.

Brynulf äter nötter

Varför har vi människor utrustats med ett samvete? Är det verkligen konstruktivt att behöva känna dåligt samvete? Vi tänker oss tillbaka 25 000 år i tiden. Vi är ett tjugotal personer som sitter runt lägerelden. Någon har med sig sin gåsgamsflöjt för att bidra med ett uppfriskande kulturinslag framåt kvällen. Hela eftermiddagen har vi samlat föda – frukter, rötter och nötter av olika slag som vi burit hem till gruppen.

Alla dessa läckerheter hålls nu upp i stora skålar. Alla är jättehungriga. Det är nu som Brynulf får den där egoistiska ”Trump-blicken” och börjar roffa åt sig. Han sträcker sig efter de finaste frukterna och de friskaste nötterna och börjar tugga i sig. Munnen är proppfull men ändå sträcker sig Brynulf efter mer. Han tittar upp och möter förvånade och frågande blickar från oss andra i gruppen.

Nu har Brynulf två alternativ: antingen sluta tugga och börja skämmas eller inte skämmas och tugga vidare. Rent egoistiskt vinner han förstås på att fortsätta roffa åt sig av den gemensamma födan, snabbt och effektivt för att få i sig så mycket föda som möjligt innan alla andra börjar ta för sig. Frågan hänger i luften: Är Brynulf helhetsintelligent eller enhetsintelligent? Hur ska Brynulf agera? Vilket alternativ väljer han?

Skammen är hela vårt mänskliga väsens sätt att visa för omgivningen att vi förstår att vi betett oss dumt. Rodnaden och den ångerfulla blicken visar att vi just lärt oss något – att vi har kommit till insikt. Rodnaden är ett gott tecken på att vi inte vill vara giriga och egoistiska. Personer som kan hålla denna ädla form av skam tillbaka är skickliga lögnare. Skickliga lögnare är farliga på riktigt.

Människor samspekar med varandra och med sin omvärld. I Brynulfs lilla samhälle blir detta tydligt. Här blir det uppenbart vilken form av intelligens som gör gott för helheten och vilken som gör skada. Responsen är direkt och tydlig – responsen känns i kroppen.

I detta lilla samhälle är det straffbart att vara girig, fast straffbart på ett annat sätt än dagens formaliserade straff. Här är straffen mera formlösa och spontana i sin karaktär.

Men det är inte därför, för att det är straffbart att vara girig och egoistisk, som människor väljer att vara generösa och empatiska. Det tror inte jag i alla fall. Jag tror att människor väljer att dela med sig för att det känns gott. Och när det känns gott att vara generös är vi genuint mänskliga. Då är vi intelligenta varelser. Är det ens möjligt att vara girig och intelligent på samma gång? Det vill jag inte tro.

Just därför finns inte det andra alternativet för Brynulf – att inte skämmas och fortsätta att roffa åt sig. För utan ett samvete skulle varken Brynulf eller gruppen ha överlevt fram till denna måltid. Utan hederlighet, empati och samarbetsvilja skulle detta mänskliga samhälle ha gått under. Är detta ett skört samhälle? Eller ett starkt?

Finns det utrymme att vara godtrogen?

Det finns människor som stjälar cyklar. Det är till och med rätt vanligt. Om man äger en stöldbegärlig cykel är det klokt att låsa den när den lämnas obebvakad för en stund. Ja, man kan till och med behöva låsa fast den med en tjock kedja runt någon bastant, fastgjuten stolpe för att inte riskera att bli av med den. Skulle man lämna cykeln olåst tar man risken att få skylla sig själv. Det betraktas knappast intelligent att vara godtrogen. Märkligt egentligen, vad ska man vara trogen om inte det goda?

Eller om alla hus i ett villaområde är larmade och dessutom omgärdade med höga murar, om alla grannar äger skjutvapen för att kunna försvara sig, hur intelligent är det då att stå där utan mur, larm och revolver? I ett sådant samhälle är det inte alls intelligent att sätta upp en skylt utanför sin second-hand butik med texten: ”Denna lokal bevakas endast av ditt eget samvete”.

Utan larm är det ju bara för vem som helst att gå in och ta för sig när mörkret faller: ”Vilken naiv skylt! Det var det mest godtrogna jag varit med om sedan Gösta lånade ut sin Mercedes till den nyinflyttade grannen! Hur blåögd kan man bli egentligen!? Snacka om att få skylla sig själv! Ho, ho, ho!”.

Ett starkt samhälle

I vilken riktning går utvecklingen egentligen? Blir världen bättre eller blir den sämre? Såklart blir världen både bättre och sämre. Mer än någonsin går utvecklingen i bägge riktningar. Vi har ju större resurser än någonsin att driva samhället i bägge riktningar, utifrån vad vi värderar högst.

Tillsammans formar vi vårt samhälle utifrån vad som skapar störst värde för oss. Därför är min tro är att vi lever i ett värderingssamhälle. Och det har människan gjort genom hela sin historia. Det är lätt att bevisa eftersom värderingar tar form; vi lämnar spår.

Så, vad är genuint värdefullt för oss? Är det möjligt att tro på ett samhälle där folk inte väljer att krypa genom kryphålen i lagen även när det är möjligt, rent av enkelt? Kan vi tro på ett samhälle där lokaler och cyklar får vara i fred även när de endast bevakas av vårt eget samvete? Kan vi tro på ett samhälle med plats för godtrogna? Kan vi tro på ”Aldrig våld”? Kan vi tro på tillit? Kan vi till och med tro att tillitssamhället är ett starkt samhälle? Är denna tro naiv? Eller är den rent av intelligent?

15. Olika former av makt

Om att skapa utrymme att förändra

Astrid utövade sin makt på oskyldiga barn

Vad har vi för bild av makt? Vem ser vi framför oss när vi tänker på en makthavare? Gustav Vasa kanske eller Julius Ceasar? Har vi måhända fått en snedvriden bild av maktens ansikte genom alla tusentals bilder vi konsumerat genom åren? Astrid Lindgren ser inte så kraftfull och mäktig ut i traditionell mening. Inte heller Nelson Mandela såg så mäktig ut när han kom ut ur fängelset efter tjugotre år. Eller Dalai Lama – hur mäktig ser han ut med sitt barnsliga leende? Vem har makt? Hur mycket makt har folk i allmänhet? Hur mycket makt har du? För lite? För mycket? Eller precis lagom?

Vad är makt egentligen? Kunskap är makt. Pengar är makt. Vapen är makt. Många följare på nätet är makt. Makt kan användas på många sätt. Makt kan göra god nytta och makt kan göra skada. Kan det vara så att vi rör ihop begreppen? Det är en sak att ha utrymme att påverka. En annan sak är hur vi använder detta utrymme.

Kanske förväxlar vi ibland makt med maktutövande, eller rent av med maktmissbruk. Som när poeten Emil Jensen i sin P1 krönika säger att ”makt är ett gift”, ”makt gör oss galna”, ”ha inte makt”, ”krossa makten”. Den som äger denna syn på makt vill såklart inte ha mera makt, snarare mindre. Men frågan är vem som får makten då? Eller rättare sagt vem som *tar* den?

Det är naturligtvis dåligt att äga makt om den missbrukas och används på ett destruktivt sätt. Men det känns ju lite uppgivet att ha detta som utgångspunkt i sin syn på makt. En annan poet, Tage Danielsson, formulerar i en mening hur makt kan användas på ett konstruktivt sätt: ”tänk om det blev krig och ingen kom.”.

Maktbruk eller maktmissbruk?

Tage Danielsson skrev revyer, poesi och monologer. Han använde humor och musik som redskap för att påverka och förändra – en mjukare metod att försöka ”krossa hatet” än den gängse. Humor är ett kraftfullt maktmedel. Och även sagor och berättelser som Astrid Lindgren använde sej av är effektiva medel för maktbruk. Sagor kan hjälpa oss att se från ett nytt håll. Som när Astrid blev besviken på det svenska skattesystemet och skrev sagan om Pomperipossa. Astrid satte mjukt mot hårt. En form av maktbruk som i förlängningen formade om det svenska skattesystemet.

Och naturligtvis kan även humorister och skickliga sagoberättare missbruka sin makt. Var går gränsen; när brukas makten och när missbrukas den? Såklart beror det på vilket slags samhälle vi lever i och vilket slags samhälle vi vill forma. 1978 brukade svenska föräldrar sin makt när de agade sina barn. 1979 var detta maktmissbruk.

Emil i Lönneberga tar makten

Media matar oss dagligen med bilder på konflikter och orättvisor från världens alla hörn. Nyhetsbilderna visar resultatet av en statisk, formaliserad syn på makt. Vi ser

samma resultat som folk såg redan på Julius Cesars tid. Går det att förvänta sig något annat resultat utifrån vår traditionella syn på makt? Är detta ens nyheter? Rätt sällan ser vi bilder på vad godhet, generositet och empati kan leda till. Dessa bilder verkar vara svårare att vaska fram ur nyhetsflödet. Är dessa bilder rent av förpassade till sagornas värld?

Sagan om Karl-Bertil Jonsson till exempel, där den unge Karl-Bertil tar makten i egna händer och brukar den på ett (för honom) ändamålsenligt sätt. Eller kanske "tar" han inte makten, kanske inser han att han redan har den. Karl-Bertil vill helt enkelt göra något gott för de fattiga. Och han skrider till handling. Precis som Emil i Lönneberga när han tar makten i egna händer och bjuder fattighjonen på ett sjudundrande julbord. Gossarna är barn och har ännu en rätt barnslig syn på makt. Pojkarnas pappor däremot, Tyko och Anton, har betydligt mer kunskap. De har lärt sig vem som har mycket makt. Och vem som har lite. Papporna har lärt sig vem som är värd att respektera; vem man lyfter på hatten för. De har en mer vuxenkodad, formaliserad syn på makt. Anton hade nog hellre bjudit prästen, fru Petrell och annat "fint folk" till det stora tabberaset i Katthult.

Ronja Rövardotter har civilkurage

Tack vare sin okunskap kring maktens spelregler kan Karl-Bertil Jonsson och Emil i Lönneberga använda makten på ett (för dem) konstruktivt sätt. Karl-Bertil och Emil utgår från den fritt växande, okodade vägen. Precis som Ronja Rövardotter; inte heller hon delar de vuxnas syn på makt. När pappa Mattis inte lyssnar till hennes "NEJ" rymmer hon bort från Mattisborgen; hon

lämnar maktstrukturen. Ronja är inifrånstyrd; hon följer sin inre kompass. Hon vägrar följa rövarkulturens kodade spelregler. Ronja har civilkurage.

Begreppet kurage (courage) betyder ”stort hjärta”. Det är vackert. När vi lyssnar till vårt hjärta får vi mod att agera. Vi vågar visa vad vi står för. Vi vågar visa vilka vi är. Det krävs mod för att våga följa sin inre kompass. För mig handlar civilkurage inte i första hand om stora hjältedådiga handlingar utan om det tillsynes lilla – att våga ställa en opassande fråga, att våga resa sig upp och gå, att våga gå emot majoriteten, att våga bli utdömd av självaste juryn. Civilkurage ger oss mod och styrka att våga trotsa vår rädsla. Civilkurage gör det möjligt att förtjäna sina makthavare.

Har vi verkligen förtjänat våra makthavare?

Hur går det till när folk väljer sina makthavare? Får folk de ledare och makthavare de förtjänar? Om svaret är nej innebär det att folk är maktlösa – blott offer. Det vill jag inte tro. Men det är naturligtvis inte helt enkelt att svara ja heller – det kan ta många generationer att förtjäna sina makthavare; det tar tid att bygga värderingar. I någon grad förtjänar vi säkert våra makthavare, men i vilken grad är svårt att säga. Själva ”förtjänandet” tar tid.

När den kostymklädde fredsmäklaren slår sig ned vid förhandlingsbordet för att medla i den väpnade konflikten mellan de olika grupperingarna är det ofta redan försent. Lerklumpen har hunnit bli rätt stel; det är svårknådat. Det är ingen lek längre; grupperingarna sitter fast i sina respektive identitetsformer. Säkert spårade leken ur långt innan grupperingarna slog sig ned runt förhandlingsbordet. Säkert gick något snett redan när

makthavarna var barn och formades av sin Mattis, Tyko eller Anton. Ja, säkert gick det snett redan när papporna var barn.

En anledning till att det så ofta går snett kan vara att vuxna "Mattisar" inte kan skämmas. Inte ens när de gjort något riktigt dumt som drabbat många oskyldiga människor. Förtjänar vi makthavare med samvete i kroppen?

Gud borde skämmas

Undrar om självaste Gud har skämts någon gång. Stundom hade det nog varit på sin plats. Gud har ju vid upprepade tillfällen varit rätt grym. Även om det säkert varit i all välmening. Som när han skickade en syndafloed över världen och dränkte hela mänskligheten förutom några oskyldiga själar som fick leva vidare. Snacka om makt!

Historiskt sett är nog Gud mänsklighetens största förebild. Utifrån den traditionella bilden av makt är det naturligtvis ingen tillfällighet att Gud brukar avbildas som en sträng herre i pensionsåldern. En bild som överlevt genom sekel. En bild värd att frukta. Är det inte en rätt fantasilös bild egentligen? Vi har ju faktiskt makt att skapa precis vilken gudsbild vi vill. Om Gud i stället hade avbildats som ett barn, exempelvis Pippi Långstrump hade nog historien sett annorlunda ut. Men det är inte lätt att ändra gamla bilder. Enklare är det att välja den traditionella bilden, samma bild som pappa, fröken eller Mattis. Vi får helt enkelt den gudsbild vi förtjänar.

Att forma en tro

Jag kan inte komma på något enskilt fenomen som format människor och samhällen i så hög grad som religion. Säkert en förklaring till varför religion ofta är en het potatis. Än i dag formar religion i hög grad människor. Olika trosuppfattningar formar människor på olika sätt. Detta är inget problem i sig. Men problem kan uppstå när vi formaliseras i alltför hög grad.

Att forma en religion är i grunden rätt kreativt. Det krävs en hel del fantasi för att komma på alla skapelseberättelser och sedelärande berättelser som ännu lever kvar med all sin dramatik. Dessa "heliga skrifter" är en fantastisk skatt som berättar en hel del om oss människor. Berättelserna är ofta våldsamma men de är naturligtvis ofarliga i sig hur grymma de än må vara.

Men när tron på dessa "heliga skrifter" blir alltför bokstavlig börjar det bli farligt; när själva tron blir alltför kodad och kompakt i sin form minskar utrymmet för spontanitet, lekfullhet och glädje. Det är då lätt hänt att stelna till i sin religiösa identitet; man blir "ett med" sin religion.

Religion

Tro

Men å andra sidan, om formen blir alltför bildlig och lös i konturerna riskerar tron att inte ens ta form och bli en religion värt namnet. För att en religion ska bli värd namnet måste den kunna avgränsas från andra religioner. På något vis måste religionen profilera sig; det måste finnas en identitet värd att försvara. Det räcker inte att gå runt och vara allmänt vänlig och allmänmänsklig sådär för att få kalla sig troende. Och i synnerhet inte för att få kalla sig religiös.

Det finns miljontals barn vars föräldrar förlorat sig i religiösa former, miljontals barn som kommer till världen nyfikna och öppensinnade bara för att bli varse att det redan finns färdigformulerade svar på livets stora frågor. Hur kul är det? Hur inspirerande är det att filosofera över livets stora gåtor om det redan finns ett facit? När världsbildspusslet redan är lagt finns inget utrymme för nytänkande, inget utrymme för lekfullhet, misstag och improvisation. Allt är kodat och klart!

Men hur kan då religion vara så populärt bland folk? Förklaringen verkar hänga ihop med att formandet börjar så tidigt, innan barnen har makt att säga NEJ. Och sen är det liksom försent; sen sitter man liksom fast i formen.

Att forma ett barn

Barn har ofta lätt för att skämmas. Om de inte är alltför små förstås; bäbisar får sällan dåligt samvete. Bäbisar har helt enkelt inte vett att skämmas. De vet ju ingenting om vilka spelregler som gäller. De har ingen aning om var de hamnat; om de befinner sig i Iran eller på Island. De vet inte ens om det är år 1378 eller 2085. Och detta har ju stor betydelse för hur man ska bete sig för att betraktas som en vettig människa.

Hur blir man normal här? När är det läge att skämmas? Hur ska den inre kompassen kalibreras för att peka rätt? Det är ju omöjligt att veta när man just anlant. Dessutom är det många spelregler att hålla ordning på; inga kippor i moskén, inga turbaner i synagogan och ingen regnbågsflagga på Röda torget. Rätt sak på rätt plats! Barn uppfostras helt enkelt till att bli som folk. Och när de inte uppför sej som folk är det läge att skämmas.

Skammen är ett gott tecken på att barn är läraktiga. Ett perfekt utgångsläge för maktutövande; ett perfekt utgångsläge för vuxna att styra barnen i önskvärd riktning. Samtidigt är det upplagt för maktmissbruk. Vad vi lär våra barn att skämmas över är helt avgörande för vilket samhälle vi skapar. Vilka handlingar ger oss dåligt samvete? Och vilka handlingar ger oss gott samvete? Svaren speglas i våra samhällen.

Om auto- och manuell inställning

Att världens makthavare så sällan drabbas av dåligt samvete beror knappast på att de är mer storsinta och godhjärtade än människor i allmänhet. Det verkar bero på något annat.

Genom hela boken har vi sett hur människor kan fastna i sina identiteter. Vi har sett hur människor blir "ett med" något – sin nation, sin religion, sitt parti, sin kunskap, sin yrkesroll, sitt kön, sina åsikter eller vad det nu kan vara. Identiteten formar tankemönster som hjälper oss att handla och agera på "rätt sätt". Vi handlar kommunistiskt, nationalistiskt feministiskt, hinduistiskt etc. Vi blir i olika grad ett med våra tankemönster.

När graden av identifikation blir rejält hög slutar vi leka seriöst och börjar istället leka seriösa. Självbilden blir statisk. Zoomen fastnar. Inställningen är inte längre

manuell. Den är automatisk. Vi förlorar makten att välja perspektiv. Utan att ens veta om det har vi formaliserats. Vi är då inte längre öppna system, utan slutna – fångade i våra egon. Fångade i just det där som vi identifierar oss med. Fångade i formen. Rytmen i blodet har förlorat utrymmet att uttrycka sig. Vi förlorar självdistansen som gör det möjligt att kliva ur vår form. Utan distans går det inte att byta perspektiv.

Autoinställning

Manuell inställning

Med risk för att bli övertydlig, såklart är det bra med både identiteter och autoinställning. Det mesta i vår vardag behöver automatiseras – alla slags aktiviteter och tankemönster, allt ifrån bilkörning till multiplikation. En bluesgitarrist skulle snabbt komma av sej i sitt solo utan sin pentatoniska skala och sina intränade licks att förhålla sej till. Det handlar hela tiden om samspelet mellan bildens bägge sidor. Utan vår autoinställning skulle vi garanterat gå vilse. Och vilse går vi likafullt om vi inte ger utrymme för den manuella inställningen.

Hellre humanistisk än humanist

Utan en feministform skulle ingen kunna bli feminist, utan en nationalistform inga nationalister osv. Att bli feminist eller nationalist kan såklart vara sunt och konstruktivt. Men problem kan uppstå när själva formen blir så statisk och rigid att vi fastnar i vår identitet.

Till och med något så mjukt och formlöst som humanism kan stelna till i konturerna. Är du själv humanist? Svårt att svara på, eller hur? Gränsen är svår att dra. Är du troende? Säkert tror du på något även om du inte är religiös. Är du humoristisk? Ja, det skulle jag gissa att du är. Säkert är du rolig ibland på ett eller annat sätt, medvetet eller omedvetet. De flesta människor är humoristiska. Men inte så många är humorister. En människa kan vara häpnadsväckande humoristisk utan att för den skull vara humorist. Precis som en människa kan vara stark i tron utan att för den skull vara religiös.

För att verkligen bli humorist behöver du få koll på humorkonstens grundläggande regler. Som humorist är det inte bara att kliva upp på scenen och börja skämta. Du behöver ha en plan, en ram – en form helt enkelt. Professionen ligger i att publiken inte genomsådar formen som du håller dig inom. Det måste verka spontant, helst lite improviserat sådär. En humorist är helt enkelt mer formaliserad än den allmänt humoristiska. Vem som är rolig är en annan sak.

Vem dömer?

Till och med förlåtelse, det mest formlösa man kan tänka sig, har människan en gång i tiden lyckats formalisera och förpacka i ett säljbart format. Förlåtelsen transformerades till avlatsbrev. Ja varför inte! Om

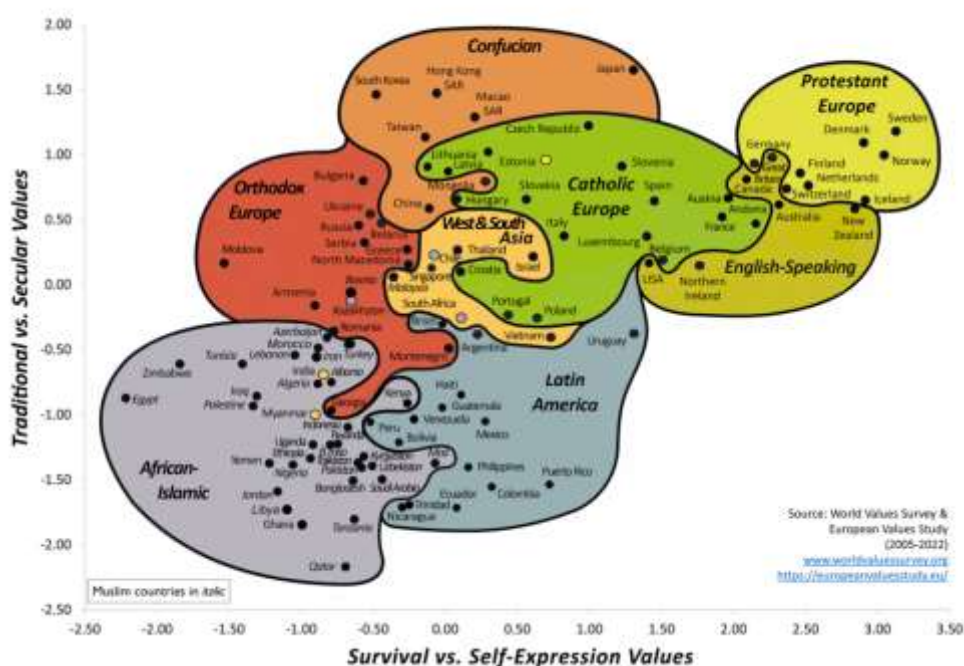
både köpare och säljare är nöjda är det ju win-win: ”20 silvermynt för förlåtelsen! Det var dyrt! Men prisvärt!”.

Och visst finns det en hel del även i dag som av någon anledning känns värt att skämmas för, en hel del som kan ge skuld- och skamkänslor. Man kan till exempel skämmas över sin frisyra, sin cykelhjälm, sin dialekt eller sin flint. Eller sin kropp i största allmänhet. Marknaden för komplex och otillräcklighet i alla dess former är enorm! Det kan bli dyrt för den som vill följa normen; det finns mycket att betala sig fri ifrån. Och för att veta vad vi ska betala oss fria ifrån behöver vi något slags ideal att leva upp till, en norm helt enkelt. Idealen bestäms av någon form av jury som kan hjälpa oss att se skillnad mellan skönhetsideal och fulhetsideal, mellan normal och onormal. Vem är vår jury? Vem äger makten att döma oss?

Vem äger makten att döma Ronja Rövardotter? Vem äger makten att döma Astrid Lindgren? Äger vi själva denna makt? Eller är någon annan huvuddomare?

Utrymmet för människor att uttrycka sej är olika stort i olika delar av världen. Även utrymmet för frihet och självförverkligande varierar; det är generöst i vissa kulturer och mycket begränsat i andra. I slutändan handlar det om hur vi förhåller oss till mellanrummet. Kulturer värderar helt enkelt detta utrymme mycket olika. Vår syn på mellanrummet speglar i förlängningen vår syn på heder, respekt, tro, kvinnor, auktoriteter, barn, framgång osv. Detta märks tydligt i kulturkartan. Kulturkartan speglar på många vis människans syn på mellanrummet; hur stort utrymme finns det för något nytt att ta form?

The Inglehart-Welzel World Cultural Map 2023

Kulturkartan ger oss inblick i olika kulturers värderingar ända sedan 1980-talet. Och om vi hade kunnat följa formandet av värderingar ytterligare 6-7 generationer tillbaka (vilket vi delvis kan) hade Sverige varit placerat i kulturkartans nedre hörn. Då, runt 1860 var Sverige inte ett fritt och öppet land byggt på tillit. Tvärtom var Sverige då ett auktoritärt kontrollsamhälle med mycket begränsat frihetsutrymme. Det har tagit många generationer av målmedvetet arbete och stort civilkurage att skapa detta konstruktiva mellanrum. Mellanrummet har skapats med hjälp av tydliga gränser kring begrepp såsom yttrandefrihet, jämlikhet, demokrati och jämställdhet. Här finns inget utrymme för gråzoner. För att värna mellanrummet krävs civilkurage hos folket samt ett gott och tydligt ledarskap. Varje tid, varje generation står inför sina unika prövningar för att lyckas värna detta utrymme. Hur vida vi lyckas ser vi i själva formandet av samhället; vad tar form? Och vi ser det i de ledare vi förtjänat.

16. Olika former av lag

Om att skapa utrymme för moral

Världens största lag

Låt oss anta att vi jordbor i grund och botten spelar i samma lag, vi delar trots allt samma klot. Men under tidens lopp har vi människor dragit gränser mellan oss. Vi har sett olika stater och nationer ta form. Människor kan även gruppera sej i grupper och bilda folkgrupper. Vi kan finna alla möjliga slags gemensamma identiteter eller andra faktorer att gruppera oss utifrån – pensionärer, renskötare, sossar, muslimer, villaägare, arbetslösa, pingstväänner, AIK:are etc. Säkert finns det hundratusentals grupper av människor bara i Sverige där varje gruppering i någon mening kan betraktas som ett eget lag. Men i slutändan är det svårt att förneka att vi delar ett och samma klot. I slutändan är vi alla lagkamrater.

Men själva avgränsningen mellan folkgrupperna – mellan de olika lagen i laget – kan ställa till det. Hur kan vi få till en god lagmoral och en god laganda där vi alla i grunden vill varandra väl? Går det ens att skapa en vi-känsla utan att skapa en dom-känsla? Kanske skulle det hjälpa med ett hot från något annat klot, någon slags krigsförklaring från galaxens utkanter, för att höja samhörighetskänslan och lagmoralen på vårt gemensamma klot. Men det ska vi väl inte gå runt och hoppas på.

Laget Sverige

Genom åren har Sverige utvecklat en gemensam spelidé och gemensamma spelregler. Hur fungerar det? Både bra och dåligt såklart. Men så länge det finns utrymme att förändra saker och ting så finns det hopp! Jämfört med många andra länder finns här gott om utrymme för knådande och samspel av olika slag. Här finns utrymme för goda möten, demokrati och samskapande i alla dess former. Våra förmödrar och förfäder har gjort ett bra jobb för att åstadkomma detta utrymme. Tack!

Men det finns som sagt risker med ett stort frihetsutrymme. Frihet ställer krav på samvete och moral hos varje enskild individ. Frihet kräver en inre kompass som tar hänsyn till helheten, inte bara till sig själv eller den egna gruppen. Hela den svenska spelidén bygger på att människor i hög grad tar helhetsansvar. I ett samhälle där människor i hög grad tillåts vara inifrånstyrda måste alla göra sitt bästa för laget.

Vad driver oss att göra rätt? Hur vet vi ens när vi gör rätt? Hur står det till med vår inre moraliska kompass idag? Vilken spelidé och vilka spelregler är det som gäller? Och vem bestämmer reglerna? Dessa frågor vill jag kasta ljus på i detta kapitel som handlar om att skapa utrymme för moral.

Gemensamma spelregler

Grunden för att kunna spela fotboll tillsammans är att det finns gemensamma regler. Det är inte roligt att spela fotboll om några spelar efter rugbyregler. Det är spelreglerna som gör fotboll till fotboll och rugby till rugby. Det är också spelreglerna som på många sätt gör Sverige till Sverige och Afghanistan till Afghanistan.

Fotboll har haft spelregler i flera hundra år, men inte gemensamma. I början, innan fotbollsreglerna riktigt tagit form, var fotboll en blandning mellan dagens fotboll och rugby. Och reglerna var olika på olika platser. Först i slutet av 1800-talet, i England, tog lagsporten form. Men spelreglerna ändras fortfarande. Formandet av denna lek pågår än.

Detta gäller naturligtvis även laget Sverige. Nya gränser dras – nya moralgränser, nya normgränser, nya lagar skrivs etc. Begrepp omvärderas, ”homosexualitet” till exempel – 1978 var homosexualitet en sjukdom i Sverige. Idag kan även homosexuella betraktas som fullt friska. Hur det står till i Afghanistan vet jag inte.

Eller begreppen barnaga och demokrati – idag har svenska kvinnor rösträtt, men de har inte rätt att aga sina barn. Innan 1919 fick svenska kvinnor inte rösta. Men kvinnor, och även män förstås, hade då rätt att slå sina barn. Svenska barn fick finna sig i att bli slagna ända fram till 1979. Det var bara för de små liven att bita ihop; barnaga ingick i spelreglerna.

Synsätt förändras med tiden – vår syn på barn, på demokrati, på homosexuella, på kvinnor och män. Synen på allt förändras eftersom allt hänger samman. När en lins – ett begrepp – slipas om behöver alla andra linser i ”verklighetskikaren” justeras för att vi ska se klart.

Det är naturligtvis svårt att inse huruvida man själv råkar ha dålig skärpa i sin syn på saker och ting. Enklare är att hävda att det är andra som har en förvrängd världsbild och behöver slipa om sina linser: ”Vad nu!? Kvinnliga präster... skämtar du?? Skulle jag ta emot välsignelsen av en dam? Snart står det väl en bög där framme vid altaret utklädd till präst!!”.

När Glenn blev matchvinnare

Det är naturligtvis omöjligt att få en total samsyn kring våra gemensamma begrepp. Och det är nog inte ens önskvärt att skapa total samsyn. Ett visst utrymme för olika synsätt vill vi nog ha i vårt samhälle. Men hur stort utrymme för olika slags värderingar är lagom? Hur stort "shared space" klarar vi av att hantera utan att missbruka det? Och var drar vi gränsen mellan att missbruka och att bruka de spelregler vi satt upp? Om det till exempel finns kryphål i lagen finns det väl all anledning i världen att bruka dem för egen vinning. Varför skulle man inte göra det? Ja, varför inte? Det är en fråga om värderingar och moral, som ofta är kopplade till "den egna gruppen". Oj, detta är stora frågor.

Varför inte filma till sig en straff om det egna laget vinner på det? Det är ju trots allt domaren som bestämmer, eller hur? Det är väl inte fel att göra ett ärligt försök i alla fall. Som Glenn Strömberg gjorde när han lyckades filma till sig en straff i VM-kvalmatchen mot Tjeckoslovakien 1985. Oj vad han flög! Filmningen har gått till historien som "den döende svanen".

Sällan ser man filmningar av den kalibern idag. Nu, när spelare kan man få rött kort för filmning och när domaren kan videogranska i efterhand är det ännu mera korkat att ens göra ett ärligt försök. Eller inte, om vi ser på det rent moraliskt. Tänk att komma undan med en dylik filmning idag! Det vore ju en bedrift! Kanske vore det rent av en mera hedervärd bedrift idag jämfört med motsvarande prestation på 80-talet. Nja... detta behöver redas ut!

Vad har vi att vinna på att bryta mot reglerna?

Ibland behöver vi ta risker. Vi väger då riskerna mot möjligheterna; vad har vi att vinna och vad har vi att förlora? Är det värt ett försök? Att dopa sig till exempel. I backspeglarna ser vi att många friidrottare på 70- och 80-talet var rejält dopade. Ja, varför inte dopa sig när risken att åka dit är nästan obefintlig? Och när resultatet blir osannolikt bra! Flera världsrekord står sig än idag!!

Vi kan också ta penningtvättande banker som exempel. Eller stöldligor som framgångsrikt snor båt-motorer och fyrhjulingar. Eller fuskande studenter på högskoleprov. Eller droghandlare. Ja, det finns många områden där ohederlighet faktiskt lönar sig. En låg moral kan hjälpa oss att nå bra resultat. Skamlöshet kan hjälpa oss att vinna framgång (i form av höga positioner, makt, kändisskap, pengar etc). Ja, hederlighet och ärlighet kan bli hinder för framgång. Det är tveksamt om en hederlig försäljare av låt oss säga handgranater skulle vara så framgångsrik på den internationella vapenmarknaden bland andra mer mutbenägna och korrupta konkurrenter. Mutor ingår ju liksom i spelreglerna på denna marknad. Det handlar mer om att sköta det snyggt så att ingen visselblåsare eller annan moralpolis upptäcker fusket. Om risken att åka dit är minimal så varför inte?

Vad har vi att förlora på att bryta mot reglerna?

Ja, varför inte fuska om man själv vinner på det? Det finns två diametralt olika sätt att se på saken. Det ena synsättet är kopplat till en formaliserad syn på straff, lag och ordning. Politiker pratar ofta om att täppa till kryphålen där de ryggradslösa kan kravla sig igenom.

Det pratas exempelvis ofta om fler poliser och hårdare straff. Det andra sättet att se på saken är närmare kopplat till vårt eget samvete – till etik och moral. Här handlar det mer om vår inre kompass.

Traditionellt skulle man kanske kalla dessa båda synsätt för den hårda respektive den mjuka linjen. Men som vi varit inne på finns en fara i detta ”antingen eller-tänk”. Det handlar såklart om både och. Det är ett samspel mellan det hårda och det mjuka. Men jag förvånas över hur lite det pratas om hederlighet och moral i förhållande till hur mycket det pratas om fler poliser och hårdare straff. Det finns trots allt många människor som väljer att vara ärliga, hederliga och generösa. Varför då egentligen? Varför inte fuska om det är riskfritt och om man dessutom vinner på det?

Många idrottsutövare dopar sig inte. Och många människor håller inte på med penningtvätt, häleri, doping eller droghandel. Varför inte? Vad är motivet att låta bli? Kanske beror det inte enbart på att poliserna är så många och straffen så hårda. Det kan också bero på att somliga har en högre moral än så; att vi helt enkelt inte vill vara egoistiska, ohederliga och giriga; att vi inte vill vinna framgång på andra människors bekostnad.

Skillnaden mellan de bägge synsätten verkar vara en fråga om vad vi har vinna på det. Men även vad vi har att förlora. Så, vad har vi egentligen att förlora på att vara hederliga?

Vem är huvuddomare?

Vad driver oss att göra rätt? Vet vi ens när vi spelar schysst och när vi spelar oschysst? Klarar vi av att dra gränsen alldeles själva? Klarar vi att navigera oss fram

med vår moraliska kompass? Eller behöver vi yttre auktoriteter som kan styra kompassriktningen i rätt riktning? Behöver vi stränga domare med visselpipa och rött kort i bröstfickan för att spela schysst?

Vår inre kompass är vår drivkraft att göra gott, eller åtminstone följa spelreglerna. Denna kompass kalibreras tidigt i livet. Redan som barn lär vi oss om heder, moral och etik. Långt innan vi lärt oss begreppen etik och moral lär vi oss att känna både stolthet och skam. Vi lär oss om mod och om feghet, om generösitet och om girighet. Vi lär oss om medkänsla och egoism.

Vi lär oss att vara lojala och solidariska gentemot "vårt eget lag". Vi formas av vår omgivning; vi fostras in i laget. Med åren lär vi oss vilka som är våra medspelare. Vi lär oss vilka som är våra motståndare. Och vi lär oss vem som dömer. Vårt lag och vår huvuddomare är avgörande för hur moraliska vi blir. Eller rättare sagt hur vi blir moraliska. Det finns helt enkelt olika former av moral. Moral är kopplat till begreppen lojalitet och solidaritet. Gentemot vilket lag är vi lojala och solidariska? Detta kan spela stor roll för vilken form av moral vi utvecklar genom åren.

Hur mycket förmår vi zooma ut? Hur stort kan laget bli? Kan vi se bortom vårt eget lag? Kan vi se bortom vårt religiösa lag, bortom politiska lag, bortom pojklag och flicklag? Bortom Kommandorans fattighjonslag och Tyko Jonssons rikemanslag?

Är det möjligt att se att vi i slutändan spelar i samma lag? Går det att bygga lagmoral och laganda i vårt jordklotslag? Vem ska i så fall vara huvuddomare? Påven? Kalifen? Staten? Diktatorn? För visst måste vi väl ha en huvuddomare? Visst behöver väl människor en yttre auktoritet? Om ingen blåser i pipan eller delar ut röda kort är det ju fritt fram för vem som helst att sparka

undan benen på andra spelare. Utan domare är det ju hur lätt som helst att fuska. Att boxa in bollen i mål till exempel, som Diego Maradona gjorde mot England i VM -86. Självt hävdade Maradona att det var Guds hand som gjorde målet. Ja, Guds hand har hjälpt både lag och enskilda spelare genom historien att vinna avgörande matcher.

Kan vi spela fotboll utan domare?

Utän en domare skulle leken urarta direkt. Eller? Vem skulle ens komma på tanken att filma till sig en straff utan en domare på planen? Det skulle ju se fullkomligt absurt ut om någon spelare plötsligt kastade sig handlöst ner i gräset för att snika till sig en straff. Eller boxa in bollen i mål. Dylka handlingar skulle uppfattas orimligt egoistiska och ryggradslösa. Eller kanske rent av som roliga skämt: ”Du är rolig du Diego! Du ska då alltid skoja till det!”.

Hur lär vi oss att spela utan domare? Kan vi lära oss att handla moraliskt utan straff och repressalier? Hur lär vi oss att navigera fram med hjälp av vår inre kompass? Är det ens möjligt att lära sej? Ja såklart, men bara om vi får utrymme att träna på detta redan ”från början”.

Att lära oss spela utan domare gör vi helt enkelt genom att spela utan domare. Vi lär oss detta i den fria leken. Och som vi såg i kapitlet om lek är alla lekar fria. Mer eller mindre. Om det inte finns utrymme för frihet i leken är leken inte värdig att kallas lek. Om vi människor inte lär oss att hantera detta frihetsutrymme blir vi farliga för varandra. Vi blir ett hot för hela vårt klot. Det är genom leken vi lär oss – lär varandra – att vara människor. Här lär vi oss att hantera detta magiska utrymme. Var annars?

Frihet behöver tränas från början, tillsammans med olika människor, tillsammans med olika lag. Som Emil i Lönneberga, han formas i samspel med folk i olika åldrar, från olika samhällsklasser; han formas av "fint folk" från Vimmerby, av prästen, hästhandlaren, borgmästaren, fattighjonen osv. Och såklart formas Emil av familjen, drängen Alfred och alla som arbetar på gården i Katthult.

Men allra mest formas Emil i den fria leken. Eller rättare sagt, den fria leken hjälper honom att inte formaliseras allt för hårt. Vem vore Emil utan den fria leken? Eller Ronja Rövardotter, vem vore hon utan sitt stora frihetsutrymme? Säkert en rövare precis som pappa Mattis. Eller Astrid Lindgren själv? Vem vore Astrid utan den fria leken? Eller Nelson Mandela? Eller Anders Kompass, han som rakryggat stod upp för barnen som utsattes för övergrepp av FN-soldater. Vem vore du själv om du aldrig fått utrymme att leka fritt? Visst har vi alla domare omkring oss. Men alla har vi också en inre kompass som ger oss utrymme att göra egna val. Hur stort utrymme för egna val klarar vi av att vi hantera utan att såra eller skada andra?

Ronja bröt mot domarens spelregler

Men det är såklart inte enkelt att navigera utan yttre auktoriteter. Ronja, Emil och Karl-Bertil Jonsson får kämpa hårt för att stå upp för sina värderingar. Även Astrid Lindgren, Tage Danielsson och Anders Kompass fick kämpa hårt mot yttre auktoriteter och makthavare som hade andra värderingar än de själva. Domare av olika slag blåste strängt i sina pipor och höll upp sina röda kort i luften, men de stod på sig. Ronja rymde ändå. Hon vände sina föräldrar ryggen.

Får ett barn göra så? Barn ska ju hedra sin far och mor, det står skrivet i bibeln. De ägde helt enkelt civilkurage – stort hjärta. Precis som Astrid Lindgren och Tage Danielsson som så kraftfullt kritiserade tidens makt-havare, exempelvis Olof Palme. Eller våra förmödrar och förfäder som kämpat så hårt för att värna detta utrymme där vi idag fritt och öppet kan ifrågasätta våra makt-havare – en förälder, en statsminister eller självaste Gud.

Dessa modiga människor stod upp för yttrandefrihet, jämställdhet och demokrati. De stod upp för utrymmet där den inre moraliska kompassen får svängrum. De ansåg helt enkelt att detta utrymme var värt att försvara. För de visste att utan detta utrymme stelnar hela samhället till och gör oss utifrånstyrda, auktoritets-styrda. Utan civilkurage får vi helt enkelt de makthavare vi förtjänar men kanske inte de makthavare vi vill ha.

Men Karlsson på taket då? Han följer ju också sin inre kompass och detta gör honom fullkomligt livsfarlig för sin omgivning! Karlsson på taket är lömsk och nyckfull. Men själv hävdar han bestämt att han är hur god och snäll som helst. Han är ju världens bästa Karlsson! Han skäms inte ett dugg hur mycket oreda han än ställer till med. Han lägger alltid skulden på någon annan. Själv är han alltid oskyldig.

Samma mönster som hos många av världens mäktigaste ledare. Har du någonsin sett Putin be om ursäkt? Har du sett Kim Jung-Un skämmas? Har du sett Trump nyfiket lyssna på vad någon meningsmotståndare har att säga? Tveksamt. Hur är det möjligt att vara så nöjd med sig själv när man är så genuint egoistisk och självcentrerad? Eller är det kanske fullt logiskt. Om dessa män vore mer lyhörda, empatiska samt ägde mer självinsikt

skulle det ju vara omöjligt att känna sej så nöjd med sej själv.

Men det är ändå fascinerande att världen lyckats vaska fram så många mäktiga ledare som är så påtagligt egoistiska och självcentrerade. Karlsson på taket är helt enkelt skicklig på att få sin vilja igenom. Sällan blir resultatet bra, men Karlsson på taket är ju världens bästa Karlsson ändå! I alla fall enligt honom själv.

Om att frivilligt dela med sig

”Jag har närt en kommunist vid min barm” utbrister Tyko Jonsson när det visar sej att sonen givit bort Tykos julklapp till en fattig. Att frivilligt dela med sej är i min värld närmare kopplat till liberalism än till kommunism. Kommunisterna i allmänhet och kommuniststater i synnerhet är inte kända för sin generositet, oavsett om det handlar om att dela med sej av makt, frihet eller julklappar. Liberalism bygger i hög grad på frivillighet, på vår fria vilja. Och en fri vilja behöver såklart ett stadigt och stabilt centrum, en ”moralisk kärna” att utgå ifrån, en gemensam vision att ”hitta hem” till. Frågan är vad som utgör detta stabila centrum.

Ända sedan barnsben har jag hört att man måste betala skatt. Hur peppande och inspirerande låter det? ”Man måste betala skatt!”. Låt oss återigen förflytta oss 25 000 år tillbaka i tiden, till Brynulfs lilla samhälle och se hur de gjorde när de betalade skatt. Kanske finns här något att lära. För visst är det väl just ”betala skatt” de gör, när de återvänder hem till lägerelden med alla sina frukter, rötter och nötter som samlats ihop under dagen. Alla läckerheter läggs i gemensamma skålar intill kvällsbrasan. Här ligger dagens skörd – dagens skatt – redo

att avnjutas. Kanske är det just denna bild, bilden av måltiden, som är alla dessa samlares vision! En vision som gör att det känns gott att få vara med och jobba för laget. En vision som höjer moralen. En vision som gör att det känns gott att få betala skatt.

Runt denna lägereld finns stort utrymme för tillit. Här måste alla lita på varandra. Här måste finnas plats för både hjärta och ryggrad – hjärta att vilja väl och ryggrad att stå upp för varandra, även de svaga. Här finns inget utrymme för Karlsson på taket.

Kontrollsamhälle

Tillitssamhälle

Här, i detta tillitssamhälle, är utrymmet för egoism och girighet minimalt. Tillit är vad detta samhälle vilar på – den är själva garantin för ”lag och ordning”. En svag och bräcklig garanti kan tyckas. Men frågan är om inte alternativet, en yttre form av styrning och kontroll, är ännu bräckligare. Hur kul är det att samla nötter övervakad av en kontrollant? Vad händer då med glädjen, leken och nyfikenheten? Vad händer med meningsskapandet? Och när det inte längre känns meningsfullt vad händer då med lagmoralen?

17. Olika former av samspel

Om att ge utrymme att mötas

Knattefotboll

Det blir lätt lite grötigt när sexåringar spelar fotboll. Aldrig har jag sett sexåringar sprida ut sig över planen, bredda spelet, springa i djupled och understödja varandra. Den fria ytan finns men nyttjas inte. Alla på bollen! Knattarna spelar i samma lag men det är inte alltid det märks.

Även musik kan lätt bli grötig. Ytterst sällan hör man sexåringar som verkligen musicerar tillsammans – oftast spelar de bara samtidigt. Det är ingen lätt sak att hålla ordning på sin egen stämman och samtidigt höra vad de andra i orkestern spelar; det är ingen lätt sak att sätta helheten framför sin egen enhet.

Även politik handlar i grunden om samspel. Hur bra samspelar världens toppolitiker? När de träffas på toppmötet, arbetar de då tillsammans eller bara samtidigt? Kan de hålla ordning på sin egen stämman och samtidigt lyssna in helheten? Även politik kan bli lite grötig – alla på bollen! Det är ingen enkel sak att utveckla ett gott spelsinne, en "blick för spelet". Det är ingen enkel sak att bygga en liberal demokrati, det tar många generationer. Och framför allt är det ingen enkel sak att behålla en liberal demokrati lagom mjuk och formbar, för att lyckas med detta krävs ett ständigt knådande.

Ingen blir matchhjälte i en orkester

Fotboll är en bra bild för att belysa samspel. Men jag gillar orkestermetaforen ännu mer – i en orkester finns inga motspelare, bara medspelare; i en orkester blir ingen matchhjälte.

Det är ju inte i första hand machhjältar vi behöver för att ”rädda världen”. Snarare behöver vi varandra. Världen blir bättre i varje ärligt möte och i varje ärligt samtal. Att förändra världen handlar inte om stora hjältedåd; ingen hjälte, frälsare eller Gud kommer någonsin att rädda oss. Det har jag svårt att tro. Traditionella hjältar är alltför formaliserade för att kunna rädda världen. När Stålmannen krängt av sig trikån är han blott Clark Kent, en medelålders journalist med stora glasögon. Då har han inte längre några superstarka muskler. Han kan inte ens flyga.

Förändra världen kan vi bara göra själva, tillsammans alltså. Verklig förändring sker bortom identitetsformer, fredsbevarande trupper och fredsmäklare. Bortom våra formaliserade roller och identiteter behöver vi inte ens räddas. Här är vi redan räddade; här är vi människor.

Det verkliga resultatet av hur ”långt” vi har kommit och hur ”stora” vi har blivit ser vi i själva knådandet, i formandet, i samtalet och i mötet med varandra. Det verkliga resultatet ser vi i lärandet – inte i kunnandet. Vi ser det i tilliten – inte i kontrollen. Vi ser det i helhetsintelligensen och i samverkanskraften. Det verkliga resultatet ser vi i vårt sätt att använda vår frihet.

Säkert ville herr Lundborg bara väl

Vi kan se världen ur ett formperspektiv eller ur ett mellanrumsperspektiv. Men bara ur ett mellanrumsperspektiv kan vi få distans. Inuti våra former och strukturer har vi ingen verklig distans. Inuti våra identiteter är vi oförmögna att välja synsätt. Och den som förlorat distansen är naturligtvis själv omedveten om sin distanslöshet. Det ligger i sakens natur. De intellektuella herrarna på 1600-talet till exempel, de brände ju inte häxor av elakhet utan i all välmening. Häxorna var ju farliga för allmänheten.

En hårt formaliserad människa ser bara inifrån, inte utifrån. Då trillar inga polletter ner. Då är utsikterna att komma till insikt små. Och hårt formaliserade människor söker sällan hjälp för sitt beteende, hur sjukt beteendet än må vara: ”Hej, mitt namn är Herman Lundborg. Jag är rasbiolog, chef för Statens institut för rasbiologi. Jag har kolossala mängder kunskap på ras- och psykologiområdet. Jag är erkänt intelligent. Men jag är lite orolig för mitt beteende; jag befarar jag att jag har fått en snedvriden människosyn. Kan du kolla upp den är du snäll?”. Denna form av självinsikt är ytterst ovanlig.

Lätt att vara efterklok

Tänk att det fanns en tid när vi trodde på häxor som flög till Blåkulla på sopkvastar. Tänk att det fanns en tid när vi trodde att kramar kunde skada små barn, en tid när vi agade våra barn av kärlek för att de skulle ta form på rätt sätt. Tänk att det fanns en tid när kvinnliga präster och pridetåg var så otänkbara att det varken fanns kvinno- prästmotståndare eller regnbågsflaggor.

Tänk att det fanns en tid när vi kunde utveckla trampminor och samtidigt betraktades som fullt friska, en tid när martyrskap och hedersvåld var fullt gångbara begrepp, en tid när folk delade in sej i folkgrupper och diskrimineringsgrunderna var sju till antalet.

Tänk att det fanns en tid när människan kunde vara både girig och egoistisk och samtidigt betraktas som intelligent. En tid när folk snodde olåsta cyklar och obevakade plånböcker av varandra och den godtrogne fick skylla sig själv. En tid när vårt eget mänskliga samvete inte gick att lita på och då det ansågs smart att undvika skatt.

Tänk att det fanns en tid när fler dog av övervikt än av svält och när en tredjedel av alla västerlänningar dog i förtid på grund av för mycket stillasittande och för lite rörelse. En tid när vuxna delade ut stegräknare till femåringar så den spontana rörelseglädjen försvann och barnen blev så stillasittande att det gick ut över deras koncentrationsförmåga, deras motorik och allmänna hälsotillstånd.

Tänk att det fanns en tid när hela samhällen var ute och cyklade med enorma stödhjul som var så brett monterade att de blev ett hinder för framkomligheten. Men att montera bort dem kändes riskabelt när folk väl hade vant sej vid obalansen. Folk kämpade allt hårdare för att upprätthålla denna obalans. Men till slut gick det inte längre; avståndet mellan stödhjulen blev med tiden alltför stort. Folket tog sej inte längre framåt. Hela utvecklingen stannade. Vi hade kört fast i våra egna hjulspår, kört fast i våra egna tankebanor. Det blev till slut för instängt att andas i masken. Syret tog slut. Rustningen blev för tung att bära. Vi släppte taget om hela skiten och allting föll av sin egen tyngd. Vi tog oss ut ur formen, ut ur garderoben, ut i friska luften – ut i mellanrummet!

Här står vi nu och gör så gott vi kan för att finna en sund balans. Hur vida vi lyckas med vår balansakt är lurigt att svara på. Balansen kan ju bara upprätthållas i stunden. Bara här och nu kan vi parera. Ingen balanskonstnär i världen kan stå statiskt stilla och samtidigt hålla balansen. Det känns tryggt att veta.

Kompakta former faller av sin egen tyngd...

Rasbiologiska institutet föll till slut av sin egen tyngd. Ja, statiska och kompakta former faller till slut av sin egen tyngd. Den romerska inkquisitionen föll och Romarriket likaså. De fyra stånden föll. Företaget Facit föll. Och kyrkans statiska predikstol har väl i praktiken fallit, så även klassrummets podium där katedern satt fastmonterad. Föll gjorde också monoskin och plåtåtraskorna.

Det krävdes helt enkelt alltför stora ansträngning för att upprätthålla dessa tunga statiska former. Faraonernas pyramider och den kinesiska muren är döda bevis på folkets enorma kraftansträngningar. Dessa tunga stenblocksmonument byggdes inte i en handvändning. Tack vare folkets enorma ansträngning kunde Faraonernas maktstruktur upprätthållas i hela 3000 år! 3000 år är en imponerande lång tid jämfört med exempelvis Sovjetunionen som endast upprätthölls i 69 år. Eller Tredje riket som föll innan det ens tagit form ordentligt.

Historien ger oss distans. Distans är bra att ha när vi knådar våra former så att de förblir lagom mjuka och formbara. Distansen hjälper oss att genomskåda en auktoritet som Herman Lundborg när han dyker upp med sin stora kunskap och enorma intelligens: ”Tack för erbjudandet herr Lundborg, men vi får nog lov att tacka

nej till professorns tjänster. Vi har blickat tillbaka genom mänsklighetens historia och sett att just din kompakta form av intellekt kan vara skadlig för världen. Men om du vill får du gärna hänga med ut i parken och trumma djembe och dansa afrikansk dans! Har herr Lundborg rytmen i blodet?”.

...och fluffiga former svävar iväg i det blå

I ljuset av vår historia kan vi fråga oss om vi lyckas skapat ett lagom stort utrymme för människans frihet. Står frihetens bollankare tillräckligt stadigt? Finns det rum för öppna samtal och obekväma frågor? Är det möjligt att upplysa kejsaren om att han är naken utan att riskera att bli utfrysad ur gemenskapen? Finns utrymme för rörelse i form av lekfullhet, kreativitet, tillit, lyhördhet, lärande och humor? Går det att skämta om heliga skrifter och auktoriteter? Får vi yttra ”fel åsikter” utan risk att bli canslade? Är utrymmet för ”knådande” för stort, för litet eller alldeles lagom? Svaren beror såklart på hur stadigt och stabilt motvikten står. Står bollankaret kvar när vi drämmer till tennisbollen?

Med denna bok har jag försökt belysa balansen mellan två olika perspektiv, två olika synsätt. Framför allt har jag velat kasta ljus på samspelet mellan dessa bägge perspektiv. Min ambition har varit att synliggöra mellanrummet där all rörelse äger rum och där allt nytt tar form. Hur vida jag lyckats med min ambition vet bara du.

18. En form av slut

Tjolahopp tjolahejsansa!

Boken är slut. Har du lärt dig något nytt? Sätter du ditt kryss i Ja-rutan eller i Nej-rutan?

”Inget nytt under solen”. Så varför skriva en bok över huvudtaget? Och varför läsa en? En anledning kan vara att du och jag har en tro på att det som finns under solen trots allt går att omforma så att något nytt tar form. I din hand håller du reflektioner, som jag formulerat i ord och förpackat i bokform. Jag hoppas innerligt att boken gett dig en uppfriskande upplevelse!

Här skiljs våra vägar. Men innan du slår igen boken vill jag gärna tacka dig för att du följt med på denna upptäcktsfärd. Utan ditt sällskap hade resan blivit mindre rolig. Tack för att jag får dela dessa reflektioner med dig! Och vem vet, kanske möts våra vägar igen. Kanske när vi minst anar det – i mellanrummet!

Förord (som blev slutord eftersom jag flyttade orden hit)

Det äldre paret tittade lite misstänksamt mot oss när vi överräckte vår handskrivna meny. På menyn hade vi listat ett antal låtar under olika rubriker såsom "lättsmält", "skåpmat", "välkryddat" och "magstarkt". Vi tyckte själva att idén var rätt festlig.

Paret satt på en uteservering i Halmstad och väntade på sin mat. Och gossarna som plötsligt dykt upp och överrätt denna musikaliska meny var David och jag. Vi stod redo med vår gitarr, redo att få servera låten som önskades. Om de nu ville höra en låt förstås – det är ju inte alltid man är upplagd för en låt, även när den är gratis. Jodå, de ögnade igenom godbitarna på menyn men med påtagligt skeptisk min. Till slut hade de bestämt sig, de valde "Sommaren är kort". Det var fjärde gången den dagen som just den låten önskades! Vi noterade att nästan alla som fick chansen valde en låt under rubriken "skåpmat". Under denna rubrik fanns idel gamla klassiker, typ Beatles, Sven-Ingvars och Tomas Ledin. Vi höll god min och sjöng låten efter bästa förmåga. Men egentligen hade vi hellre bjudit på en annan låt, gärna någon egenhändigt hopkokad under någon av de andra rubrikerna. Varför inte "Brandmannen Bosse"? Svaret är nog rätt givet; det är fullt förståeligt att man väljer något bekant, något man känner igen. "Man vill ju veta vad man får". Att välja något nytt kan få oanade konsekvenser. Vem vill utsätta sig för något oanat? Det kan ju bli precis vad som helst! Varför ta en risk när man inte behöver? Vad finns det för anledning att kasta sig ut i det oförutsägbara mellanrummet när man kan välja att vara kvar i den förutsägbara formen? En anledning kan vara att utvecklas. Utveckling är ju ofta förknippat med någon slags risk.

Vi behöver helt enkelt ta risker ibland – om vi vill riskera att utvecklas. Därför tog vi till slut bort skåpmatsalternativet och behöll bara de egenhändigt skrivna låtarna på menyn. Utrymmet för det oförutsägbara – för något nytt att ta form – blev genast större. Nu gick det inte längre att förvänta sig något annat än just det oväntade. Och ofta är det just det oväntade som blir roligt på riktigt.

Detta hände sommaren -95. David och jag hade lånat en gammal tandemcykel och var på turné i Norden. Vi var på turné i mellanrummet kan man säga. Detta var början på en längre resa. Men det visste vi inte då. Och egentligen började nog resan långt innan 1995 – svårt att veta när en resa börjar och när den slutar. Men det ska vi inte fördjupa oss i nu.

Tillbaka till paret på uteserveringen – blev de nöjda med sitt val? Jodå, de applåderade och log artigt. Nu var ju detta inget livsval precis. Eller, vem vet? Ibland är det just de ”små valen” som med tiden visar sig vara betydelsefulla, kanske helt avgörande för vår livsresa. Och även om det skulle finnas val som är för små för att ha någon betydelse så tror jag aldrig att vårt förhållningssätt till själva väljandet är betydelselöst. Och kanske är det just här, i vårt sätt att se på våra resor, som vi finner det verkliga livsvalet!

Kanske tänker du nu att författaren till denna bok är en riktig stjärnkock i livets kök – en modig gourmet som för länge sedan valt bort skåpmaten på menyn till förmån för djärvare läckerheter. I så fall får jag nog göra dig besviken. Eller lättad, beroende på hur du ser på saken. Jag är rätt feg faktiskt. Men också rätt modig. Aldrig har jag mött någon som bara är det ena.

